

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT



- Török Enikő: „Gömör ’s hazánk alvilágának” felmérője: Vass Imre mérnök
- Schmidt Anikó: A kataszteri munkálatok ügye az 1887–1892. évi országgyűlési ciklusban
- Csima Péter: Szakrális elemek jászági kataszteri térképeken
- Suba János: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitzűzésében. A magyar–osztrák határszakasz
- Varga Norbert: Tisza-parti gondok

■ ■ ■ VELÜNK ÉLŐ KATASZTER(TÖRTÉNET)

A kataszteri, majd annak utódjaként az állami földmérési szervezet az ideiglenes kataszteri felméréstől kezdve egészen a fennálló országhatárok felméréséig jelentős mértékben kivette részét a terület pontos térképezéséből. A létrehozott térképművek még a hitéleti emléktárgy feltárásában és azonosításában is hiánypótló forrásul szolgálhatnak.

Számunk rendkívül gazdag képanyagát részben a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára különböző fondjaiban található iratai közül válogattuk, itt és most köszönjük Czikkelyné Nagy Erikának, hogy a lap indulása óta folyamatosan készíti számunkra az iratfelvételeket. A HM-HIM Hadtörténeti Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztálya, az MNL Jász-Nagykun-Szolnok és Pest Megyei Levéltára és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára is kollegiális segítséget nyújtott saját gyűjteményük most bemutatott darabjainak digitális formában való gyors megküldésével, és hasonlóképpen köszönet illeti a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárát, mert a válogatással, a képek digitalizálásával és megküldésével munkánkat jelentős mértékben tette könnyebbé.



■ ■ ■ TARTALOM

Török Enikő: „Gömör ’s hazánk alvilágának” felmérője: Vass Imre mérnök.....	3
Schmidt Anikó: A kataszteri munkálatok ügye az 1887–1892. évi országgyűlési ciklusban	18
Csima Péter: Szakrális elemek jázsági kataszteri térképeken	28
Suba János: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében.	
A magyar–osztrák határszakasz	39
Varga Norbert: Tisza-parti gondok.....	58

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ V. évfolyam, 2. szám

A borítón: Az 1699-ben állított jázsberényi (ma Szobor utcai) „Kökép”. L. ehhez Csim Péter cikkét (a szerző felvétele)

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)


■ Felelős kiadó: Bárányné Erdei Rita ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Dr. Béres András (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), dr. Váczy Attila (Nemzeti Kataszteri Program Nonprofit Kht.), Varga Felicián (Budapest Főváros Kormányhivatala, Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály /BFKH FTFF/).

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (BFKH FTFF) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás.

■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft., 2900 Komárom, Igmándi út 1.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Agrárminisztérium, Nemzeti Kataszteri Program Nonprofit Kft.

ISSN 2064-5805

SUMMARY



TÖRÖK Enikő: Imre Vass, Engineer, The Surveyor of 'Gömör and the Underworld of the Country'

torok.eniko@mnl.gov.hu

In the survey for the establishment of provisional land tax (provisorium), nearly 300 engineers were employed in 1851, some of whom were Hungarian-born, with great experience as county and / or private engineers. With Imre Vass (1795–1863) among them who was employed by the Counties Gömör and Kishont ca. from 1818 until 1836. Later he worked as a private engineer and accepted land survey work concerning land consolidation, moreover, he was promoting his own invention, the refractory tile. Between 1850 and 1860 he participated in the survey of Pest-Buda and Nagyvárád tax districts as a cadastre engineer, and finally the evaluation of Kassa tax district by parcels.



SCHMIDT Anikó: The Issue of Cadastral Survey during the Parliamentary Cycle between 1887 and 1892

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

During the parliamentary cycle between 1887 and 1892 two laws were issued (1887:XLV. and 1889:XXX.), in which the basis of calculating the levy and the creditworthiness of a holding was given by the net income of the cadastre. However, the opposition continued to criticise the cadastral work, its importance was never questioned. Several people questioned the validity of the re-estimation and classification of the given land after the cadastral survey, which the government always justified by the changes in the area (the regulation of the river Tisza, the phylloxera, and the changes in the agricultural branch).



CSIMA Péter: Sacred Elements in the Cadastral Maps in Jászság

csimapeter1@gmail.com

The article analyses the representation of the sacral buildings on the cadastral maps of seven settlements of Jászság. It introduces the buildings found on the same spot today by photos. All together 86 sacral buildings (church, chapel, crucifix, picture-column, statue, and Calvary) are marked on the maps. The majority of the buildings can be found on the same spot and in the original state in their original place.



SUBA János: The Role of the State Land-survey in the Definition of the Trianon Borders. The Austrian–Hungarian Border Sequence

suba.janos@mail.militaria.hu

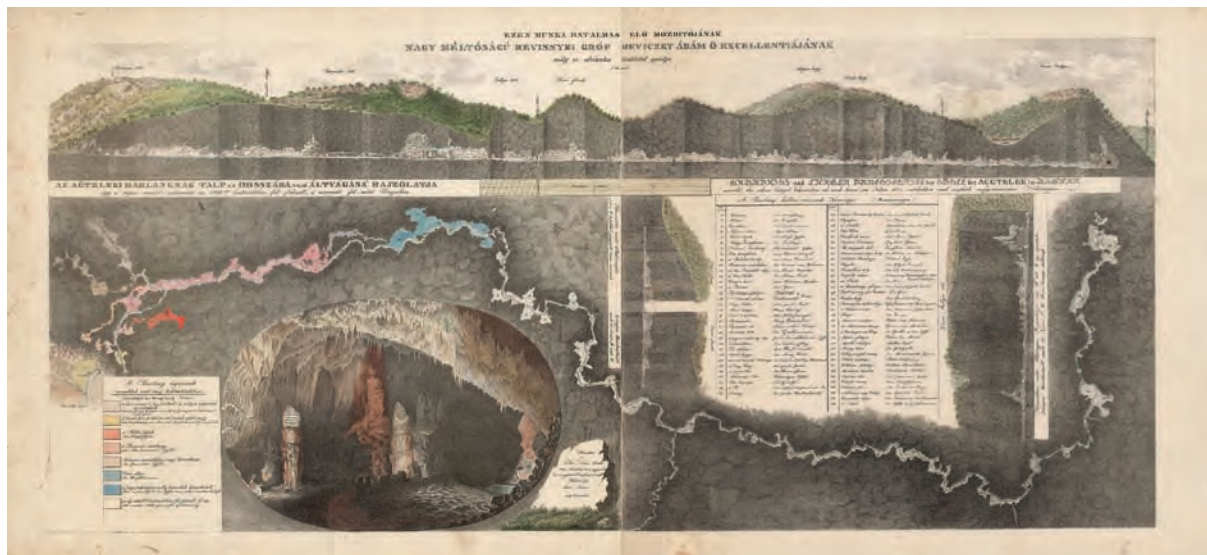
The definition, and mapping of the Trianon border line, as well as the documents were prepared by the International Border Committees between 1921 and 1925. The countries concerned had to supply the engineers and the cartographers. The Hungarian government appointed the cadastral engineers of the State Land-survey (Cadastral Survey) to participate in the work, because only the civic land survey had official organisation before 1918. The chosen cadastral engineers entered the technical department of the border defining committee from the different land survey directorates. The triangulator engineers were provided by the Triangulation Office.



VARGA Norbert: Problems along the River Tisza

varga.norbert@bfkh.gov.hu

The changes of the river bed and the banks of the rivers constituting the borders caused continuous work for the experts of the cadastral survey at the borders. The (re)definition of the borders, and the administration of the changes required the professional cooperation of the border and custom authorities, the expert organisations and employees of land survey and cartography.



■ Vass Imre: Az Aggteleki-barlang szelvényrajza, 1831 (MNL OL, S 12 - Div. X. - No. 81:2-3.)

Gömör és Kishont vármegye mérnöke (kb. 1818–kb. 1836) A magánmérnök (kb. 1836–1850)

Vass 18 éven át szolgált Gömör vármegye mérnökeként, ebben az időszakban készítette el az Aggteleki-barlang rajzait és leírását. 1821-ben már bejárta a barlang akkor ismert részét, 1825-ben a szárazságnak köszönhetően új szakaszát is feltárta. 1826-ban elkészült a barlang kéziratosa leírása, amelyet 1831-ben adtak ki német és magyar nyelven. A leírásához Vass térképet, hossz- és keresztzelvényt is csatolt.⁵

Vass Imre ebben az időszakban Pesten telepedett le, 1840 júniusában a Hatvani utca 542. szám alatt, a 2. emeleten lakott, 1842-ben pedig a Kerepesi út 2. szám alatt, Marczibányi Lőrinc házának második emeletén. 1846-ban Csöváron volt lakhelye.⁶

Magánmérnökként elsősorban birtokrendezésekkel kapcsolatos földmérői munkákat kapott. Csövár térképeit – melyeket „M. O. hiteles mérnök” / „Magyar-Országi hites mérnök”-ként írt alá – abban az évben rajzolta, mikor báró

- 5 VASS IMRE: *Fekete területe az Aggteleki barlangnak egész ki terjedésében*. [1:14 400]. 1829. VASS IMRE: *Az Aggteleki barlangnak talp és hosszába való áltvágása' rajzolatja, úgy a régen esmért, valamint az 1825-dik esztendőben fel-fedezett, s azonnal fel-mért üregeiben. Grundriss und Längen Durchschnitt der Höhle bei Aggtelek in Ungarn, sowohl der schon längst bekannten als auch deren im Jahre 1825. entdeckten und sogleich aufgemessenen Höhlungen*. [H. n., 1829]. VASS IMRE: *Az Aggteleki barlangnak talp és hosszába való áltvágása' rajzolatja, úgy a régen esmért, valamint az 1825-dik esztendőben felfedezett, s azonnal fel mért üregeiben. Grundriss und Längen Durchschnitt der Höhle bei Aggtelek in Ungarn, sowohl der schon längst bekannten als auch deren im Jahre 1825. entdeckten und sogleich aufgemessenen Höhlungen*. Lith. bey JOH. SCHMID. Pesth, [1831]. VASS IMRE: *Neue Beschreibung der Aggteleker Höhle ... sammt der im Jahre 1825 entdeckten Höhlungen*. Pest, 1831. VASS IMRE: *Az agteleki barlang leírása*. Pest, 1831. VASS IMRE: *Neue Beschreibung der Aggteleker Höhle ... sammt der im Jahre 1825 entdeckten Höhlungen*. Pesth, 1831. VASS IMRE: *Az agteleki barlang leírása*. Pesth, 1831. SZÉKELY, 1995. 23–25. SZÉKELY KINGA: Vass Imre ismeretlen kézírata a Baradla 1825. évi feltárásáról. *Gömörország*, 13. (2012) 1:17–22. KESSLER HUBERT: Vass Imre az Aggteleki-barlang első kutatója. *Turisták Lapja*, 52. (1940) 12. 266–268. SÁRVÁRY ISTVÁN: Vass Imre, az első magyar tudományos barlangkutató. *KB*, (1962) 1:1–4.
- 6 VASS IMRE: *Éghetlen házfedélzet. Ismertető*, 4. (1840. 06. 04.) 1. félév 45:712. (= VASS, 1840). VASS IMRE: *Hát mindig égünk-é? Társalkodó*, 11. (1842.03. 09.) 20:80. (= VASS, 1842). *Vaterländische technische Erfindung. Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung*, 32. (1842. 01. 06.) 2:6. 1840 körül a Hatvani utca 581. [Kossuth Lajos u. 5.?] szám alatt is lakott egy keltezetlen levélaláírás alapján. I. MNL OL, P Perényi család P 1969 Missiles (= P 1969) - 2773. tétel - No. 5. MNL Pest Megyei Levéltár (= PML), IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok, 3. Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai, a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (= IV. 3. a.) 1846. szeptember 2. 6438.



■ Vass Imre: Csóvár térképe, 1837 (MNL PML, IV. 165. d. /PMU/ 170)

Prónay Gábor kérte Pest-Pilis-Solt vármegyétől, hogy Csóvár tagosítása és úrbérrendezése ügyében a főügyész az úriszékbe küldessék ki, illetve hogy számára Csóvár urbáriuma hiteles formában adasson ki. Az úrbérrendezésre az 1838-ban megindított pereskedés során került sor, a térképeket és telekkönyveket 1840 júniusában hitelesítették. Pontosabban 1840. június 16-án – ahogy a térképekről megtudjuk –, mégpedig Zlinszky László vármegyei mérnök, Rákóczy Endre tiszti főügyész, Parniczky Eduárd szolgabíró és Nedeczky Flórián esküdt végezte a hitelesítést.⁷

Ezt követően Vass a Perényi család Ugocsa vármegyei nagyszőlősi és nyalábvári birtokain végzett felméréseket. 1838-ban a nyalábvári uradalom felmérésére és tagosítására kötött szerződést, 1839-ben pedig a községek felmérését befejezve Nagyszőlősről és Szőlősegről hatszelve-

nyes térképet rajzolt, munkái a család levéltárába kerültek. A Perényi család birtokper miatt nem tudta a felmérést folytatni, a tagosítást megkezdni. Ugyanakkor Vass a munkájáért több levélben is hiába kérte fizetségét Perényi Zsigmond septemvirtől. A család 1840 körül 1504 pengőforint és 56 ½ krajcárral tartozott a mérnöknek, aki még 1856. október 8-án is arról panaszkodott Lator Gábornak, a család ügyvédjének, hogy nem kapta meg teljes fizetségét.⁸

1842 tavaszán a Gömör és Kishont vármegyei tiszolci közbirtokosok azzal a kéréssel fordultak Pest-Pilis-Solt vármegyéhez, hogy kötelezze Vass Imre mérnököt a térképek kiadására, kötelessége teljesítésére, miután ő már 8000 forint előleget felvett Tiszolc területének felméréseért.⁹

A Benyovszky család, pontosabban Be-

7 VASS IMRE: Csóvár helysége belsőségének térképe. [1:2400]. 1837. MNL PML, IV. 165. Pest-Pilis vm. Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék és a Pest-Solt vm. Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék egyesített iratai, d. Úrbéri térképek (= IV. 165. d.) (PMU) 170. VASS IMRE: Tekintetes Pest vármegyébe kebeleztet Csóvár helysége külsőségeinek térképe. [1:7200]. 1837. MNL PML, IV. 165. d. (PMU) 172. MNL PML, IV. 3. a. 1837. április 5. 1339., 1341., 1840. augusztus 29. 4975.

8 MNL OL, P 1969 - 2773. tétel - No. 1–5.

9 MNL PML, IV. 3. a. 1842. június 15. 2472.

nyovszky Péter ügyvéd és táblabíró megbízásából 1843. november 28-án a Győr vármegyei Bezi községben a Csernota Jakab mérnök által ígért birtokkihasításokat hajtotta végre. November 29-én és 30-án megvizsgálta Bezi és Hogutpuszta térképét és telekkönyvét, mivel az egyik jobbágy rosszul emlékezett birtokaira. December közepéig lemásolta Szajdenschwartz János térképét, a térkép és a telekkönyv adatait összevetette, és helyszínelés alapján kiigazítást végzett a térképen és a telekkönyvben.¹⁰

„Életemnek hivataltul szabadon maradt idejét arra fordítottam, hogy azon sok ezreket érő vagyton, mely évenként tűzelem által emésztetik meg, fátlan építéssel a közjónak (statusnak) tartassék meg” – írja Vass 1840-ben az *Ismertetőben*. 1823 óta kísérletezett a tűzálló tetőfedő anyag előállításával. 1839 tavaszán Pest-Pilis-Solt vármegyéhez fordult, előterjesztéséhez rajzokat is csatolt: hosszú kísérletezés eredményeként találta fel a „mázás cserépű háztetőt”, a cserepeket „bolthajtásba rakva” a tető „tűz, eső, szélvész, vihar és forgatag dühöngéseivel dacolhat”. Vass azt kérte a vármegyétől, hogy találmányának megvalósítását akár aláírásokkal, akár részvények útján, akár a költségek finanszírozásával támogassa, mivel a „mérnöki munkából szivárgó csekély keresete” épp hogy elég családja fenntartására. A vármegye minát kért a cserepekből, de ha annak előállítása túl költséges lenne, akkor keménypapírból készített modellt. A találmány megvizsgálására és véleményezésére kiküldött bizottság tagjai voltak: Simoncsics János másodalispán, Mayerffy Ferenc táblabíró, Nagy István főjegyző, Zlinszky János főszolgabíró, Bellágh Antal esküdt, Vásárhelyi Pál „királyi hajókázási mérnök” és Mócsy László megyei mérnök. Vass 1839 nyarán saját lakásán felállította és bemutatta a tetőt, melyet többek között a vármegyei küldöttség tagjai és a nádor is megtekintett.

Ezenkívül 1840-re Vass agyagból kisebb mintákat égetett ki, melyeket a megyeházán kívánt bemutatni, de a közelgő közgyűlés miatt erre csak néhány napja lett volna, ezért elállt a tervétől. A küldöttség tagjai azonban, mivel 1839 nyarán megtekintették a bemutatott cserepeket, véleményt alkothattak. A küldöttség a találmányt a következőképp méltatta 1840. november 23-án: „*megfeszített figyelemmel és hosszabb ideig tartó bajoskodással összekötött valódi szenvedélynek szüleménye*”, mely a mérnök „*dicséretére szolgál*”. Mócsy külön, 1840. június 29-én kelt írásos jelentésben fejtette ki aggályait. Szerinte legfeljebb 4-5 öl széles épületeknél használható, vastagabb és keményebb anyagból készített falakra van szükség ezekhez a cserepekhez, és hiányolta a használatban lévő tetők és az új tető költségeinek összehasonlítását. Vásárhelyi nem jelent meg a küldöttség ülésén, de írásban elküldte kimerítő, november 17-én kelt véleményét. Mivel az új tető „*parabolica hajlatba fedi az épületet*”, az egyes cserepeknek egészen különbözőeknek kell lenniük, ez „*szilárd összeillesztésüket csaknem lehetetlenné teszi*”. Vásárhelyi annak tartósságát is kétségbe vonta, mert ha egy „*kemény jégeső*” egy darabot tönkretesz, akkor javítása nem oldható meg könnyűszerrel biztonságosan. Végül minél nagyobb egy épület, annál nagyobb lesz a boltozat, így a falaknak vastagabbnak és erősebbnek kell lenniük, ami jelentősen megnöveli az alkalmazás költségeit. A hajózási igazgató becslése alapján négyszer, sőt ötször többbe kerülne az új tető, mint a régi, és szerinte vasból olcsóbban és könnyebben lehetne tűzbiztos háztetőt kialakítani. Mindezeket figyelembe véve nem pártolta a találmányt, így a vármegye sem vállalkozott a támogatására.¹¹

A következő év áprilisában Vass azt javasolta Pest-Pilis-Solt vármegyének, hogy a március 16-án Pomázon leégett húsz ház újjáépíté-

10 SZAJDENSCHWARTZ JÁNOS: *Térképe Győr megyebeli Bezi helységnek és Hugati puszta határának*. [1:7000]. 1837–1838. I. Kéziratok térképek a területi állami levéltárakban. IV. Győri Állami Levéltár V. Gyulai Állami Levéltár VI. Kaposvári Állami Levéltár. Bp., 1965. 260. (Levéltári jegyzékek 1.) MNL OL, P 47 Benyovszky család - II. Családtagok iratai - 18. Benyovszky Péterhez címzett levelek - 445.

11 MNL PML, IV. 3. a. 1839. június 13. 3333., 1840. november 24. 6655., IV. 3. c. Köz- és kisgyűlési iratok 1. 6655/1840.

sénél az ő cserepeit használják, és kérte, hogy a vármegye szabadalmi kérelmét terjessze fel az uralkodóhoz. A vármegye fel is terjesztette Vass leírását és rajzait a helytartótanácsához, és az építészeti igazgatóság véleményét kérte. A Lechner József építészeti igazgató és Berger Lajos, az igazgató segédje által szignált szakvélemény a korábban Vásárhelyi által megfogalmazott aggályokat fejté ki.¹²

Az 1840-es években Vass több publikációval és hirdetéssel próbálta felhívni a figyelmet találmányára, az „éghetetlen házfedélzet”-re, a „fátlan téglafödél”-re („cserépsindely és födény”). 1840-ben és 1842-ben több hirdetést is feladott, hogy a tűzálló tetőfedő mintáját meg lehet tekinteni pesti lakásán. Gyártásához azonban „egyesített erő, közakarát és közrészvét kívántatik”, ezért egy „kármentesítő intézet” létrehozását javasolta, mely nemcsak a „károkat pótolja, hanem a leégett biztosított épületeket tűzmentesen fel is építse”, és e célból országszerte „födény-gyárakat” létesítsen. 1842 márciusáig 62-en mutattak érdeklődést, köztük Hild József építész és Uzovics Sándor kamarás is – aki korábban már publikált ebben a témában – megnézte a találmányt és elismerőleg nyilatkozott róla. Az utóbbi támogatta a tűzkárelhárító társaság létrehozásának tervét is. 1842-ben az első magyar Iparműkiállításon is bemutatták a „fátlan téglafödél-mintája”-t, de ennek ellenére sem sikerült olyan embert találni, aki a házát ezzel fedte volna be.¹³

1843-ban Vass újra elküldte találmányának leírását és rajzait Pest-Pilis-Solt vármegyének

a helytartótanáctól kapott szakvéleménnyel és arra adott válaszával együtt, és kérte a vármegyét, hogy terjessze azt fel az uralkodónak. A vármegye továbbította is a kancelláriához, amely a helytartótanácsot kérdezte meg. A Zelenka Lajos és Berger Lajos építészeti igazgatósági segédek, Berger József mérnök, számvivőségi tanácsnok és Keczkés Károly igazgató mérnök által összeállított jelentés sem támogatta a találmány szabadalmaztatását. Az igazgatósági mérnökök számításokkal és rajzokkal cáfolták a tető tartósságát és bizonyították költségességét.¹⁴

1844-ben Vass ismételtén írt a vármegyének, Uzovicsnak köszönhetően már volt néhány támogatója, és aláírói ív köröztetését kérte a vármegyétől, amely azzal utasította el a mérnököt, hogy az Országos Iparegyesülettől hozzon szakvéleményt.¹⁵

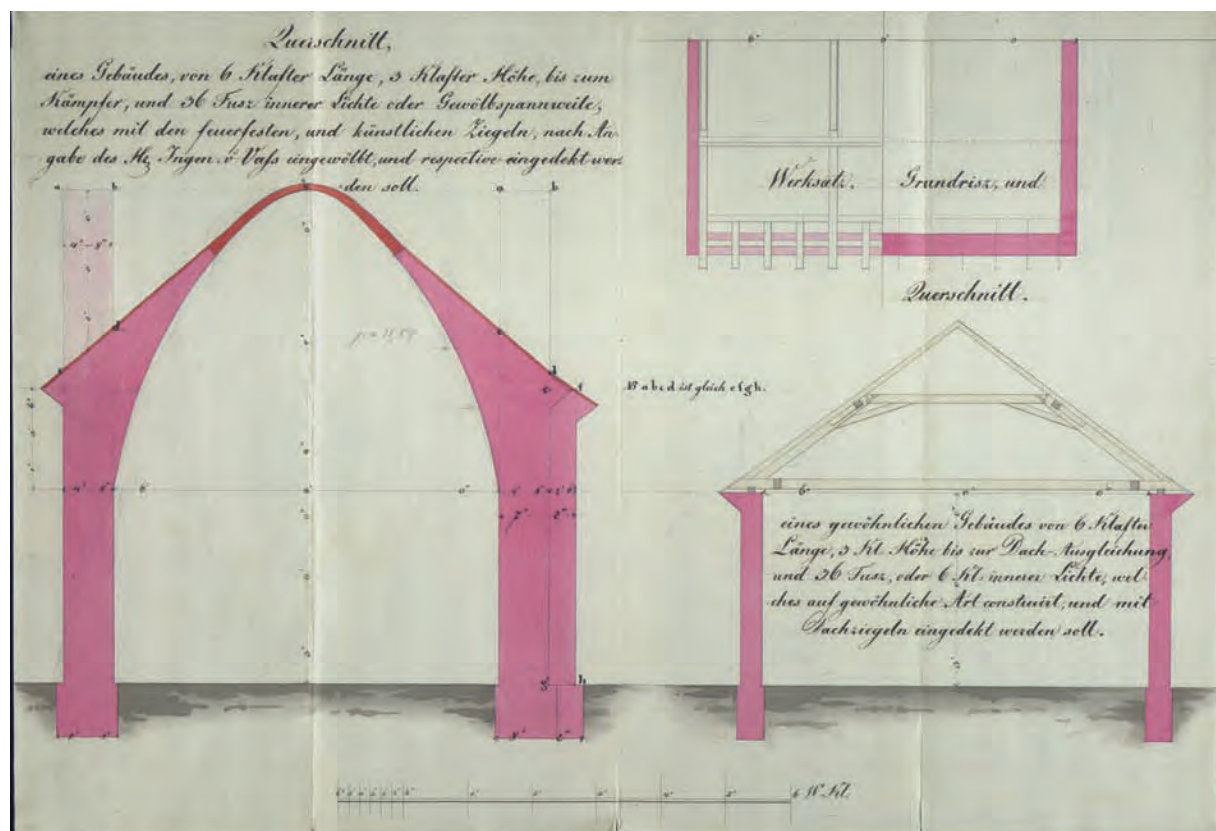
1847-ben Vass a *Társalkodó* és a *Hetilap* hasábjain visszautasította a korábban a helytartótanáctól kapott véleményezést, amely szerinte hibás adatokkal számolt, és részletesen ismertette a „tűzvést elhárító intézet” tervét. Országos intézet létrehozását javasolta Pest székhellyel, amely megszervezné a leégett házak újjáépítését az új tervek szerint, megszervezné a „födényütő gépek” (egy ilyen gép 2000 pengőforintba került volna) készítését, amellyel olcsón és gyorsan lehetne előállítani a tetőcserepeket, valamint az ország több pontján gyárakat létesítené. Vass a biztosítási összegekre is javaslatot tett, és becslése szerint, ha a meglévő tűzveszélyes házakat

12 MNL PML, IV. 3. a. 1841. április 24. 2272., 1841. december 21. 6599., IV. 3. c. 1. 2272/1841., 6599/1841. MNL OL, C 64 Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum commerciale (= C 64) 1841. F. 40. P. 13., P. 19.

13 UZOVICS SÁNDOR: *Emberbaráti közlés éghetetlen új nemű házfedélről vagy próbatétel mint kelljen a' paraszto'k lakjait szalmagyékény-fedél által a tűztől biztosítani?* Pozsony, 1835. VASS, 1840. 709–713. VASS IMRE: Válasz az Ismertető f. é. 42-dik szám alatti kérdések' másodikára. *Ismertető*, 4. (1840.06. 11.) 1. félév 47:735–737. VASS IMRE: Éghetetlen házfedélzet. *Társalkodó*, 9. (1840. 06. 17.) 49:195. VASS IMRE: Éghetetlen fedelek sürgetése. *Ismertető*, 5. (1840. 07. 05.) 2. félév 2:18–22. GYÜRKY ANTAL: Vélemény: miként lehetne a' tűz által okozott károkát legkönnyebben pótolni? *Ismertető*, 5. (1840. 08. 13.) 13:185–193. VASS, 1842. 80. UZOVICS SÁNDOR: Emlékeztetés az éghetetlen födélre. *Társalkodó*, 11. (1842. 03. 09.) 20:80. Vaterländische technische Erfindung. *Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung*, 32. (1842. 01. 06.) 2:6. VASS IMRE: Méltóságos peteőfalvi Uzovics Sándor ... *Nemzeti Ujság* (= NU), 37. (1842. 03. 19.) 23:90. Első magyar iparműkiállítás Pesten, 1842-ben. (Vége) *Világ*, (1842. 09. 17.) 75:607. Korunk ügyei. NU, 37. (1842. 09. 21.) 76:301. VARGA S.: Iparmű-kiállítás. *Társalkodó*, 11. (1842. 09. 24.) 77:306. VASS IMRE: Nyílt levél. NU, 37. (1842. 10. 01.) 79:314. VASS IMRE: Éghetetlen födelek. *Századunk*, 6. (1843. 10. 01.) 78:631–632. Bel- és külföldi telegraph. NU, 39. (1844. 04. 20.) 32:2.

14 MNL PML, IV. 3. a. 1843. szeptember 2. 4713. MNL OL, A 39 A magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Acta generalia 14696/1843., 15190/1843., 17833/1843. MNL OL, C 64 1843. F. 40. P. 7., P. 18.

15 MNL PML, IV. 3. a. 1844. december 17. 6246.



■ A Vass Imre által tervezett és a használatban lévő háztető összehasonlító rajza, 1843 (MNL OL, C 64 1843. F. 40. P. 7.)

lerombolnák és újakat építenének, akkor 60 éven belül az egész országban csak tűzbiztos házak állnának.¹⁶

1848 elején ismét megpróbálta megnyerni Pest-Pilis-Solt vármegyét találmánya pártolására, sőt a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba is benyújtotta terveit. A miniszter egy „műbírósgot” küldött ki a találmány megvizsgálására, amelynek véleményét Győry Sándor építőmérnök, matematikus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és Glembay Károly, az Országos Iparegyesület rajz- és építészet tanára írt alá. A szakértők álláspontjukat a következőképp összegezték: a „műbizottmány sajnálattal kéntelenítettik kijelenteni, hogy Vas Imre mérnök úr éghetlen fedelű házai a practicus téren ily módon, mint

azt ő kezelni akarja, a kivihetlenségek közé tartoznak. Mindazonáltal kijelenti, a műbizottmány abbeli óhajtását, miszerint kívánatos lenne Vas Imre úrnak alkalmat nyújtani egy tervei nyomán készülendő kisebb lak készítésére; mert csak a gyakorlati téren merített tapasztalások által jöhetnek létre bölcsőjökben kivihetlennek látszó tervek.”¹⁷

Ezzel párhuzamosan Uzovics biztatására 1848 elején „egy aláírási ívet köröztet 10 pftos részvények útján segélygyűjtés végett, hogy e tűzvészek elleni hasznos találmányát létesítse, s közéletbe átvigye. Ajánljuk azt mindazok figyelmébe s pártfogásába, kiknek hazánk s az emberiség érdeke szívükön fekszik. Aláírhatni Ruttkay József h. ügyvéd úrnál, valamint szerkesztőségünknel [Nemzeti Ujság] is.” 1848 au-

16 A biztosító intézetek értelmezése és az állodalomra befolyása (Folytatás). NU, 42. (1847. 07. 11.) 519:435. VASS IMRE: Nyilvánítás. Hetilap, 3. (1847. 09. 03.) 175:1133–1136., 3. (1847. 09. 07.) 176:1155–1158., 3. (1847. 09. 10.) 177:1167–1170., 3. (1847. 09. 14.) 178:1183–1186. VASS IMRE: Nyilvánítás. Társalkodó, (1847. 09. 05.) 71:279., (1847. 09. 16.) 74:293–296., (1847. 09. 19.) 75:297–298.

17 MNL PML, IV. 3. a. 1848. április 11. 2618. MNL OL, H 48 Az 1848/1849-i minisztériumi levéltár, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Ipari Osztály 1. kútfő 8–10. és 85. tétel.

gusztusában Vass két folyóiratban is közzétette a részvényeket vásárló személyek névsorát, ezt követően azonban a részvénytársaság ügye ellehetetlenült.¹⁸

A Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvekből Vass három jogi ügyéről is értesülünk ebből az időszakból. 1836 októberében Czebe Zsuzsanna, néhai Nagy István özvegye tett panaszt a mérnök ellen Pest-Pilis-Solt vármegyénél. Fia, Nagy Károly (Kecskemét, 1815. 08. 21 – ?) gyakornokként szegődött Vass mellé, ingyen szállás és ételmezés ígérete mellett, és egy ideig mellette dolgozott. Azonban Czebe Zsuzsanna kénytelen volt hazahívni fiát, ekkor Vass kötelezvényt íratott alá a gyakornokkal, amelynek megsemmisítését kérte az özvegy. Zlinszky János főszolgabíróhoz továbbbították a panaszt azzal az utasítással, hogy Vass Imre meghallgatása mellett igyekezzen megoldani az ügyet, ha ez nem lehetséges, akkor a panasztevő tegyen feljelentést a mérnök ellen. A következő ügy 1840-ből való, amikor Vass kérelmezte a Zatureczky Miksa felperes ellene lefolytatott perében hozott ítélet megsemmisítését, de kérésének a kancellária nem adott helyt. 1846-ban pedig Vass tett panaszt br. Prónay Ágoston ellen, aki többedmagával (köztük Matolcsy Sándor mérnökkel) behatolt csóvári lakásába és feleségétől a Csóvárra vonatkozó felmérési iratokat követelte. Miután neje vonakodott engedelmeskedni, kizavarták őt a házból és eltulajdonították az iratokat.

Mártonffy Ignác alszolgabíró vizsgálta ki az ügyet, a tanúk meghallgatása utána megállapította, hogy a mérnök panasa rágalmazás, ennek ellenére végül is nem indítottak a mérnök ellen büntető eljárást.¹⁹

A Tisza-szabályozással kapcsolatban is felmerült a neve. Keczkés Károly, Vásárhelyi Pál halálát követően a Tisza-szabályozás újonnan kinevezett vezetője 1846. július 10-én kelt munkatervében megemlítette Vasst. Keczkés négy osztályt kívánt létrehozni a folyószabályozás, az átvágások kivitelezésére. A IV., szegedi osztály mérnökeként alkalmazta volna Vass Imrét havi 45 forintos fizetéssel, a 92. szanádi átvágás végrehajtására.²⁰ Az eddigi kutatások eredményeképp nem kerültek elő olyan adatok, amelyek alkalmazását megerősítenék.²¹

1848–1849-ben Vass mérnökként részt vett a szabadságharcban is, a szegedi és dorozsmai sáncokat készítette.²²

Kataszteri mérnök (1850–1860)

A pest-budai adókerületben (1850–1852)

1850 őszen jelentkezett Vass a provizóriumhoz mérnöknek, novemberben Sajószentpéterre küldték a kinevezéséről szóló értesítést. December 16-án állt munkába a IV. (borsodi) becslőfelügyelőség 18. (miskolci) becslőjárásában.²³

1851-ben a borsodi becslőfelügyelő elégedetlen volt a munkájával, javasolta, hogy fizetéslevonásban részesítsék. Ezzel a főmér-

18 Vegyes újdonságok. *NU*, 42. (1848. 03. 03.) 653:1000. VASS IMRE: Hirdetmény. *NU*, 42. (1848. 05. 09.) 5:20. VASS IMRE: Tüzeveszély megszüntetése fanélkül ... *NU*, 42. (1848. 08. 13.) 81:320. VASS IMRE: Tüzi veszély megszüntetésére fanélküli ... *Kossuth Lapja*, (1848. 08. 13.) 38:173. MNL OL, D 55 Abszolutizmus-kori levéltár, Der bevollmächtigte kais. Commissär für die Civil-Angelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer, Általános iratok 16064/1850.

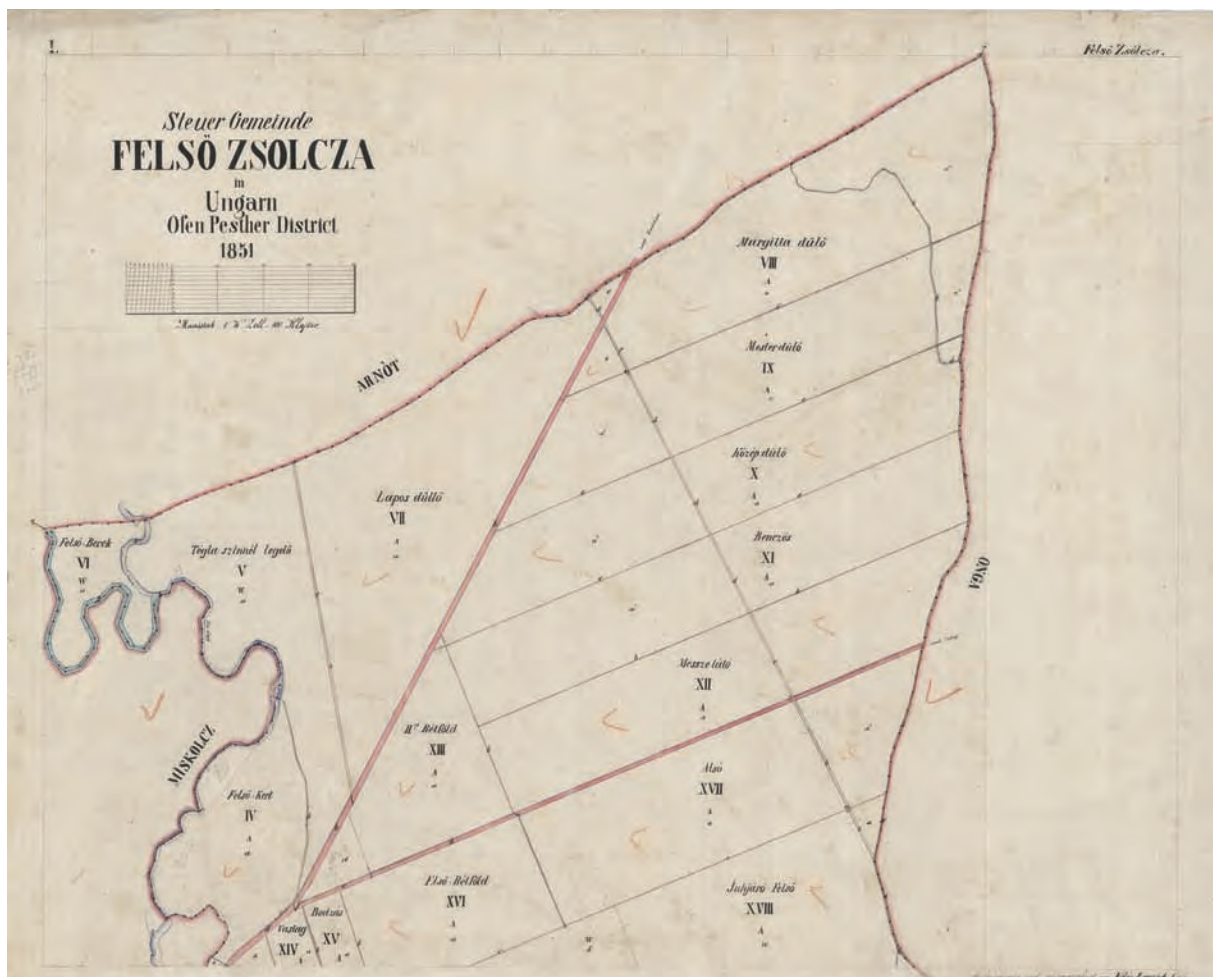
19 MNL PML, IV. 3. a. 1836. október 4. 4904., 1840. május 22. 2626., 1840. július 17. 4415., 1840. augusztus 18. 4702., 1846. szeptember 2. 6438., 1847. február 15. 1027., 1848. január 14. 444.; IV. 3. c. 9. 4415/1840., 4702/1840. Nagy kereszteléséről l. FamilySearch.

20 FODOR FERENC: *Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei*. Bp., 1957. 119., 179–180., ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *Történelmi séták a sárospataki református temetőben*. Első rész. [Miskolc, 1994]. 14. (Pataki füzetek) (= ÚJSZÁSZY, 1994)

21 MNL OL, S 81 Vízrajzi Intézet, Iratok No. 21–22.; C 132 Helytartótanácsi levéltár, Gr. Széchenyi István a közlekedési bizottság elnöke; C 128 Helytartótanácsi levéltár, Directio in hydraulis et aedilibus 170. cs.

22 SZÉKELY, 1995. 20. ESZTERHÁS ISTVÁN: Vass Imre sírja Sárospatakon. *Beszámoló a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat tevékenységéről*. Bp., 1983. 42. (= ESZTERHÁS, 1983) ESZTERHÁS ISTVÁN: Vass Imre sírja Sárospatakon. *KB*, (1982) 1:56. (= ESZTERHÁS, 1982)

23 MNL OL, E 343 536/1850., 2845/1852. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 300. 2243/1850., 303. 535/1851. Prokossról l. TÖRÖK ENIKÓ: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 1:31. (= TÖRÖK, 2016) TÖRÖK ENIKÓ: A magyarországi részletes felmérés vezetői 1856–1857-ben. *Catastrum*, 4. (2017) 3:4. (= TÖRÖK, 2017)



■ Felsőzsolca térképének első szelvénye, felmérte és rajzolta Vass Imre, 1851 (MNL OL, S 78 - 75. téka - Felsőzsolca - 2.)

nök, Alois Prokoss is egyetértett, aki ellenőrző körútja alkalmával júniusban járt Miskolc környékén. Októberben a főigazgatóság jóváhagyta a fizetéslevonást.²⁴

1851–1853 között Franz Hruby felmérési felügyelő (Mappirungsinspektor) minőségében Magyarországon és az egykori társországaiban ellenőrző körutakat tartott, az egyes adókerületekben, illetve adótartományokban megvizsgálta, értékelte a mérnökök munkáját. 1851. november 11-én járt a IV. becsőfelügyelőség 18. becsőjárásában, amelyhez 51 község tartozott, és ezek közül 27-ről voltak már korábbi felvételek. Vass egy év alatt három községet mért fel: Ónodot, Felsőzsolcát

és a Szolga nevű pusztát. Előtte három község néhány dűlőjét is felmérte a tulajdonosok kérésére, elképzelhető, hogy ezzel adott okot a fizetéslevonásra. Hruby nem tudta kielégítően ellenőrizni Vass munkáját, mivel Prokoss október 26-án magával vitte Budára az elkészült szelvényeket. Az épp munkában levő, egyetlen térképből azonban azt állapította meg, hogy a mérnök jól dolgozik.²⁵

Ennek ellenére 1852. március 14-én nagyon alacsony teljesítményére hivatkozva elbocsátották. 1851-ben 119 munkanap alatt négy adóközséget (Alsózsolca, Felsőzsolca, Szolga nevű pusztá, Ónod), összesen 7270 hold nagyságú területet mért fel, így teljesítménye az

24 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 310. 3406/1851.

25 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 315. 4722/1851., 395. 9045/1856. MNL OL, S 78 - 81. téka - Ónod - 1-4., 75. téka - Felsőzsolca - 1-4., 82. téka - Sajóecseg - 9. A dűlönkénti felmérés során keletkezett dokumentumokról I. TÖRÖK ENIKŐ: Solt város ideiglenes felméréseinek dokumentumai. *Catastrum*, 2. (2015) 2:22–30.



■ Vass Imre: Szeghalom kataszteri térképvázlata, 1857 (OSZK, Bv 620/3.)

átlag alatt maradt. Ezenkívül nem tartotta be a szolgálati szabályokat, minden tekintetben megbízhatatlannak bizonyult. A felmérés során makacsul ragaszkodott a magával hozott szokásokhoz, a korábbi gyakorlathoz, vagyis nem az egységes előírásoknak megfelelően végezte munkáját. Nyéky Mihály, a kerületi adóbizottmány elnöke is úgy ítélte meg, hogy elbocsátása szükséges, mivel a többszöri figyelmeztetések és fizetéslevonások eredménytelennek bizonyultak, így Vass Imrét hivatali szolgálatra alkalmatlannak minősítették.²⁶

A nagyváradai adókerületben (1852–1858)

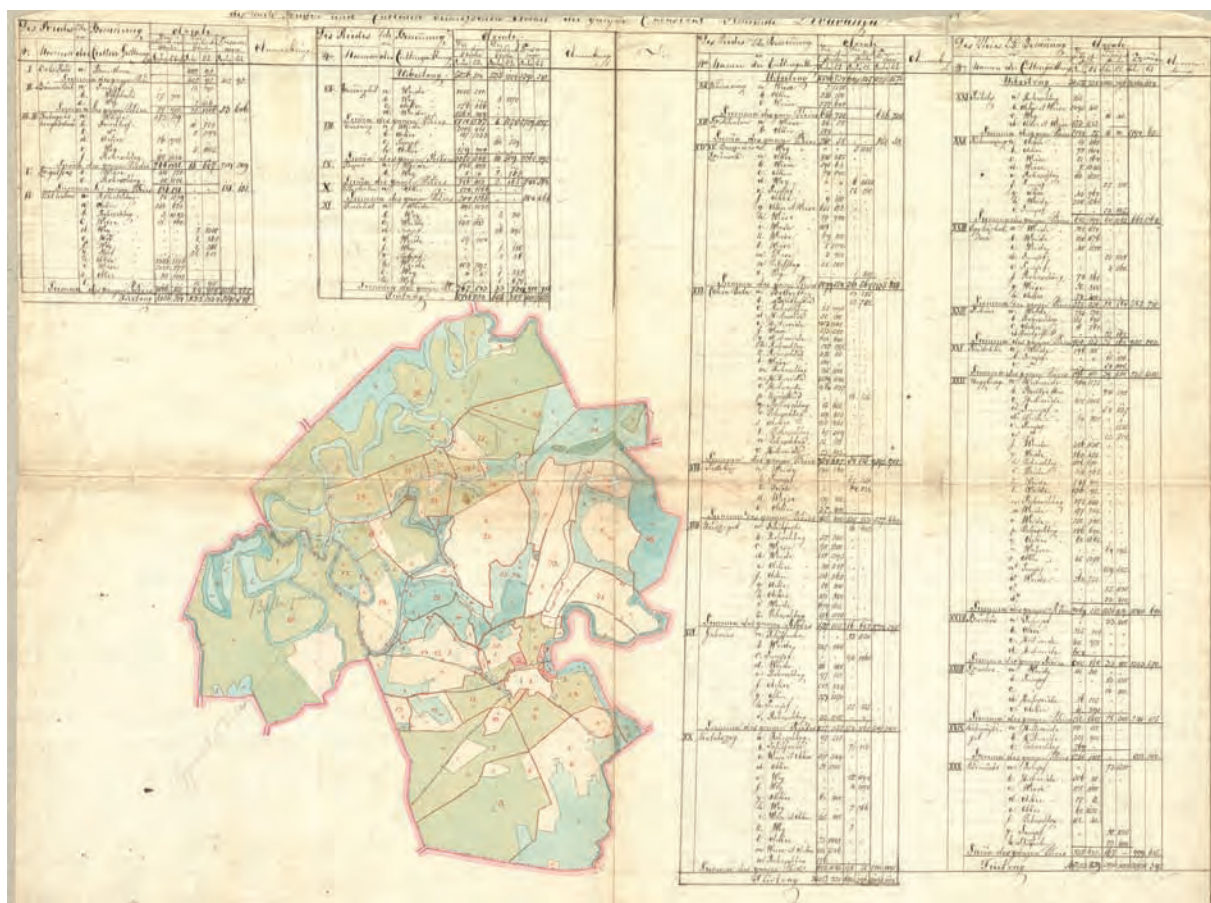
Az állami szolgálat, a kataszteri felmérés biztos munkát és biztos megélhetést jelentett a mérnökök számára. Így nem csoda, hogy 1852. au-

gusztus 8-ától újból a kataszternél találjuk Vass Imrét, csak egy másik adókerületben. Először a II. felső-bihari becsőfelügyelőség területén dolgozott, 1853 és 1854 folyamán az I. felszólalási felügyelőségben Nagyváradon. 1855-ben a II. felszólalási felügyelőségbe, Aradra helyezték. Ebben az évben mérte fel az Arad vármegyei Borosjenőt, Lugozót és Újárkost, Johann Mischkowsky főmérnök elfogadhatónak minősítette teljesítményét. 1856-ban a II. felszólalási felügyelőségben maradt, de májusban a Békés vármegyei Szarvasra – ahol a művelési ágakban jelentkező eltéréseket kellett ellenőriznie –, november 1-jével pedig Szeghalomra vezényelték.²⁷

1855 májusának első felében még Nagyváradon tartózkodott, a téli munkaszakaszra kijelölt „központosított” állomáson. Itt olvasta a *Buda-*

26 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 317. 728/1852., 318. 905/1852., 320. 1913/1852.

27 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 362. 2655/1855., 368. 4524/1855., 381. 2848/1856., 389. 6201/1856., 470. 30993/1860. MNL OL, E Magyar kincstári levéltárak, Abszolútizmus kori pénzügyigazgatási levéltár, E 344 K.k. Steuer Districts Commission Grosswardein 1–2. d. Havi fizetési kimutatások, 1850–1856. Mischkowskyról I. TÖRÖK, 2016. 29–31., TÖRÖK, 2017. 4.



■ Vass Imre: Dévaványa kataszteri térképvázlata, 1857 (OSZK, Bv 1479/2.)

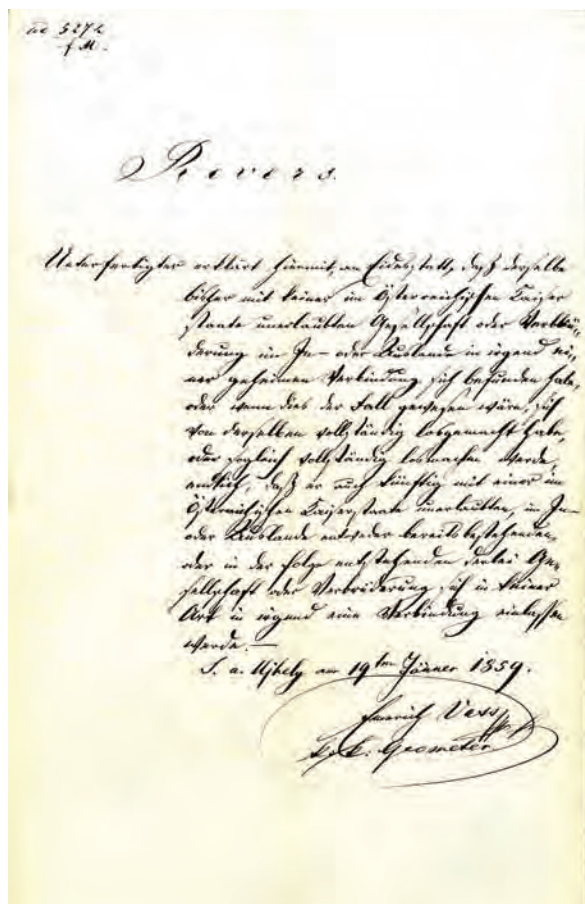
pesti Hírlap május 11-i 110. számában Vankay János ügyvéd felhívását, miszerint a nagyszőlősi és a nyálábvári uradalmak arányosítása és rendezése ügyében a birtokosok összehívatnak. Május 17-én írt is Vankaynak, hogy kész jelenlegi munkáját feladni és az uradalmak tagosításában részt venni, ha azokra sor kerül. Októberben Lator Gábor ügyvédnek jelezte, hogy mivel a nagyszőlősi munkára a szerződést még nem kapta meg, nem indult el Nagyszőlősre. Hangsúlyozta továbbá, hogy előlegre is szüksége van. Azt ígérte, hogy miután megkapja az ezer forint előleget, segéd után néz és 14 nap múlva Nagyszőlősön lesz. Kérte, hogy addig szállásról és fáról gondoskodjanak számára.²⁸ De a források arról tanúskodnak, hogy bármennyire is szere-

tett volna az állami szolgálatból megszabadulni, nem sikerült neki.

1857-ben továbbra is a II. felszólalási felügyelőségben, azon belül Békés vármegye területén dolgozott. 1857-ből Szeghalomról készült kataszteri térképvázlatát ismerjük, valamint Dévaványa felmérési munkarészeit: a dülönkenti felmérés egyes térképszelvényeit, a kataszteri térképvázlatot és a területszámítási jegyzőkönyvet. Johann Mischkowsky főmérnök ellenőrző körútja során március 26–28-án tartózkodott Dévaványán, a kezdetben esős, majd szép időjárású napokon vizsgálta meg Vass munkáját: a grafikus háromszögelést, a kicövekelést, a kataszteri térképvázlatot, a térképet, és rendben találta azokat.²⁹

28 Felhívás. *Budapesti Hírlap*, (1856. 05. 11.) 110. sz. MNL OL, P 1969 - 2773. tétel - No. 3–4.

29 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 410. 42470/1857. VASS IMRE: *Catastral Gemeinde Szeghalom; Croquis uiber die Ried und culturenweise Vermessung der Gemeinde Szeghalom*. 1857. Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár (= OSZK), Bv 620/3. VASS IMRE: *Dévaványa; Zusammenstellung des nach Rieden und Culturen vermessen Areal der ganzen catastral Gemeinde Déva-Ványa*. [1857]. OSZK, K 306 A 14-17. VASS IMRE: *Gemeinde Dévaványa*. [1857]. OSZK, Bv 1479/2. VASS IMRE: *Parzellen Berechnung des Riedes ...* [1857]. OSZK, Bv 1479/5. A kataszteri térképvázlatról I. TÖRÖK ENIKŐ: *Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29.



■ Vass Imre esküt helyettesítő nyilatkozata, 1859 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 440. 81/1859.)

1858 elején helyezhették át a kassai adókerületbe, mivel az 1858. évi sematizmusban még a nagyváradi adókerületben szerepel. A dülönkénti felmérés előrehaladása miatt a műszaki személyzet létszámát Nagyváradon tízről hat főre csökkentették, Vass Imre ezért került másik adókerületbe.³⁰

A kassai adókerületben (1858–1860)

Vass a III. felszólalási felügyelőségben kezdte a munkát, a júniusi munkajelentésében a főmérnök, Josef Lokarner elégedetlen volt alacsony teljesítményével, így fizetéslevonásban részesítették.³¹

A provizórium alkalmazottainak 1859 januárjában egy esküt helyettesítő nyilatkozatot

(Revers) kellett tenniük arról, hogy nem vettek és nem vesznek részt a birodalom ellen irányuló szervezkedésben, és ha korábban részt vettek ilyenben, azzal teljesen szakítottak. Vass 1859. január 19-én Sátoraljaújhelyen írta alá a nyilatkozatot. Májusban a IV. felszólalási felügyelőségben dolgozott.³²

Schaulawy Vencel, a kassai pénzügyigazgatósági osztály elnöke 1859. október 3-ai jelentése szerint adókerületében a provizórium műszaki munkálatai oly mértékben előrehaladtak, hogy több mérnök, köztük Vass is nélkülözhetővé vált november 1-jével. Az elnök megbízható és szorgalmas munkaerőnek minősítette a mérnököt, de előrehaladott korára (64 éves) való tekintettel más szolgálatra, pl. a részletes felmérésnél történő alkalmazásra nem tartotta alkalmasnak. Végül is Vasst 1860. április végével, a leépítések alkalmával bocsátották el.³³

Ismét magánmérnök (1860–1863)

Elbocsátása után rögtön igyekezett munkát találni. 1860. május 25-én írt a Dessewffy család uradalmi igazgatójának a Zemplén vármegyei Tölgyeshegy, Laborcmező és Izbugyarabóc felmérésével kapcsolatban. Kossuth József ügyvédnél megnézte a három település mérnöki munkálatait, helyesbítés, tagosítás és úrbéri rendezés céljából. Megállapítása szerint Tölgyeshegy és Laborcmező Flaskay János Zemplén vármegyei mérnök által rajzolt, 1:7200 méretarányú térképei húsz évvel korábban készültek, a méretarányból adódóan csak a dülöket ábrázolták, továbbá feltételezése szerint az eltelt évtizedekben a vizek megváltoztak. Vass úgy ítélte meg, hogy ezen térképek kiigazítása több fáradsággal járt volna, mint az új felmérés, melyet 1:5760 (1 hüvelyk = 80 öl) méretarányban hajtott volna végre. Izbugyarabócról 1:5760 méretarányú térképpel rendelkeztek, Vass feltételezte, hogy ebben

30 Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich, (1858) 4:350., (1859) 4:350., (1859) 4:211. A sematizmusokról l. Reisz T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Címtárak, hivatalos közlönyök, adatbázisok. *Catastrum*, 5. (2018) 1:15.

31 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 430. 39383/1858. Lokarneről l. TÖRÖK, 2016. 29.

32 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 440. 81/1859., 453. 31760/1859.

33 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 459. 46378/1859., 470. 30993/1860.



■ Tölgyeshegy térképe Flaskay Jánostól, 1843 (MNL OL, S 34 - No. 19.)

az esetben elég lett volna a helyesbítés. A munkaszerződés szövege ellen is voltak kifogásai, és kérte egyes helyek módosítását, bizonyos részek kihagyását. Úgy tervezte, hogy júniusban megkezdje Tölgyeshegy és Laborcmező felmérését, amihez 200 forint előleget kért, hogy asztalra és segédre szert tehessen.³⁴ Források hiányában kérdéses, hogy sor került-e a felmérésre.

Az 1860-as években újult erővel szervezte korábbi találmányának, a tűzálló tetőfedőnek a gyártását. Újból kísérletet tett egy tűzvézelhárító társulat létrehozására, amelynek alakuló ülését 1861. augusztus 6-án Miskolcon a

megyeházán tartották, azzal a céllal, hogy egy „agyag-födénygyár”-at alapítsanak.³⁵

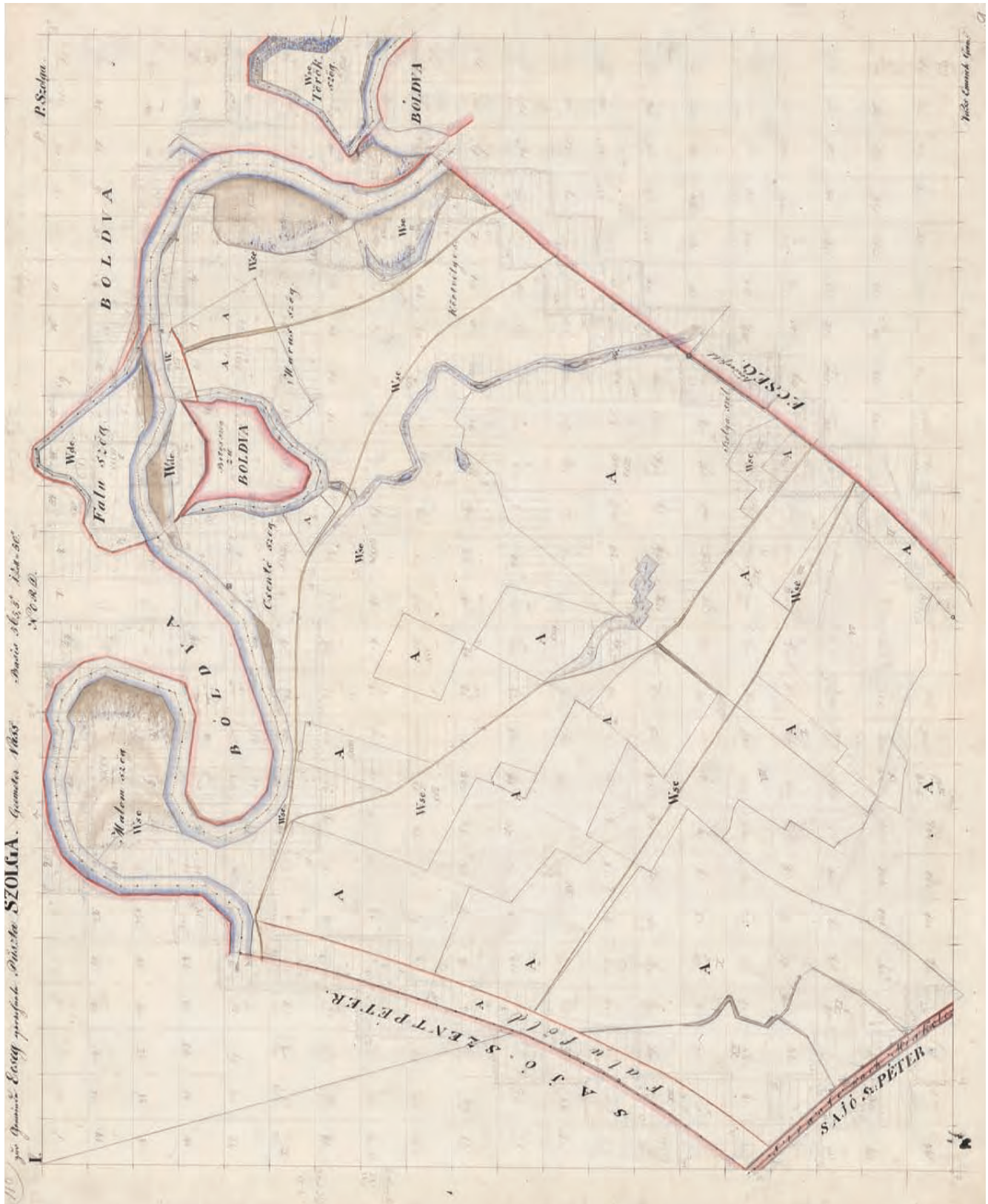
Feleségét valamivel több mint egy hónappal élte túl, 1863. március 20-án hunyt el Sárospatakon.³⁶

Jelen tanulmány elsődleges célja a mérnök 1850 és 1860 közötti tevékenységére vonatkozó források feldolgozása volt, amit a teljesség igénye nélkül kiegészítettem az Országos Levéltárban és a Pest Megyei Levéltárban végzett kutatásokkal. Ezek alapján egyértelmű, hogy további levéltári kutatások a mérnök tevékenységének részletesebb megismerését teszik majd lehetővé.

34 MNL OL, P Dessewffy család cserneki és tarkői grófi ágának levéltára, P 91 Missiles - 240. - No. 258. FLASKAY JÁNOS: *Zubna helységnek urbérileg szabályozott térképe*. [1:7500]. 1843. MNL OL, S 34 Családi fondokból kiemelt térképek, Dessewffy család grófi ága (= S 34) - No. 19. FLASKAY JÁNOS: *Izbugya Hosszu-mező helysége határának szabályozott térképe*. [1:7200]. 1843. MNL OL, S 34 - No. 23.

35 VASS IMRE: Tűzvézelt elhárító társulat alakítási közgyűlése. *Vasárnapi Ujság*, 8. (1861) 30:357.

36 ESZTERHÁS, 1982. 55–56., ESZTERHÁS, 1983. 42., ÚJSZÁSZY, 1994. 14.



■ „Szolga” puszta térképe Vass Imrétől, 1851 (MNL OL, S 78 - 82. téka - Sajóecseg - 9.)

SCHMIDT ANIKÓ

A kataszteri munkálatok ügye az 1887–1892. évi országgyűlési ciklusban



A kataszteri munkálatok előrehaladása 1887–1892 között

1891-re a részletes felméréseket az ország nagyjából kétharmad részén végezték el, a helyszíneléseket pedig a kijelölt községek háromnegyedében még nem hajtották végre. Bár a munkálatok fontosságát már nem kellett indokolni, Hegedűs Sándor pénzügyi előadó 1891. évi összefoglalójában elhangzott, hogy a kataszteri munkálat „*az országnak jogi és hiteli viszonyaival szoros kapcsolatban van.*”¹

Továbbra is gondot okozott az erdélyi birtokrendezések lassú előrehaladása. A folyamat felgyorsítására Wekerle Sándor pénzügyminiszter átszervezést hajtott végre, amelynek keretében megszüntette volna az 1885:XXII. törvénycikkkel létrehozott kolozsvári kataszteri igazgatóságot. A szervezet feladata a birtokrendezés, ezt követően pedig a földadó-szabályozási munkálatok végrehajtása volt, ám miután Erdélyben csak a községek harmadában végeztek teljes tagosítást, a többiben pedig csupán részleges rendezést, mindez az igazgatóság

fenntartását okafogyottá tette. Wekerle úgy vélte, ezeket a feladatokat a pénzügyi igazgatóságok is el tudják látni, és a folyamat felgyorsítását immár a sokasodó erdélyi birtokrendezési perek miatt létesített tíz új bírói állástól várta. A *pénzügyi közigazgatás szervezetének változtatásáról* szóló törvényjavaslat vitáján azonban Bokros Elek igazságügyi bizottsági tag felszólalása következtében módosítottak ezen az elképzelésen. A képviselő elismerte, hogy az egy igazgatóból és hat biztosból álló kolozsvári kataszteri igazgatóság a Királyhágon túli birtokrendezést a közelmúltban olyan csekély eredménnyel hajtotta végre, hogy tevékenysége nem indokolja fenntartását, és a tíz bírói állás csakugyan komoly előrelépést hozhat, de miután a birtokrendezés és a kataszteri felmérés ügye szorosan összetartozik, előbbi semmilyen módon nem szabad gyengíteni. Így azt indítványozta, hogy a kolozsvári kataszteri igazgatóságot – ideiglenes és nem végleges intézményként – mindaddig tartsák fenn, amíg a birtokrendezési ügyek száma csökkenni nem kezd. Javaslataát elfogadták és ennek megfelelően átdolgozták a törvényjavaslat szövegét.²

403. országos ülés. (1890. november 10.) *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. Szerk.: P. SZATHMÁRY KÁROLY I–XXVII. Bp., 1887–1892. (= KN) XIX:184. Az 1880-as évek elején a Magyar Királyságnak még csak a felét mérték fel. A kataszteri felmérés folyamatáról l. TÖRÖK ENIKÓ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18. A felméréseket szabályozó előírásokat összefoglalta: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10. A korábbi országgyűlési ciklusok idején a kataszteri kérdéseket illető eseményeket l. eddigi cikkeimben: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). *Catastrum*, 2. (2015) 1:19–24.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). *Catastrum*, 2. (2015) 2:9–21.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkítő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbis. *Catastrum*, 2. (2015) 3:46–59.; A kataszter a logikát a feje tetejére állította. Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai. *Catastrum*, 3. (2016) 1:13–25.; A kataszteri ankét. *Catastrum*, 3. (2016) 2:21–28.; Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés. *Catastrum*, 3. (2016) 3:3–16.; A kataszteri munkálatok ügye az 1884–1887. évi országgyűlési ciklusban. *Catastrum*, 4. (2017) 1:15–24. A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.
262. országos ülés. (1889. június 6.) KN, 1889. 13:54–56. A változás az 1. és 6. §-t érintette, l. a tervezet első változatát: 368. szám. *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. I–XXXV. Bp., 1887–1892. (= KI) XIII:270–286. Az esetről beszámol még: BALATON PETRA: A székelyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:6. és UŐ: A székelyföldi részletes kataszteri felmérésről. *Orpheus Noster*, 10. (2018) 1:58–72. A javaslat végül az 1889:XXVIII. törvénycikként (A *a pénzügyi közigazgatás szervezetének változtatásáról*) emelkedett jogerőre. A törvényt 1889. június 26-án szentesítették és június 30-án hirdették ki. Teljes szövegét l.: *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>). A felszólaló képviselők életrajzi adataira l. *Új országgyűlési almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*. Szerk.: STURM ALBERT. Bp., 1888. (Online a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon, www.hungaricana.hu).



■ Wekerle Sándor (1848–1921) pénzügyminiszter, miniszterelnök³

és ezt az összeget tekintették alapként az adó egy százalékanak kiszámításához.

Az 1887–1892. évi országgyűlési időszakban további két olyan törvényt hoztak, amelyben a számolási alapot a kataszteri tiszta jövedelem szolgáltatta. A *bélyeg- és illetékekre vonatkozó törvények és törvényesített szabályok némely határozatainak módosításáról* című törvényjavaslat az ingatlanok átruházásánál, illetve azok telekkönyvi átíratásánál kiszabott illetékről rendelkezett oly módon, hogy az illeték alapjául szolgáló érték összegét a földbirtoknál az 1881. évi XL. törvénycikk értelmében megállapított kataszteri tiszta jövedelem hússzorosában állapították meg, kivéve azokat a földeket, amelyek vízszabályozó vagy ármentesítő társulat kötelekébe tartozó község árterében feküdtek. Ezeknél ugyanis a tiszta jövedelemből a vízszabályozási járulékot levonták, így az illeték összege is alacsonyabb lett. A változást tehát az jelentette, hogy az értékminimumot már nem az adótételek bizonyos hányada, hanem a kataszteri tisz-

Év	Állandó kataszter			Földadó-nyilvántartási felügyelőségek, helyszínelési felügyelőségek és a kolozsvári kataszteri igazgatóság	
	Terv	Kiutalt	Kiadás	Megszavazott	Utalványozott
1887	530 000	518 623	520 722	169 263	158 688
1888	530 000	505 996	514 160	218 099	217 367
1889	530 000	506 755	504 096	215 123	226 395
1890	525 000	513 822	503 851	204 423	205 082
1891	525 400	512 850	511 748	211 846	205 585
1892	535 900	509 449	516 254	215 546	207 919

A kataszterre vonatkozó éves költségvetés (Ft) 1887–1892 között

A kataszteri munkálatok hatása a törvényhozásra

A kataszteri munkálatok által megállapított tiszta jövedelmet először a földadó kivetésénél vették figyelembe. Az 1883. évi XLVI. törvénycikk alapján a földadót egy maximalizált állandó tételben, 26 millió forintban rögzítették,

ta jövedelem alapján határozták meg, egyúttal pedig emelték is az illetéket. Horánszky Nándor (Esztergom) vitatta, hogy az emelés csekély mértékű, illetve jogos lenne, mivel a földbirtok esetében a kataszteri tiszta jövedelem nem mindig tükrözi a föld valós értékét, hiszen sok lehetőség adódik a valós érték eltitkolására, miközben a házak esetében ez kizárt. A törvény-

3 Wekerle Sándor, Horánszky Nándor, Dániel Ernő, Horváth Gyula, Thaly Kálmán, Tisza Kálmán, Ugron Gábor, Gaál Jenő, Linder György, Polónyi Géza és Teleszky István portréit a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárából közöljük. Ezúton is köszönjük Lengyel Beatrix és Gaskó Judit szíves segítségét. Orbán Balázs fényképe a wikipédiáról származik.

Év	A folyó évre közigazgatásilag előírt összeg		Tényleges bevétel	
	földadó	földteher-mentesítési járulék	földadó	földteher-mentesítési járulék
1887	24 176 412	10 121 407	23 833 276	10 028 296
1888	24 041 072	10 063 877	24 396 165	10 185 046
1889	24 286 699	10 173 841	24 217 765	10 029 885
1890	24 476 101	10 261 425	24 524 019	10 256 319
1891	25 091 710	10 167 202	26 773 325	10 507 225
1892	35 781 445		35 704 246	

A földadóból származó bevételek (Ft) 1887–1892 között⁴



■ Horánszky Nándor (1838–1902) jogász, politikus, kereskedelmi miniszter, 1900 körül

javaslat vitájánál szóba került, hogy a földadót a közép- és kisbirtokosokra nézve túl magasan állapították meg, miközben éppen a kis- és középbirtokok váltanak gyakrabban gazdát, így az illetékek főleg őket fogják terhelni, kivált, hogy a törvény nem veszi tekintetbe, mennyi idő telt el a tulajdonosváltás óta.⁵

A magyar földhitelintézet vízszabályozási és talajjavítási kölcsönéről szóló törvényjavaslat a kölcsönök megállapításánál ugyancsak a kataszteri tiszta jövedelmet vette alapul, így például a 34. § kimondta, hogy a földhitelintézet talajjavítási kölcsönöket a birtok kataszteri tiszta jövedelmének hatszoros értékében adhat, tehát ez az összeg volt a birtok hitelképességének határa. Ugyanez az értékhatár társulati ártér esetében a kataszteri tiszta jövedelem tizenkétszerese volt.⁶

A filoxéra pusztítása indokolta A szőlőterületeknek adandó újabb állami kedvezményekről szóló törvényjavaslatot. Dániel Ernő, a pénzügyi és közgazdaságügyi bizottság előadója a tervezet ismertetésekor hangsúlyozta, hogy lehetőséget kívántak biztosítani azoknak a birtokosoknak, akiknek földjén a szőlő teljesen kipusztult, de a területet időközben más művelési ág alá vonták, hogy az eddigi és a más művelési ágnek megfelelően most megállapítandó kataszteri tiszta jövedelem közötti különbözetnek megfelelően adóelengedésben részesüljenek. B. Andreánszky Gábor (Nógrád vármegye, nógrádi kerület) a javaslat kapcsán a földekkel kapcsolatos besorolási nehézségeket említette: „Mint tudjuk, a legtöbb szőlő szórványosan egyes gyümölcsfákkal van beültetve

4 A kataszterre vonatkozó éves költségvetéssel és a földadóból származó bevételekkel kapcsolatos adatokat az Állami zárszámadás 1887–1892. évi köteteiből vettem, amelyek elérhetőek a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

5 25. országos ülés (1887. december 3.). KN, I:221–258. A tervezet szövege: 30. szám. KI, I:276–281. A módosítási javaslat az 1887:XLV. törvénycikként (A bélyeg- és illetékekre vonatkozó törvények és törvényesített szabályok némely határozatainak módosításáról) emelkedett jogerőre. A törvényt 1887. december 21-én szentesítették és december 24-én hirdették ki. *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>).

6 258. országos ülés (1889. június 1.). KN, XII:369. A tervezet első változata: 442. szám. KI, XV:242–251. A javaslat az 1889:XXX. törvénycikként (A magyar földhitelintézet által engedélyezendő vízszabályozási és talajjavítási kölcsönökről és némely hitelintézetek zálogleveleinek adómentességéről) emelkedett jogerőre. A törvényt 1889. június 26-án szentesítették és június 30-án hirdették ki. *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>).



■ Dániel Ernő (1843–1923) képviselő, ügyvéd, kereskedelmi miniszter 1895 körül

és így csak a kataszteri közeg bölcs belátásától, jobban mondva önkényétől függ, hogy nem veszi-e fel e területet mint kerti művelés alatt álló gyümölcsöst. Továbbá a legtöbb gazda sajnálja azt a földet ott hagyni; felkapáltatja és kapás növényvel ülteti be, amely ott igen rosszul terem, alig fizeti a munkát. Az ilyen terület természetesen a törvényjavaslat 6. szakaszának 7. pontja értelmében mint szántóföld vétetik fel; bármily csekély adóval, de azokra az évekre, amelyekben a filoxéra-pusztítás nem konstatálható, a tartozások fennmaradnak. A törvényjavaslat intézkedése tehát prémium arra, hogy hagyják pusztulni az illetők a szőlőt és a gyümölcsfákat vágják ki.” Mindezért azt indítványozta, hogy Wekerle Sándor pénzügyminiszter „szíveskedjék rendelkezileg intézkedni, hogy a kataszteri közegek azért, mert az ilyen elpusztított szőlőterületen

egy kis kukorica vagy bab van vetve, vagy egynéhány gyümölcsfa van, ne vegyék azt parlagszölőnek.” Ilyen értelmű kiegészítés azonban végül nem került a törvénybe.⁷

Érintette a kataszter ügyét a telekkönyvi betétek rendezéséről szóló 1886:XXIX. törvénycikk két módosítása is. A nevezett törvény kimondta, hogy a telekkönyvi betéteket a földadókönyv és az állandó kataszter adataival megegyezően kell szerkeszteni, az azóta eltelt évek gyakorlati tapasztalatai alapján azonban a szöveg pontosításra/változtatásra szorult. Az egyik módosítással (1889:XXXVIII. tc.) a 2. §-t egészítették ki, amely annak idején úgy rendelkezett, hogy a betéteket községenként kell szerkeszteni, és minden ingatlant azon községhez kell felvenni, amelyhez közigazgatásilag tartozik. Miután szembesültek azzal, hogy számos terület (így például több puszt) két községhez is tartozik, de a kataszteri felmérések során már egy kataszteri telekkönyvbe kerültek, a javaslat lehetőséget adott a két vagy több község betéteinek egy telekkönyvben való egyesítésére, ha a területek elkülönítése nem tűnt célszerűnek.⁸ A másik módosítással (1891:XVI. tc.) az Igazságügyminisztérium a helyszínelési eljárást kívánta egyszerűsíteni oly módon, hogy az addigi három helyett a közönségnek csak egy alkalmon kellett részt vennie, ahol megismerték a korábbi, kataszteri nyilván tartással való összehasonlító munka és betétszerkesztés eredményét.⁹

A kataszteri munkálatok kritikái

Ebben az országgyűlési ciklusban már nem érte az a vád a kataszteri munkálatokat, hogy túlságosan sokba kerülnek, magát a munkafolyamatot és az ennek során tapasztalható visszaéléseket azonban több ellenzéki képviselő is szóvá tette.

7 433. országos ülés (1890. december 16.). KN, XXI:168–190. A tervezet: 896. szám. KI, XXIII:384–385. A javaslat az 1891: I. törvénycikként (A szőlőterületeknek adandó újabb állami kedvezményekről) emelkedett jogerőre. A törvényt 1891. január 1-jén szentesítették és január 11-én hirdették ki. *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>).

8 281. országos ülés (1889. november 5.). KN, XIII:306. A tervezet: 573. szám. KI, XVIII:4–10. A javaslat az 1889:XXXVIII. törvénycikként (Az 1886:XXIX. tc. módosítása és pótlása tárgyában) emelkedett jogerőre. A törvényt 1889. november 29-én szentesítették és december 3-án hirdették ki. *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>).

9 477. országos ülés (1891. április 15.). KN, XXIII:9. A tervezet: 998. szám. KI, XXVI:55–63. A javaslat az 1891:XVI. törvénycikként (Az 1886. évi XXIX. és 1889. évi XXXVIII. törvénycikkek módosításáról és pótlásáról) emelkedett jogerőre. A törvényt 1889. június 6-án szentesítették és június 12-én hirdették ki. *Ezer év törvényei* (<https://net.jogtar.hu>).

Több ízben is elhangzott, hogy a földadót a nagybirtokra nézve túlzottan kedvezően, a kis- és középbirtokra nézve pedig jóval magasabban állapították meg.¹⁰ Thaly Kálmán (Debrecen, I. kerület) egyenesen azzal vádolta a kormányt, hogy a kataszteri jövedelem kiszámítása során azon vidékek kaptak könnyítést, ahol a mamelukok birtokai vannak. Tisza Kálmán a vádakra válaszul hangsúlyozta: a kataszteri felmérés és a földadó-megállapítás során olyan sok jogorvoslati lehetőség van, hogy ha ezekkel a tulajdonos nem él, őt terheli a mulasztás. Ugyanezt az álláspontot képviselte Horváth Gyula (Kis-Küküllő vármegye, Balavásár kerület) is, aki szerint az a birtokos, aki nem a helytelen felmérés során tiltakozott,

utólag már csak rágalmaz. Horváth Béla (Hont vármegye, Ipolyság kerület) a kormányt támogatón szintén vitatta a részrehajlást, hangsúlyozva, hogy vármegyéjében a szalkai kerületben a magas földadó nem a kerület ellenzéki voltából, hanem gazdagságából adódik. E válasz azonban Thaly Kálmán szerint annak a beismerése, hogy Hont vármegyében mégis csak az ellenzéki kerület kataszteri jövedelmét emelték magasabbra.

Ugron Gábor Horváth Béla érvelését megkérdőjelezte, és felszólalásában rávilágított arra, hogy Hont vármegyében a szomszédos birtokokhoz viszonyítva éppen a főispán birtokainál becsülték jóval kevesebbre a jövedelmet.¹¹

A földek osztályba sorozásának menetét több ellenzéki képviselő is értetlenül szemlélte és a munkafolyamatban visszaéléseket sejtett. Szendrey Gerzson (Baranya vármegye, Dárda



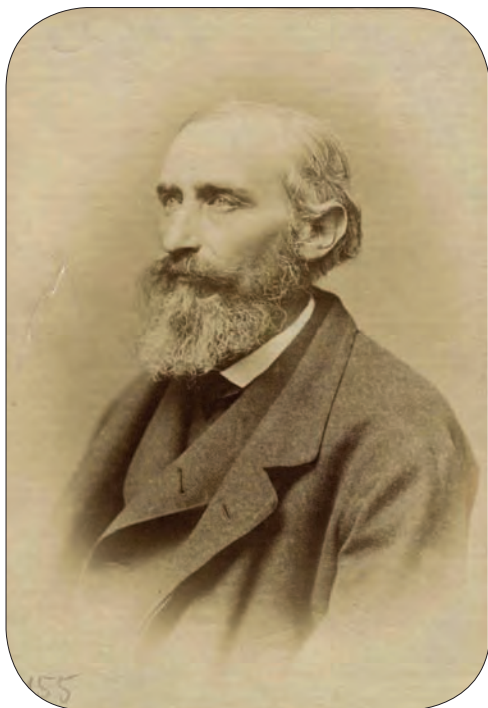
■ Horváth Gyula (1843–1897) országgyűlési képviselő 1890 körül



■ Thaly Kálmán (1839–1909) költő, író, politikus, az MTA tiszteletbeli tagja 1860 körül

10 Lásd például Eötvös Károly (Nagykőrös), Ugron Gábor (Kecskemét, I. kerület) és Polónyi Géza (Hajdú vármegye, Szoboszló kerület) felszólalásait: 25. országos ülés (1887. december 3.). KN, I:227.; 26. országos ülés (1887. december 5.). KN, I:253–254.; 230. országos ülés (1889. április 30.). KN, XI:76.

11 A vitáról bővebben: 26. országos ülés (1887. december 5.). KN, I:248–254.



▪ Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök 1880 körül



▪ Ugron Gábor (1847–1911) székely származású, ellenzéki politikus, Ugron Gábor miniszter apja

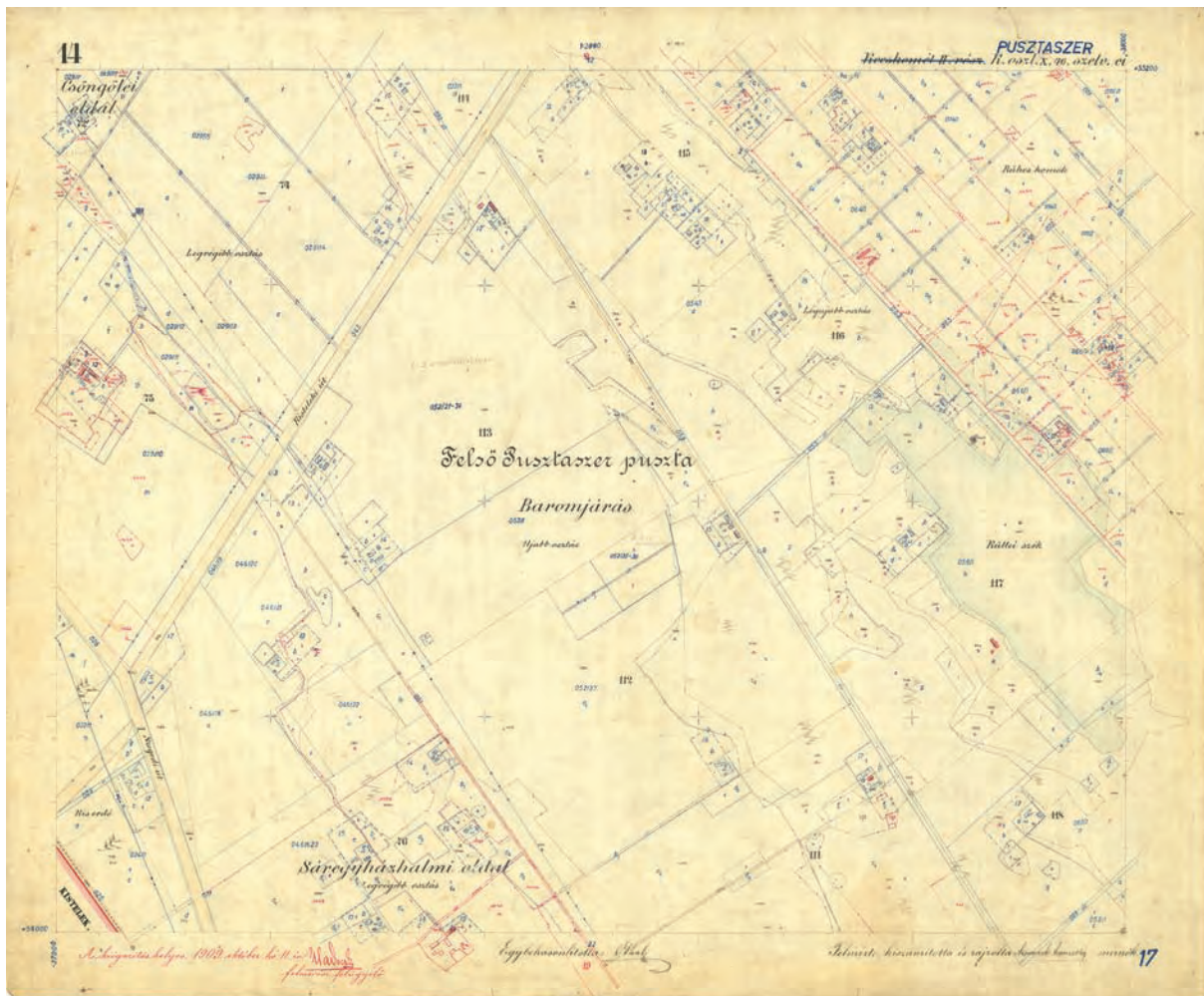
kerület) a földek osztályba sorozásának szakszerűségét vitatta, saját kerületét hozva fel példának, amelyben felszólalása szerint a „földkóstoló”, azaz a kataszteri becslőbiztos 1884-ben, 1886-ban és 1888-ban is osztályozta a földeket ugyanazzal az eredménnyel, ám 1889-ben az osztályozás teljesen új eredményeket hozott, mert harmad- és negyedosztályú földeket immáron első és másodosztályba soroztak. Az igazságtalanság abból keletkezett, vélte, hogy „az az egy-két ember, aki ki volt küldve, nem tudta magát a néppel megértetni, minthogy ott túlnyomó részben sokácok, szerbek, horvátok és németek laknak, vagy ha meg is tudták magukat értetni, a becslőbiztos semmit sem adott rájuk, hanem kénye-kedve szerint osztályozta a földeket az illetők legnagyobb sérelmére.” Ezek után természetesen az 1889. évi felmérést tekintették véglegesnek, és az aszerinti osztályozással megállapított adót kell visszamenőleg öt

évre fizetniük az ottaniaknak. Szendrey felvette, hogy még ha csakugyan ennyit fejlődött is a kerületben a mezőgazdaság, hogy az előző években a harmadik, negyedik, ötödik osztályba sorozott föld 1889-ben első vagy másodosztályúvá vált, honnan tudható, hogy ez a föld öt évvel ezelőtt csakugyan ilyen minőségű volt.¹²

Ugron Gábor (Kecskemét, I. kerület) a Pallavicini-uradalom kapcsán célzott részrehajlásra, amikor is felemlítette, hogy a Kecskemét és Pallavicini Sándor között felosztott puszta városra eső részén a kataszteri tiszta jövedelem 25-30 százalékkal magasabban állapították meg, mint Pallavicini tulajdonán. Mindezt a képviselő szerint Pallavicini jószágigazgatója érte el, aki – miután ura elbocsátotta a jószágigazgatói posztjáról – kataszteri biztosként felmérte a környéket, majd a becslések lezárultával visszalépett Pallavicini szolgálatába.¹³ Ugron felszólalása meggyőzőnek tűnt, maga Tisza Kálmán is csak annyit tu-

12 403. országos ülés (1890. november 10.). KN, XIX:196.

13 Novák József (1848–1913) 1878-ban Szeged tiszti főügyésze volt, 1882-ben vállalta el a Pallavicini-uradalom jószágigazgatói tisztségét. Kataszteri feladatokról soha nem vállalt, a politika azonban foglalkoztatta: 1887-ben Tápén országgyűlési képviselővé választották, 1901-ben pedig a szegvári kerület képviselőjeként került a parlamentbe. 1895-től ő volt a Pallaviciniek mindsenti uradalmának ügyésze és főintézője. Életrajzi adataira l.: HABERMANN GUSZTÁV: *Személyi adattár a szegedi polgárcsaládok történetéhez*. Szeged, 1992. 202.



■ Pusztaszer kataszteri térképe 1880 körül (Örzhely: Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály)

dott válaszolni rá, hogy az eset részleteit nem ismeri, de megesik, hogy a puszta egyik fele többet ér, mint a másik, amely kijelentését a baloldali ellenzék nevetéssel fogadta. Az ülésre időközben visszatérő Horváth Gyula, akinek Ugron eredetileg a szavait szánta, azonban végül megcáfolta képviselőtársa állításait: „*Én ismerem Pallavicini örgrófok pusztaszeri pusztáját, valamint ismerem Kecskemét városának a pusztáját is. A kettő között a különbség a következő. Pallavicini örgróf pusztája legnagyobb részben legelő és erdő, míg Kecskemét városának pusztája legnagyobb részben szántóföld. [...] Pallavicini örgróf jószágigazgatója egészen 1882-ig bezárólag Szeged városának volt főügyésze s akkor lépett Pallavicini örgróf szolgálá-*

latába; az én tudtomra s azt hiszem, senkinek tudtára soha semmiféle kataszteri hivatalt nem viselt.” Így tehát a vitában a jobboldal diadalmaskodott, Ugron pedig visszavonult fújt és beismerte: részéről további adatgyűjtés szükséges.¹⁴

Mások kifogásolták, hogy miután az 1876. évi VII. törvénycikk alapján a kataszteri munkálatokat befejezték, a becsléseket újból elvégezték és új osztályba sorozások történtek. Gaál Jenő (Arad vármegye, Pécska kerület) szerint az eljárás gyakran indokolatlan volt, így például a Tisza-szabályozás kedvező voltára hivatkoztak olyan területeken is, ahol a felszólaló szerint szabályozás semmilyen kedvező változást nem hozott a mezőgazdaságban.

Ennek elkerülésére javasolta, hogy a kataszteri nyilvántartásról rendelkező 1885. évi XXII. törvénycikket módosítsák olyan értelemben, hogy a részletes kataszteri felmérés esetén a területi különbségeket jelöljék az állandó kataszterben, és a többletet csak birtokrendezés vagy tagosítás esetén adóztassák, továbbá csak azon birtoktesteknél végezzenek újabb becslést és osztályba sorozást, ahol a művelési ágban változás történt. Wekerle Sándor válaszában elmondta, hogy az 1885:XXII. törvénycikk 5. §-a már kimondta, hogy „a megállapított kataszteri tiszta jövedelem nem képez noli metangerét¹⁵ újabb kataszteri felvételig, hanem ott, ahol a község határában felmérések folytán változás állott be, ha szükséges, az egész községnek

határa újabb kataszteri felmérés alá vonható. [...] Ezt követjük ma, tisztelt ház, kiterjesztvén a kataszteri munkálatokat azon esetben, ha a község határának csak egy részében történt változás, ezen változott részre, de – megengedem – miután ezt a legtöbb esetben bajos külön megállapítani, a község egész határára is. Ott, ahol az nem okvetlenül szükséges, nem megyünk bele az új kataszteri munkálatba.” Azt a felvetést azonban támogatta, hogy a munkafolyamatba a pénzügyi közegek a korábnál nagyobb mértékben vonják be az érdekelteket, így a tiszta jövedelem megállapítása az ő meghallgatásukkal történjen, és erről akár törvény is rendelkezzen.¹⁶

A kifogások azonban az újbóli osztályba sorozások miatt ezt követően is rendre előkerültek az ellenzéki felszólalásokban: Simonfay János (Baranya vármegye, Pécsvárad kerület) ugyancsak azt nehezményezte, hogy a részletes kataszteri felmérések után új becslésre került sor az osztályba sorozás megváltoztatásával, bár a föld minőségében és a művelési ágban nem történt változás. Wekerle Sándor válaszában elmondta, „hogy ott, ahol birtokrendezés és tagosítás történik, ott az 1885. törvény 2. §-ának 5. pontja új mintaterek kijelölését és becslést rendel. [...] már pedig oly tagosítást vagy birtokrendezést, ahol a község nagy részére nézve változás ne történék, alig [...] találni.” Linder György (Baranya vármegye, Mohács kerület) ugyancsak Baranya megyére nézve beszélt visszaélésekről, azt állítván, hogy 1889-ben a megye egyes községeibe kataszteri biztos érkezett anélkül, hogy erről a községeket értesítették volna, és bár sem tagosítás, sem birtokrendezés nem történt, az egyes művelési ágakat mégis megváltoztatták, és így a földadót is új alapon vették ki. „A községnek nem lévén arról tudomása, mert nem volt értesítve, hogy a biztos új adót akar kivetni, mit sem hederítettek reá. Később a község megkapta ugyan az új kataszteri birtokíveket, melyeket a törvény szerint 30 napig közszemlére kell kitenni, de ez nem történt meg s így az adózóknak sem közvetve, sem



■ Gaál Jenő (1846–1934) közgazdász, MTA tag, az Országos Iparegyesület igazgatósági tagja 1912-ben

¹⁵ Szó szerint: „Ne érints engem!”

¹⁶ 338. országos ülés (1890. február 18.). KN, XVI:268–271.

közvetlenül nem volt tudomásuk arról, hogy a pénzügyigazgatóság négy évre visszafelé kivette a földadó-szaporodást.” Wekerle részben elismerte a képviselő igazát: „Linder képviselő úr [...] esetet hoz fel, hol sem birtokrendezés, sem tagosítás, sem részletes felmérés nem történt. Ez tehát olyan eset, hol nézetem szerint az 1880:XXII. törvénycikk értelmében kataszteri becslésnek helye nincs.” Az adózók nem megfelelő tájékoztatása azonban szerinte a község hibája, hiszen „már a szolgáltatások miatt is szokás a községet értesíteni s így nemigen hihetem, hogy akadt volna oly nagylelkű kataszteri becslőbiztos, aki ne a községtől kérje a szolgáltatást, hanem a maga költségére fogadja fel s fizesse az embereket, úgyhogy a község ne is tudjon az ő eljárásáról. Ily nagylelkű és bőkezű kataszteri becslőbiztost nem ismerek. [...] És ha a község elkövette már az első mulasztást, alighanem úgy lesz az az eset, hogy nem értesítette a község a birtokosokat arról

sem, hogy itt van ez a munkálat.” Az ügyben azonban kivizsgálást ígért.¹⁷

Többen a kataszteri munkálatok hibáit az ott dolgozók silány munkavégzésének tulajdonították. Az 1887–1892. évi országgyűlési ciklusban ezt először Orbán Balázs (Bihar vármegye, Berettyóújfalú kerület) fogalmazta meg, aki a kataszteri munkálatok minden gyarlóságáért Tisza Kálmánt tette felelőssé, hiszen „a tisztelt miniszterelnök úr volt az, aki megrakta a katasztert ahhoz nem értő, bukott egyénekkal, akik dolgozni nem tudván, rossz munkát végeztek.”¹⁸ Gyakorlatilag ugyanezt a véleményt olvashatjuk Ugron Gábor 1891. július 9-i felszólalásában: „és milyenek voltak a kinevezések azon kataszternél, amelyet önök létesítettek? Ide, ahol a nemzeti vagyont, az emberek magánvagyonát és jövedelmeit kellett megbecsülni, a legnagyobb szemérmertlenséggel egy sereg oly embert neveztek ki, akiknek működése a legnagyobb károsodásával jár ezen



■ Linder György (1850–1919) községi jegyző, képviselő 1890 körül



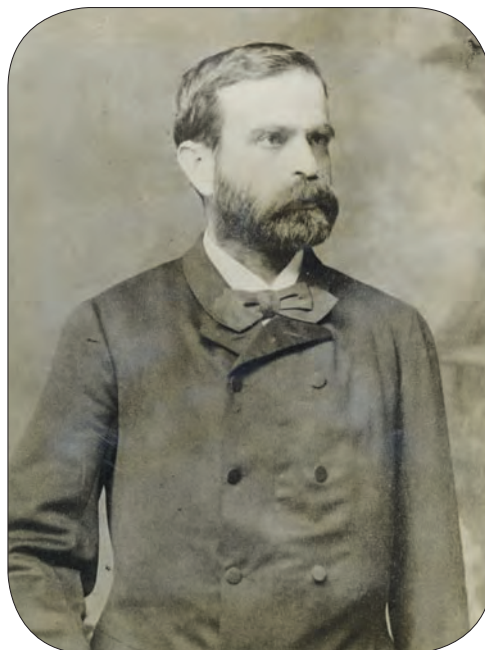
■ Orbán Balázs (1829–1890) író, néprajzi gyűjtő, politikus, fotográfus, az MTA levelező tagja

17 403. országos ülés (1890. november 10.). KN, XIX:203–206.

18 26. országos ülés (1887. december 5.). KN, I:257–258.



■ Polónyi Géza (1848–1920) politikus, a második Wekerle-kormány igazságügyi minisztere 1896 körül



■ Teleszky István (1836–1899) képviselő, igazságügyi államtitkár 1890 körül

fontos ügynek. Tönkrement egyéneket állítottak oda, akiknek az volt szerencsétlenségük, hogy soha saját jövedelmüket megbecsülni nem tudták és azért erejükön túl költek.

¹⁹

Hasonló szellemben nyilatkozott Polónyi Géza (Hajdú vármegye, Szoboszló kerület) is, aki szerint a telekkönyvi betétek szerkesztésének kérdése csak arról szólt, hogy a „kikapott kataszteri bárókat” legyen hová elhelyezni. A gyanúsítást Teleszky István igazságügyi államtitkár határozottan visszautasította.²⁰

Ebben az országgyűlési ciklusban tehát két olyan törvényt is hoztak (1887:XLV. törvénycikk *A bélyeg- és illetékekre vonatkozó törvények és törvényesített szabályok némely*

határozatainak módosításáról; 1889:XXX. törvénycikk A magyar földhitelintézet által engedélyezendő vízszabályozási és talajjavítási kölcsönökről és némely hitelintézetek zálogleveleinek adómentességéről), amelyben az illeték alapjául szolgáló érték összegére, illetve a birtok hitelképességének megállapítására szolgáló számítási alapot már a kataszteri tiszta jövedelem képezte. Bár az ellenzék továbbra is kritizálta a kataszteri munkálatokat, annak jelentőségét immár senki nem vonta kétségbe. Többen vitatták ugyanakkor az egyes földek kataszteri felmérést követő újbóli becslésének és osztályba sorolásának jogosságát, amit a kormány mindig az adott területen bekövetkezett változásokkal (Tisza-szabályozás, filoxéra-pusztítás, művelési ág módosulás) indokolt.

¹⁹ 526. országos ülés (1891. július 9.). KN, XXV:359.

²⁰ 63. országos ülés (1888. február 13.). KN, III:214. és 64. országos ülés (1888. február 14.). KN, III:240.

CSIMA PÉTER

Szagrális elemek jázsági kataszteri térképeken



Térképjelek és mai építmények

Az 1883. évi kataszteri térképeken jelekkel ábrázolt szagrális elemek áttekintésével bepillantást nyerhetünk a 19. század végén élt emberek mindennapi életébe. Hiszen ők, az utcákon és a tereken járva, naponta találkoztak a templomokkal, keresztekkel, szobrokkal. Ezek az építmények az eligazodást, a tájékozódást is segítették, találkozási pontok voltak. Az akkori építményekből a napjainkig megmaradtak pedig a ma élők identitását erősítik, hiszen tudják, hogy előttük már négy-öt generáció is láthatta azokat. A mai fiatalok ősei jártak azok mellett. Ugyanakkor a településtörténetről szóló írásos adatokat is alá lehet támasztani a térképi ábrázolásokkal.

A *Catastrumban* a határdombokról írt cikkben már említettem, hogy egyetemi kutatóhelyünk 2010-ben hét jázsági településben folytatott egyeditájérték-felmérést.¹ Az akkor dokumentált 468 tájérték negyven százaléka a helyi kultúrtörténetben fontos szerepet játszó, a településképet és a tájképet gazdagító szagrális építmény. A tájértékek kereséséhez és sok esetben koruk meghatározásához is segítséget adtak a részben már akkor is elérhető kataszteri térképek.

Jászberény (1883) és Jászdózsa (1884) kataszteri térképéből az Országos Levéltár, Jászberény, Jásztelek és Pusztamonostor birtokvázlatából a megyei levéltár, Jászárokhalma

(1884) és Jászfelsőszentgyörgy (1883) kataszteri térképéből a BFKH FTFF gyűjteményében lévő térképekből közlök szagrális építményt ábrázoló rajzkivágatokat.² Jászdózsa (1884) esetében az önkormányzat által rendelkezésemre bocsátott és általam digitalizált birtokvázlatot is használok.³ A hetedik település, Jászárok akkor pusztaként Jászárokszálláshoz tartozott, kataszteri térképén mindössze egy szagrális elem látható. Jászberényben a városi tanács jegyzőkönyveiben feljegyezték a kataszteri felmérések időpontjait és azt, hogy a város miként segítette a felmérést végzők munkáját.⁴

A hét település területén a térképek a 2010-ben leírt szagrális építmények közül 86-ot jeleznek. Az 1883-ban, illetve 1884-ben készített térképeken és birtokvázlatokon szereplő építmények egy részét a 18. században vagy a 19. század első felében építették, állították. Többségük a 19. század második felében készült. A bejegyzések óta eltelt 135 év viszontagságai ellenére meglepően sok fennmaradt közülük. Mindössze négy olyan jel van a hét település térképén, amelynek a helyén jelenleg nincs építmény. Közülük kettőről elképzelhető, hogy azért nem azonosíthatók, mert új helyre kerültek, és az áthelyezésről nincs dokumentált adatunk. A cikkben leírt építmények egy részét 2010–2011-ben, többségüket 2018-ban készített fotókon mutatom be.

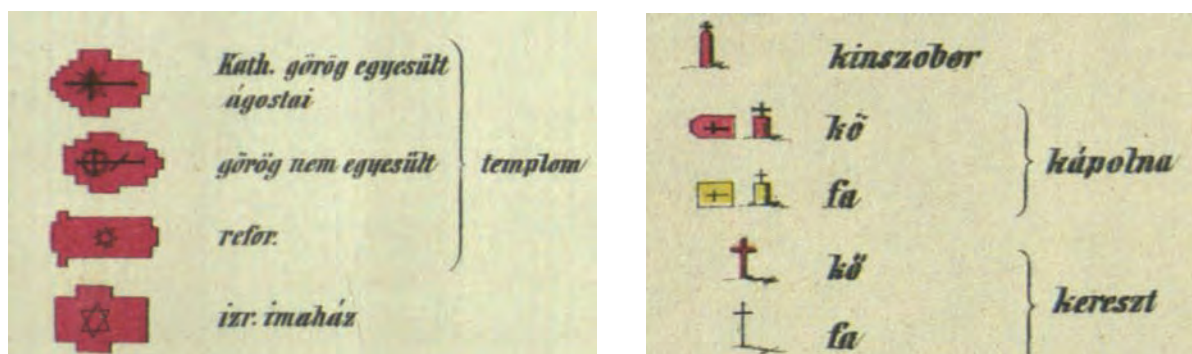
Az 1869-ben a felmérések és a rajzok készítéséhez kiadott utasítás rajzmintája a „Köz-

1 CSIMA PÉTER: Jázsági határdombok kutatása a kataszteri térképek segítségével. *Catastrum*, 4. (2017) 2:49–57.

2 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), S 78 kataszteri Gyűjtemény, Térképek (= S 78) - 173. téka Jászberény - 1-145., S 78 - 124. téka - Jászdózsa - 1-28. MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (= JNSZML), XV. 1. c. A JNSZML térképeinek gyűjteménye, Kataszteri térképek (= XV. 1. c.) K-9 Jászberény (1883), XV. 1. c. K-15 Jásztelek (1913), XV. 1. c. K-76 Pusztamonostor (1883). Budapest Főváros Kormányhivatala Földmérési, Távérzékelési és Földhivatali Főosztály (= BFKH FTFF), Szolgáltató osztály térképtára, Jászfelsőszentgyörgy és Jászárokhalma kéziratos kataszteri térképei.

3 A birtokvázlatot Jászdózsa Község Önkormányzat Irattára őrzi, dr. Szerencsés István polgármester segítségével jutottam hozzá és készítettem másolatot a lapokról.

4 BLÉNESSY JÁNOS: *Jászberény életrajza a kiegyezés utáni évtizedekben*. A Jász Hírlapban megjelent cikkek különnyomata. Jászberény, 1940.



■ Templomok és imaház, kápolnák és kisépitmények az 1869. évi jelmagyarázatban

egyezési jelzetek” között 11 különböző jelet ad meg szakrális építményekre.⁵

A 19. század végi templomok többsége már műemlékként védett épület, építéstörténetük ismert és leírt. A szabadtéri keresztet, szobrokat, kálváriákat az építéstörténeti szakirodalom a kisépitmények csoportjába sorolja, közöttük is vannak műemlékként védettek. A továbbiakban a tárgyalt épületeket és a kisépitményeket egységesen szakrális építménynek nevezem. Az építési-állítási évszámok megadásakor elsősorban a vizsgált településekről szóló gazdag helytörténeti irodalomban fellelhető adatokra támaszkodtam. Így történt Jászberény, Jászdózsza, Jászfákóhalma és Jásztelek esetében, de felhasználtam a Jászság egészére vonatkozó irodalomban lévő adatokat is. Különösen értékesek a kataszteri felmérésekhez közeli időben készített plébánialeltárak. Jászberény 1879. évi leltára kéziratban maradt fenn, Jászdózsáé az Egri Egyház-

megye kiadványában 1886-ban nyomtatásban is megjelent. Az irodalomban nem szereplő adatokat jól kiegészítik a helyszíni vizsgálatok során szerzett adatok. De mindezen források adatait összegezve sem ismert mindegyik szakrális kisépitmény állításának éve.⁶

Templomok

A templomokat pontos alaprajzokkal, néhányuknál nevüket is felírva ábrázolták a kataszteri térképek. Így azokról nemcsak a templomok településszerkezeti helye, hanem a bejárati pont, az épület mérete, a környező szabad tér és az abban lévő egyéb építményekhez viszonyított helyzete is megállapítható. A rajzokból kiolvasható, hogy a katolikus templomok környezetében szakrális terek jöttek létre, ahol a templom mellett keresztet, szobrok, kálváriajelenetek álltak, amelyek száma azután a 20. században általában tovább szaporodott.

5 Utasítás a katasteri felmérés végrehajtására. Buda, 1869. 13. minta. PÁLYI ZSÓFIA KATA: A kataszteri térképek 1869. évi jelkulcsa. *Catastrum*, 1. (2014) 3:19–23.

6 SUGÁRNÉ KONCSEK ARANKA: *Jászberény temetői*. Jászberény, 2006 (Jászsági füzetek, 39.). H. BATÓ EDIT: Védett temetőkert a Fehértói temetőben. *Jászberény műemlékei*. Jászberény, 1992. 35–36. KISS ERIKA: *Jászberényi múltidéző*. Jászberény, 2006. GULYÁS ÉVA – SZABÓ LÁSZLÓ: *Jászdózsza*. Bp., 2002 (Száz magyar falu kincsháza). FODOR ISTVÁN FERENC: *Jászfákóhalma története*. Jászberény, 2008 (Jászsági füzetek, 43). SÁRKÓZI JÁNOS: *Mihálytelek-Jásztelek története*. Debrecen, 2003. FODOR FERENC: *A Jászság életrajza*. Bp., 1942. GULYÁS ÉVA: Útmenti keresztet, szobrok a Jászságban. *Jászsági Évkönyv*. (1994) 110–121. *A jászberényi Róm. Kath. Plébániához tartozó templomok, kápolnák, szobrok, keresztet és temetők ingó és ingatlan javak leltára*. Kézirat. 1879. Jász Múzeum, Történeti Dokumentációs Tár. ZUPKÓ ÁGOSTON: Jász-Dósa község történeti leírása. *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*. Szerk.: KANDRA KABOS. Eger, 1886. 212–272. CSIMA PÉTER – MÓDOSNÉ B. ILDIKÓ: *Jászdózsza kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Bp., 2010. CSIMA PÉTER (témavezető): *Jászberény kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Bp., 2010. ILLYÉS ZSUZSANNA – KABAI RÓBERT: *Jászfelsőszentgyörgy kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehab. Tanszék. Bp., 2010. GERGELY ATTILA – MOLNÁR ZSÓFIA: *Pusztamonostor kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehab. Tanszék. Bp., 2010. BOROMISZA ZSOMBOR – NAGY ENIKŐ: *Jásztelek kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehab. Tanszék. Bp., 2010. PÁDÁRNÉ TÖRÖK ÉVA – TARCSAI ANDREA: *Jászfákóhalma kultúrtörténeti egyedi tájértékeinek katasztere*. Kézirat. BCE Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék. Bp., 2010.



■ Jászberény rk. főtemplom



■ Jászdózsa rk. templom



■ Jászárókhalma rk. templom



■ Jászfelsőszentgyörgy rk. templom



■ Jásztelek rk. templom



■ Pusztamonostor rk. templom



■ Jászberény református temploma a kataszteri térképen és a birtokvázlaton



Jászágon nem volt templom, a többi település mindegyikében jelölik a térképek a templomokat, így Jászberényben mind a négyet.

Kápolnák

Az utasítás rajzmintájában lévő kétféle – fekvő és álló – jellel valószínűleg a kápolnák két típusát kívánták megkülönböztetni.



■ Jásztelek 1839-ben épült kápolnája a birtokvázlaton, a tájrészlet távlati képe és az épület az előtte 1871-ben állított öntöttvas keresztrel

sát kívánták megkülönböztetni. A fekvők a nagyobb, például ravatalozó vagy kisebb közösségek számára misék tartására is alkalmas épületeket jelölnek, mint például a kolerajárvány megszűnésének emlékére 1839-ben épített jászteleki. Az álló jelek pedig a szentképek, szobrok elhelyezése mellett legfeljebb

néhány személy egyidejű tartózkodására alkalmas kisépítményeket mutatnak. Utóbbi típusba tartozó kápolnát egyedül a ma Jásztelekhez,



■ Jászdózsai Kápolna-halom a kataszteri térképen és a birtokvázlaton. A halmon ma csak a kereszt és a földmérési jel látható, az 1728-ban épített kápolnát 1944-ben felrobbantották

1883-ban még Alattyánhoz tartozó Mizsepuszta területén jelöl a térkép. Az 1786-ban már meglévő, egykori Vilma-kápolnát azonban a múlt század közepén elbontották. A Jászberény központjában 1839-ben épült Rozália-kápolna épülete a kataszteri térképen nem kapott jelet, csak a birtokvázlaton. A jászdózsai Kápolna-halmon 1728-ban épített Boldogasszony-kápolna – amelyet Mikoviny Sámuel már 1731-ben felrajzolt a Jászság térképére – a kataszteri térképen és a birtokvázlaton is látható, ma azonban nem, mert 1944-ben felrobbantották.⁷

Képoszlopok, védőszent-szobrok

A szakrális kisépítmények egy jelentős csoportját a vonatkozó szakirodalomban képoszlopként, a népnyelvben az országban sok helyen egyszerűen „képként” nevezik. Jászdózsán az Immaculata-szobor megnevezése a térképen „Mária kép”, a mellette feltüntetett Nepomuki Szent János-szoboré csak „Szt. János”. Az utasítás jelkulcsában a „kínszobor” megnevezést tévesnek kell tekintenünk, bár a szótárak szerint az valóban az egyik lehetséges, szó szerinti fordítása az 1856-ban és 1865-ben kiadott német nyelvű utasítás „Martersäule” megnevezésének.⁸ A katonai felmérések

jelkulcsa viszont ugyanazt a jelet képoszlopnak („Bildstock”) nevezi. A cikkben a jelre – és a jellel ábrázolt kisépítmények egy részére – a képoszlop, másik részükre a védőszent-szobor megnevezést használok. A főként a Dunántúl nyugati részében elterjedt valódi képes oszlopokat, amelyeknek a fülkéjében a vallási tárgyú szobrot vagy a festményt helyezték el, a Jászságban alig lehet találni. Kivételt képeznek a 17. század végén – a törökök kiűzését követően – Jászberény akkori szegélyén a városba bevezető utak mellett felállított „Kőkép”-ek. A jelölések bizonytalanságát mutatja, hogy a ma is meglévő három Kőkép közül a kataszteri térkép egyet képoszlopként, kettőt keresztként jelöl, a birtokvázlaton csak kettő látható, mindkettő képoszloppel. Többségükben képoszloppet kaptak viszont a védőszentek (Szűz Mária, Ne-



■ Az 1699-ben állított jászberényi (ma Szobor utcai) „Kőkép” a birtokvázlaton

⁷ Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár B IX. a 623.

⁸ *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Katasters in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. December 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung.* Wien, 1856. *Instruction zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patente vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung.* Wien, 1865.



■ Az 1866-ban állított Szt. Vendel-szobor Jászberény kataszteri térképén



■ Az 1699-ben a városhatáron állított (ma Szt. Imre úti) Kökép és 1813-ban a Zagyva partján állított Nepomuki Szt. János-szobor Jászberény kataszteri térképén

pomuki Szent János, Szent Vendel) szobrai is. A védőszent-szobrok többségét felmérték és biztos mérési pontként használták, de nem

mindet, mert például Jászfelsőszentgyörgy térképéről hiányzik az 1813-ban állított, út menti Szent Antal-szobor.

A védőszent-szobrok térképi jelölismódját vizsgálva érdemes összehasonlítani azokat a katonai felmérésekkel. A második katonai felmérésen (1861) a Zagyva túlsó partján lévő mindkét védőszent-szobor képoszlopjelet kapott. A Nepomuki Szent János-szobor jele mellett a neve is olvasható, Jászberény szakrális kíséppítményei közül egyedülként megnevezve. A harmadik katonai felmérésen (1883) már csak Nepomuki Szent János jele látható, felirat nélkül, Szent Vendel elmaradt. A katonai felméréseken még képoszlopként jelölt jászberényi Időjós szentek („Donatus”) országosan is egyedüli szoborcsoportját a kataszteri térkép csupán mérési pontként jelöli, a birtokvázlat készítője pedig csak a szőlőtermelőket segítő három szent – Medárd, Donát, Orbán – kezdőbetűit (St. M., St. D., St. O.) írta a földmérési pont jele mellé.

A múltban döntően nagylattartásból élő jászági településeken az árvizektől óvó Nepomuki Szent János mellett a pásztorok és a háziállatok védőszentjeként tisztelt Szent Vendelnek állították a legtöbb szobrot. Jászberény kataszteri térképén az utasítás rajzmintájában nem szereplő két egyforma jel – a mérési pont fölé rajzolt oszlop – Szent Vendel és Nepomuki

Szent János szobrát ábrázolja a Zagyva bal partján. A jelölés azonban nem következetes, mert például Jászfákóalmán a hasonló szoborépít-

mény kereszt jelet kapott. A hét településből ma háromban van Szent Vendel-szobor, Jászberényben, Jászdózsán és Jászkóhalmán. A dózsait és a jákóhalmit azonban csak a 20. század elején állították, ezért a kataszteri térképeken még nem láthatók. Az 1866-ban a Zagyva-híd mellett, a legelőre vezető utak kezdőpontjánál állított berényit a birtokvázlaton utólag lefedték, de látható maradt a mellé írt Sz. Vendel megnevezés egy részlete. A szomszédos Jászárokszálláson 1832-ben a közlegelőn állított Vendel-szobrot a rajzmintának megfelelő képoszlopjellel tüntették fel, nevet nem írtak mellé.

Keresztek

A Jászság döntően katolikus vallású lakossága nagy számban állított kőkereszteket mind a települések központjában, leggyakrabban a templomok mellett, mind a külterületen, utak mellett, útkeresztezésekben, templomok mellett, település- vagy birtokhatáron. Ebből adódóan a 19. század második felében már sok kőkeresztet tüntettek fel a térképek. Amellett, hogy birtokvédő hiedelem kötődött hozzájuk, azok fontos tájékozási pontok, nevezetesen eligazító helyek is voltak. A fogadalmi és az emlékkeresztek a helyi lakosság vagy annak egy csoportja identitását erősítették. A kereszt megnevezés alatt persze az esetek többségében feszületet kell érteni korpuszszal, sokszor mellékalakkal és egyéb kiegészítő részekkel. A kereszteket mindig nagy becsben tartották, kortól, rendszertől függetlenül óvták. Amikor a településfejlesztés akadályai lettek, akkor máshová helyezték, amikor az időjárás, az árvizek vagy véletlen balesetek

károsították, akkor felújították, restaurálták őket. Nagy becsben áll a legidősebb – 1700-ban állított –, műemléki védelmet is kapott jászberényi „Rákóczi-kereszt”, amelyet a városközpontba helyeztek át, eredeti helye azonosítható a kataszteri térképeken a korabeli városhatáron.

Az 1883-ban a térképeken ábrázolt keresztek csaknem mindegyike megtalálható ma is – néhányuk új helyen. A 19. század végéig a kőkereszteket terméskőből faragták a korpuszszal együtt, mátrai homokkőből. A törékenyebb korpusz hamarabb megsérült, azt a legtöbb ször fémkorpuszszal pótolták, ha a kereszt sérült, akkor azt a 20. század elejétől a legtöbb esetben már műköre cserélték. A keresztek



■ Az 1700-ban Jászberény városhatárán állított, ma a központban lévő, műemlékként védett Rákóczi-kereszt



■ Az 1824-ben Jászkóhalma külterületén állított Kender-kereszt



■ Az 1867-ben Jászdózsán, a gyöngyösi országút mellett állított határkereszt



■ Az 1805-ben a Dósai-Nagy-halmon állított kereszt, mellette háromszögelési pont



■ A Neszúri szőlőhegyen (Jászberény) 1835-ben állított Szőke-kereszt és harangláb kataszteri térképen és birtokvázlaton a Szőke család telke mellett

nagy száma miatt csak néhány példát tudunk bemutatni az 1883-ban a térképeken bejelölt és ma is álló kőkeresztekre.

A 19. század végén kis számban fa- és öntöttvas kereszttek is voltak a vizsgált településeken. A fakereszttek, a pléhKrisztusok közül azonban nem mindegyiket jelölik a térképek. Ugyanakkor a dokumentumokkal bizonyíthatóan kőből készített kereszttek többségét, beleértve a kálváriajeleneteket is, nem színezték pirossal, ahogy a jelkulcs előírta, hanem a fából készítettekkel azonosan, fekete jellel ábrázolták. A ma is álló fakereszttek közül a Hányás-hídit jelölik a térképek, nemcsak a kataszteri térkép és a birtokvázlat, hanem már a második és a harmadik katonai felmérés is. A keresztet 1831-ben állították fel először a Jászberényből Jászfákóhalmára vezető út mellett, a Zagyva-hídnál, a folyó jobb partján. A Zagyva szabályozása és a gátak építése miatt átkerült a bal partra, minden bizonnyal többször felújították, utoljára 1957-ben. A Jászágó térképén látható egyetlen kereszt rajza feltehetően az 1902-ben állított és ma is meglévő, kőből faragott Farkas-kereszt előzményeként ugyanazon a helyen a felméréskor talált fakeresztet jelöli. Jásztelken két öntöttvas keresztet jelöl a birtokvázlat, a jászberényi út mellett az igazgatási határ közelében 1868-ban és a kápolna mellett 1871-ben állítottat.

Haranglábak

A szakrális kisépítmények sajátos fajtája a harangláb. A településtörténeti leírásokból tudjuk, hogy a kataszteri felmérés idején is álltak haranglábak a Jászságban. A ma is nagy számban meglévő régi és újabban állított templomkerti és temetői haranglábak arra utalnak, hogy mindenkor nagy jelentőségük volt a vizsgált településeken. Szőlőhegyen és a 20. század első felében létesített egykori tanyasi iskolák kertjében is állnak. Ezért érdekes, hogy a kataszteri térképek mindössze egyet jelölnek közülük, a Neszúri szőlők között 1853-ban állított Szőke-kereszt melletti, egyoszlopos, sisakos haranglábát. Azt valószínűleg viharharangként, a kereszttel azonos időben állították, a kataszteri térképen és a birtokvázlaton is gondosan kirajzolt, egyedi jellel ábrázolták.



■ Az 1750-ben állított szentkúti kálváriajelenet Jászberény birtokvázlatán



■ Az 1815-ben állított „Juhász kereszt” Jászberény kataszteri térképén

Utóbbin a keresztet állító telekgazda neve is olvasható. Feltehetően négyoszlopos haranglábat jelöl a birtokvázlaton a református templom közelében egyedi jellel rajzolt építmény, a helytörténeti irodalomban azonban nincs rá adat.

Kálváriajelenetek

Jászberényben a 18. század második felében és a 19. század elején is több kálváriajelenetet állítottak. A helyi megnevezésük kereszt, talán ebből is következik, hogy azokat a kataszteri térképeken a keresztelkel azonos módon jelölték, és nevet vagy egyéb megkülönböztető jelzést a térképeken nem kaptak. Az 1760-ban a jászberényi Cserő-halmon állított, majd az országút mellé áthelyezett Cserő-kereszt 2010-ben még nagyon rossz állapotban volt, most szépen felújítva látható. A jákóhalmi Kakasos-keresztet is helyreállították 2013-ban. A Pálinkás-keresztként ismert jászberényi kálváriaszoboregyüttes eredetileg a Fótér déli végén állt, a kataszteri térképen és a birtokvázla-

ton ott lévő keresztet azt jelöli. Áthelyezés és többszöri megújítás után ma a Főtemplom déli oldala melletti kertrészletben áll.

Stációs kálvária

A kataszteri felmérés idején a vizsgált hét településből egyedül Jászkóhalma temetőkerájában volt stációs kálváriagyüttes, azt éppen a felmérés évében, azaz 1884-ben állították. A kálvária mind a 14 stációja önálló képoszlop-jelét kapott a kataszteri térképen. Érdekes az egymás közelében lévő szakrális elemek jelölésének az összehasonlítása. A képoszlop-jellel ábrázolt stációk kettős sorát lezáró három kálvária-keresztet színezés nélkül jelölték. A temetői nagykeresztet a stációktól megkülönböztetés érdekében más települések térképén nem látható, magas, keskeny gúla alapzatra rajzolt kereszt jelöli. Az építészeti kompozíció részét képezte a viszonylag nagyméretű ravatalozó kápolna is, amelyet az utasítás rajzmintájának előírása szerint ábrázol a térkép.



■ Az 1884-ben, azaz éppen a kataszteri felmérés évében állított stációs kálvária a jászkóhalmi temetőben – a kálváriagyüttes, egy stációsoszlop és a kálváriakereszt



■ Stációs kálváriaegyüttes a jászákóhalmi temetőben: a kataszteri térképen, a keresztek a kápolna előtt és a szakrális elemek négyféle jele kiemelve

Szakrális terek

A térképek tanulmányozása alapján az is megállapítható, hogy egyes templomok körül már a 19. század végére valóságos szakrális terek alakultak ki keresztekkel, szobrokkal. Jó példa erre a jászdózsai piactér, a jászberényi Ferencesek tere és a jászákóhalmi templomdomb a környezetével. A kataszteri felmérés térképein mindhárom helyen a templommal együtt láthatók a szakrális kisépítmények. Jászberény központjában ekkor még a templomtól távolabb álltak a később közvetlenül a templom mellé helyezett kisépítmények (Pálinkás-kereszt, Szentháromság-oszlop), Jásztelken pedig a ma ott látható szakrális elemek többségét később állították.



Temetői nagykeresztek

A katolikus temetők központi pontján – a sírhelyektől függetlenül – felállított temetői nagykereszteket a kataszteri térképeken és a birtokvázlatokon nem a szokásos kereszt jellel, hanem általában az utasításban lévő minta szerint, fűzfa alá rajzolt képoszlop je-



■ A jászdózsai rk. templom előtti Piac téren 1814-ben állított Immaculata-oszlop („Mária kép”) és az 1829-ben állított Nepomuki Szt. János-szobor



■ A jászberényi ferences templom és kolostor a kataszteri térképen, mellette azonos jellel az 1795-ben állított Szűz Mária-oszlop és az 1776-ban állított Völgyi-kereszt (kálváriajelenet)



■ A Fehértói temető és az Öregkereszt jele Jászberény birtokvázlatán

■ Temetőjelek az 1869. évi utasításban

tán lévő koponyahalommal. A Gyöngyösi úti, ma már nem létező régi temetőben mind a kataszteri térképen, mind a birtokvázlaton két nagykereszt jel látható, oszlopra rajzolt keresztel. Egyikük, amelyet 1789-ben állítottak, ma a városközpontban, a Zagyva partján látható.

Hasonló jelölést kapott – de csak a kataszteri térképen – az 1860-ban megnyitott Újtemető ugyanabban az évben állított Nagykeresztje is. A birtokvázlaton azonban mind az Újtemető-



■ Öregkereszt (1661/1712) és jele Jászberény kataszteri térképen

nél, mind az 1792-ben megnyitott Alvégi – ma Szent Imre – temetőnél hiányzik a temetőkereszt rajza a fűzfával. A jászberényi régi temetőhöz hasonlóan a jászdózsai temetőben is két temetőkereszt volt a felmérés idején, ennek elle-



■ Jászdózsai temető a kataszteri térképen és a temetőkereszt jele kiemelve



■ Az 1805-ben és 1874-ben állított temetőkeresztek Jászdózsan

nére a térképen és a birtokvázlaton is csak egy kereszt jel látható. Jásztelken az 1878-ban állított temetőkereszt öntöttvasból készült. Jászberény megyespelei településrészén egy azóta felszámolt kis temetőt ábrázol a kataszteri térkép, kereszttel, fűzfa nélkül. A birtokvázlatra az utasításban előírt jel került, fűzfával. Az ott 1810-ben állított és egy dombtetőn felújítva ma is látható Borhi-kereszt tehát eredetileg a tanya-világ önálló temetkezési helyének keresztje volt.

Szagrális építmények mérési pontként

A kataszteri térképek tanúsága szerint nemcsak a templomon rögzített pontokat, hanem valameny-nyi szagrális kisépítményt használták a felméré-

sek mérőpontjaként. A Jászságba csak messziről odaszállítható önálló jelkövek mennyiségét csökkentette a nagy kiterjedésű szántók, legelők szegélyén, országutak és dűlőutak mentén fellelt építmények felhasználása mérési pontként. Országos háromszögelési pontot jelöl a térkép a jákóhalmi templom és a jászberényi ferences rendi templom rajzán. A háromszögméréshez azonban a sík vidéken a templomoknál is alkalmasabbak lehettek a felszínből néhány méterrel kiemelkedő magaslatok, amint azt a jászdózsai Kápolna-halmon az 1884. évi felméréskor még meglévő kápolna melletti, vagy a Dósai-Nagy-halom kőkeresztje melletti, ma is meglévő háromszögmérési jelek mutatják.

Összegzés

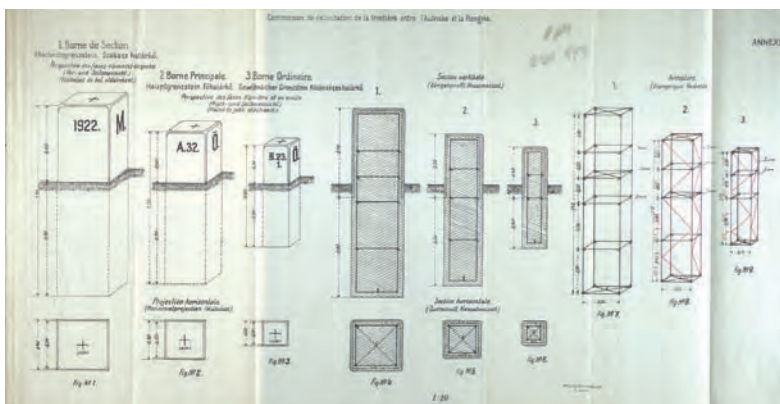
A vizsgált hét településen 1883-ban, illetve 1884-ben készült kataszteri térképek és birtokvázlatok összesen 86 szagrális építményt – templomot, kápolnát, keresztet, képoszlopot,

szobrot, kálváriát – ábrázolnak, 102 jellel, mert a jákóhalmi temetői kálvária tizennégy stációja és a három keresztje mind önálló jelet kapott. Csak néhány szobor és néhány fakereszt jele hiányzik a térképeken az akkor meglévő szagrális építmények közül. A hiányzókról a harmadik katonai felmérés ugyancsak 1883-ban készített térképei vagy a rájuk felvésett eredeti évszámok adnak bizonyosságot. A kisépítmények akár településenként is eltérő és változatos megnevezése eredményezhette azt, hogy térképi jelöléseik nem teljesen egységesek. A térképeken ábrázolt szagrális építmények közül néhány új helyen, néhány pedig részben vagy jelentősen megújítva lelhető fel. Többségük azonban ma is eredeti helyén és eredeti állapotában található meg.

SUBA JÁNOS

Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében A magyar–osztrák határszakasz

A magyar–osztrák határmegállapító bizottság tagjai voltak: a nem érdekelt államok képviselői részéről André Jocard francia tüzérőrnagy, a bizottság elnöke, Arthur Craven ezredes, angol biztos, Enrico Calma őrnagy, olasz biztos, Yamagoutchi vicomte vezérkari ezredes, japán biztos;¹ az érdekelt államok képviselői osztrák részről Neugebauer István miniszteri tanácsos, magyar részről Keresztes Artúr vezérkari ezredes, majd báró Villani Frigyes I. oszt. követi tanácsos, végül Träger Ernő miniszterelnökségi osztálytanácsos. A biztosok mellé megfelelő segéd személyzet volt beosztva.² Az elnök rendelkezésére állt a titkárság, amelynek vezetője Henri Didelet francia tüzér kapitány volt, aki egyúttal a műszaki albizottságban



■ A határköfajta műszaki paraméterei (MNL OL, K 478. 1. Magyar–osztrák határkövek, fol. 8.)

az elnöki tisztet is betöltötte. Műszaki szakemberként a nem érdekelt államok képviselői mellett működött Ireneo Zanini olasz térképész százados.³

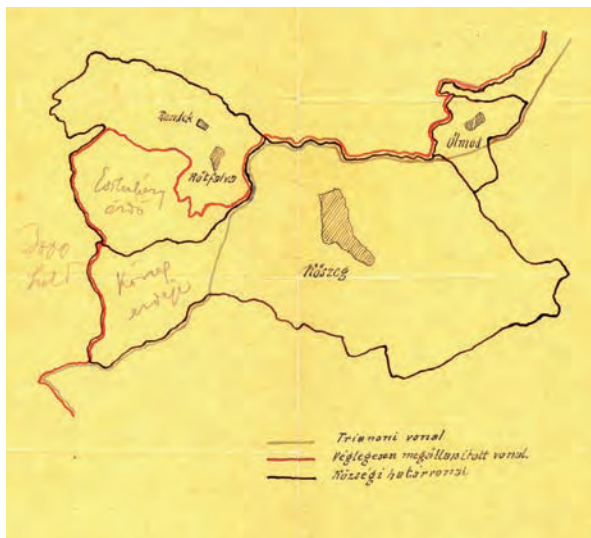
A bizottság 1921. július 29-én tartotta alakuló ülését Grazban, amelyen a magyar határbiztos csíkbánfalvai Keresztes Artúr volt.⁴ Ő állította össze a magyar delegációt és kezdte meg a munkálatokat, azonban 1921 októberében elvezényelték a bizottságtól. A magyar miniszterelnök 1921. november 4-én Villani Frigyeset előbb a határmegállapító biztos állandó helyettesítésével bízta meg, majd március 10-én határmegállapító biztossá nevezte ki.⁵

A magyar delegáció személyzete 1922. december 1-jén a következőkből állott: Villani Frigyes határmegállapító biztos, helyettese



■ A határköfajta feliratainak műszaki paraméterei (MNL OL, K 478. 1. Magyar–osztrák határkövek, fol. 2.)

- VILLANI FRIGYES: *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról*. Sopron, 1923. (=VILLANI, 1923) 35.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), K 478 Miniszterelnökségi Levéltár, Határmegállapító Központi Iroda, Általános iratok (= K 478) 1126/HMK.-1921.
- MNL OL, K 49 Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–osztrák határmegállapító bizottság magyar delegációja (= K 49) 29/M.O.-921. A határmegállapító bizottságba beosztott antant tisztek névsora; K 478 4303/pol., 44/M.O.-1921.
- Keresztes Artúr jelentése szerint az alakuló ülés az ő részvételével 1921. júl. 29-én zajlott, mert a júl. 27-i marburgi ülésre a jugoszláv fél nem adott határátlépési engedélyt. Ezért kellett júl. 29-én Grazban jelentkeznie. Villani Frigyes könyve a júl. 27-i dátumot adja meg.
- MNL OL, K 49 M.E.-19281-1921. Villani helyettesítése, M.E.-2299.-1922. Villani határmegállapító biztosi kinevezése.



■ Vázlat a Magyarországnak ítélt Rendek és Rótfalva községek elcsatolása, illetve Szentpéterfa és Ólmod községekkel elcserélése elleni községi képviselő-testületi tiltakozáshoz. Szentpéterfa és Ólmod horvát lakossága nemzeti buzgalommal fejezte ki ragaszkodását Magyarországhoz (MNL OL, K 478. 2. Határrendezési egyezmény, fol. 17.)

Träger Ernő miniszterelnökségi osztálytanácsos, (műszaki) segédbiztos Makay Gyula műszaki tanácsos, (katonai) segédbiztos Okolicsányi Károly vezérkari százados.⁶ A központban beosztottak még: Ullein Antal alkonzul, Papp Gyula állami mérnök, Szabó Sándor főhadnagy tolmács és fordító, Veress Zoltán főhadnagy segédtiszt. Műszaki munkálatoknál terepen: Zsadányi József műszaki tanácsos, Brumm Theofil főmérnök, Dienes Tibor főmérnök, Schmidt Károly mérnök.⁷

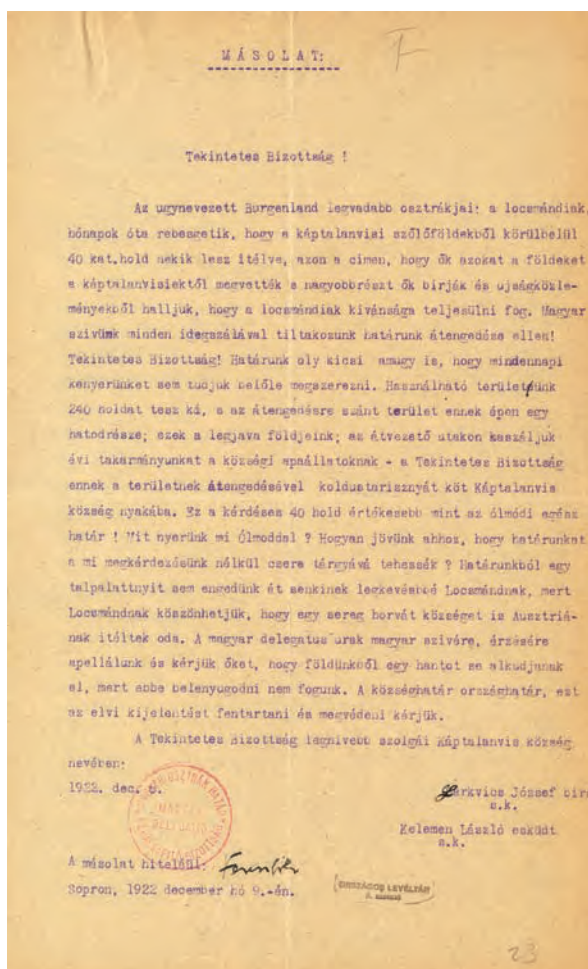
Ezekon kívül még egy ideig Vaczek Lajos konzuli irodaigazgató és Sárkány Barna tartalékos főhadnagy is tagjai voltak a magyar delegációnak. Károlyi Sándor miniszteri osztálytanácsos, a szombathelyi kultúrmérnöki hivatal vezetője segített vízügyi kérdésekben.⁸

A politikai határmegállapítás után a magyar delegáció személyzetét a magyar félnek ítélt terület birtokbavétele, vagyis 1923. január 10. után lecsökkentették, a határmegállapító biztoson és a műszaki „közegeken” kívül csak egy segédtiszt maradt. Az érdekelt biztosok

közül az angol, olasz és japán az 1922. december 19-én megtartott záró ülés után az „Általános utasítások” értelmében illetmény nélküli szabadságra mentek.⁹ Sopronban csak Jocard francia őrnagy (elnökként), egy francia kapitány (titkárként) és egy írnök maradt.

A határmegállapító bizottság műszaki delegációja

A magyar delegáció műszaki személyzete kellő felkészültséggel és a műszaki munkák megszervezéséhez és ellenőrzéséhez megfelelő személyzettel rendelkezett. Műszaki biztosa



■ Káptalanvis tiltakozása szőlőföldjeik „Burgenland legvadabb osztrákjai”, a locsmándiak javára ítéltéze ellen, 1922 (MNL OL, K 478. 2. Határrendezési egyezmény, fol. 23.)

6 MNL OL, K 49 22/M.O.-1922. Jelentés a magyar delegációnál megmaradó alkalmazottakról.

7 MNL OL, K 478. 29.621-1922., 38.586-1922., 800/M.O.-1922.

8 MNL OL, K 478 835/M.O.-1924. Magyar delegációnál szolgálatot teljesített munkatársak működésének elismerése.

9 MNL OL, K 478 1529/M.O.-1922. Jelentés a határmegállapító bizottság folyó hó (dec. 19-én) tartott üléséről.



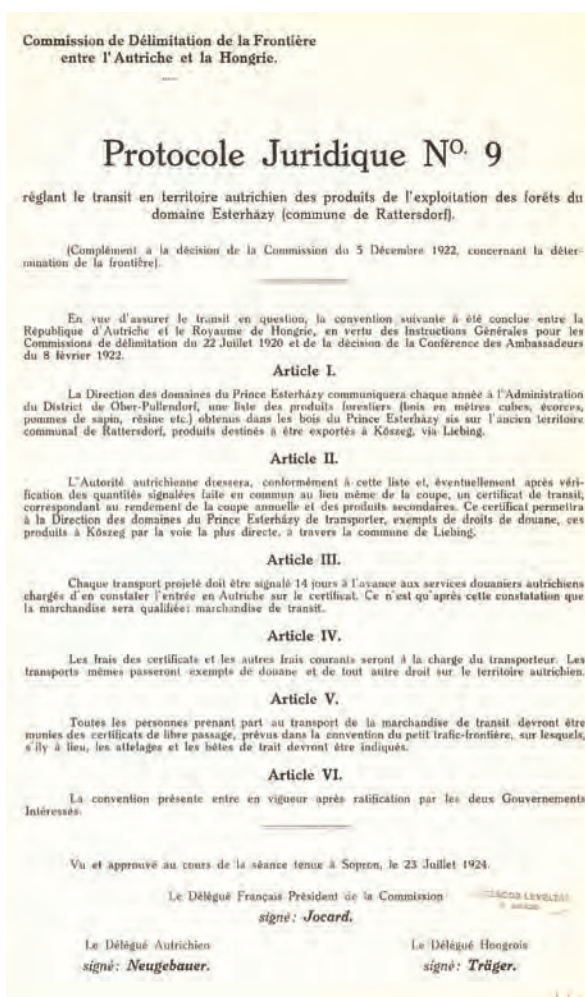
- Villani Frigyes távirata a Határmegállapító Központnak, miszerint Köszeg városa vízellátásának forrásai mégis Magyarországban vannak, 1923 (MNL OL, K 478. 2. Határrendezési egyezmény, fol. 47.)

Makay Gyula műszaki tanácsos volt, akiről a magyar határbiztosok – mind Keresztes, mind Villani és Träger – a legmelegebb hangon emlékeztek meg.¹⁰

A központban volt még műszaki segédbiztosként Papp Gyula mérnök, aki a műszaki munkálatok tervét dolgozta ki és irányította a pénzügyi elszámolásokat.¹¹ Műszaki munkálatokra a Pénzügyminisztérium 1922-ben három mérnököt irányított: Brumm Theofil és Dienes Tibor főmérnököket, valamint Schmidt Károly mérnököt.¹² Később a munkálatok ütemétől függően a mérnökök létszáma gyarapodott, illetve csökkent. A Háromszög-élő Hivataltól Schleiffer Rezső főmérnök és Zsadányi József műszaki tanácsos vett részt a munkálatokban.¹³

A határmegállapító bizottság műszaki utasításai

A határmegállapító bizottság megbízottai a Nagykövetek Tanácsának a műszaki munkálatokra vonatkozó utasításait a helyi viszonyokra alkalmazva egy általános utasításban, az „*Instruction Generale*”-ban foglalták össze,



- 9. jogi jegyzőkönyv az Esterházy urodalmi erdők fakitermelésének szállításáról ausztriai területen, 1924 (MNL OL, K 478. 2. Határrendezési egyezmény, fol. 116.)

10 „Kinek érdeméül tudható be, hogy a műszaki munkálatok eddig oly példás szaktudással és pontos rendben vitettek keresztül, hogy azoknak a bizottság elnöke nyílt ülésen is elismeréssel adózott.” MNL OL, K 49 53/M.O.-1923.

11 „A Makay Gyula műszaki tanácsos, a technikai munkálatok vezetője mellé beosztott Papp Gyula kir. mérnök minden tekintetben kiválóan képzett, nagyon szorgalmas, a rá bízott feladatokat tapintatos, ügyes és megbízható elvégzésére elsőrendűen alkalmas munkaezrednek bizonyult. Mindkettőnek odaadó, önfeláldozó munkálkodásában és barátságban támogattak, nemcsak a megbecsülésnek elismerő őszinteségével, hanem a hálának és köszönetnek legmelegebb szavával megemlékezni kedves kötelességemnek tartom” – írta jelentésében Träger Ernő. MNL OL, K 478 838/M.O.-1923. Jelentés a határmegállapítás műszaki munkáiról.

12 MNL OL, K 478 29.621/1922. Mérnökök vezénylése.

13 MNL OL, K 478 843/M.O.-1922. Mérnökök felmentése.



■ A Szentgotthárdon keresztül lebonyolítandó forgalom vázlatos áttekintése (MNL OL, K 478. 4. Németlak–Nagyfalva, fol. 3.)

amelyet állandóan szem előtt tartottak.¹⁴ Ez az utasítás a magyar állásponttal nem mindenben egyezett és nem biztosította mindig a munkálatok zavartalan menetét.¹⁵ A határmegállapító bizottság által kiadott „általános utasítás” kényszerkeretei között a magyar és az osztrák fél műszaki biztosai a munkálatok egyöntetű keresztülvitele érdekében részletes utasítást dolgoztak ki.¹⁶

A magyar delegáció törekvéseinek súlypontja az volt, hogy a már meglévő erőiket kiegészítve azokat úgy csoportosítsák, hogy a feladatot a legrövidebb idő alatt, a „*legnagyobb takarékosággal*” és a műszaki követelmények legteljesebb kielégítésével oldják meg. Nem a műszaki személyzetén múlt, hogy törekvésük gyorsaság tekintetében nem állt arányban az általuk elért eredménnyel.

A részletes utasítás nem terjedhetett ki minden előre nem látott különleges esetre, és a gyakorlati kivitelezésnél időnként más megoldásokat kellett bevezetni, ezért póttasítá-

sok kiadása vált szükségessé. A póttasítások kivétel nélkül mindig magyar kezdeményezésre jöttek létre, a magyar fél szövegezte meg és fordította le német és francia nyelvre. Osztrák részről az összes ténykedés abban merült ki – a magyar biztos véleménye szerint –, „*hogy akadékoskodásokkal, kicsinyeskedésekkel a munka zavartalan folyamatát megakasztani törekcszenek*”.¹⁷

A helyszíni munkálatok költségeinek arányos elosztása céljából a szakaszokon belül az alszakaszokat fele-fele arányban utalták ki a magyar és az osztrák delegációnak úgy,

hogy alszakaszonként minden költséget (anyag, fuvar, napszám) az illető delegáció viselt.

Az osztrák fél a kiadások ezen elosztásával elégedetlen volt. Mindent elkövetett, hogy a két delegáció kiadásait vezessék, összegezzék és felezés után mindkét fél a ráeső részt fizesse ki. A magyar fél számára azonban – az Ausztriában lévő magas munkabérekre, az osztrákok lazább munkafegyelmére és a takarékoság hiányára való tekintettel – e megoldás elfogadhatatlan volt. A műszaki munkáknál felmerülő kiadásokat mégsem lehetett teljesen elkülöníteni, a nyomtatványok, térképmásolatok stb. költségeit mégis megfizették, pedig ezek mind magyar területen készültek el.

A határvonal szakaszbeosztása

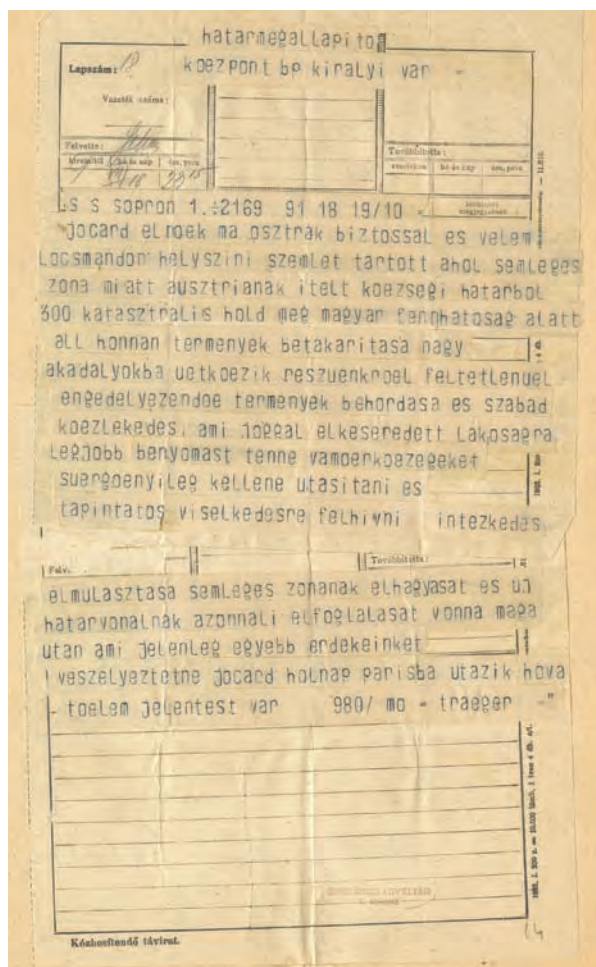
Az egész határvonalat három szakaszra osztották fel és külön e célra tervezett határkövekkel választották el. Az A szakasz a köpcsényi hármass országhatártól a Fertőrákos, Fertőmegyes, Illmic községeknek a Fertőben levő határ-

14 A magyar határbiztos erről az 1921. szeptember 21-i jelentésében így ír: „a bizottság elnöke legutóbbi tárgyalásunk alkalmával egy, a már azelőtti végrehajtott határmegállapításoknál bevált munkatervezetet nyújtott át, ami nem kötelező ugyan, de a határmegállapítás munkájánál esetleg használható támpontokat tartalmaz.” MNL OL, K 478 74/M.O.-1921. Munkatervezet a határmegállapításra.

15 MNL OL, K 51 Miniszterelnökségi Levéltár, Magyar–román határmegállapító bizottság magyar delegációja (= K 51) 167/M.O.-1922. A technikai munkákra vonatkozó francia javaslat helyesbítése.

16 MNL OL, K 49 211/M.O.-1922. Részletes utasítás a műszaki munkálatok végrehajtására.

17 MNL OL, K 49 962/M.O.-1922. Osztrák kívánságok.



■ Träger Ernő távirata a Határmegállapító Központnak a semleges zónában még magyar fennhatóságú területen folyó betakarítás akadályairól (MNL OL, K 478. 4. Locsmándi zsilip, fol. 14.)

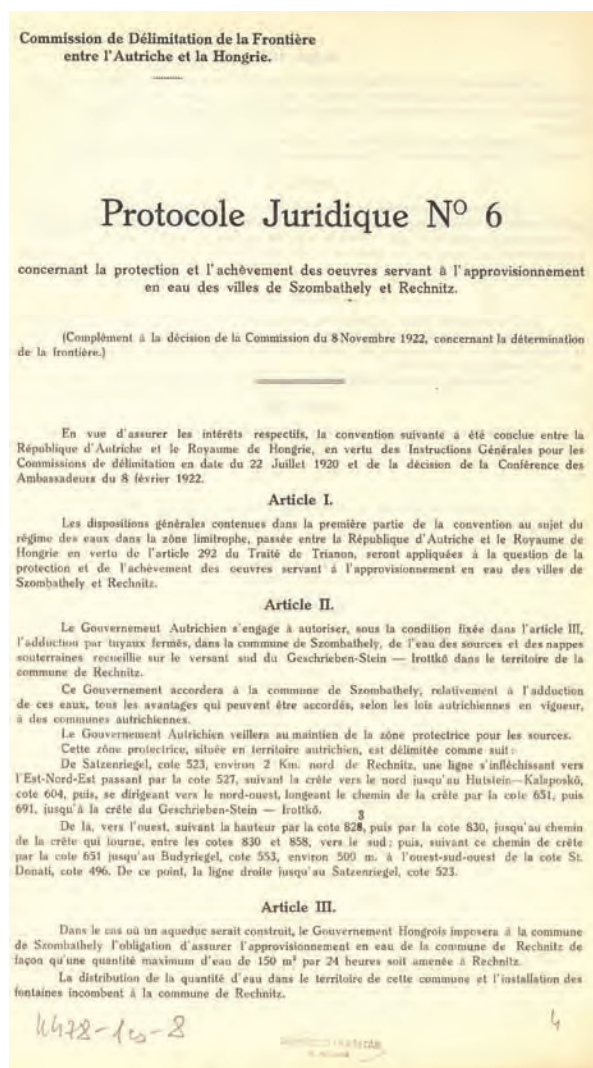
pontjáig terjedt. Innen az Írott-kőig húzódott a B, az Írott-kőtől a tókai 380. magassági pontú, déli hármas országhatárig a C szakasz. 1-től kezdődő számozással a főhatárvonal állnak a határvonal főbb töréspontjain (pl. A30). Ezek között állnak kb. 100 méterenként a közönséges határvonalak (alszámmal ellátva, pl. A30/1).

A munkafolyamatok legcélszerűbb megszervezésére és a helyszíni költségek arányos elosztása céljából minden egyes szakaszt hat alszakaszra osztottak (jelölésük római számmal történt, I–VI.). Az alszakaszokban felváltva működtek a magyar és osztrák felmérési osztályok oly módon, hogy az egész határvonal felét magyar, másik felét osztrák mérnökök dolgozták fel. A páratlan számú alszakaszokban a magyar műszaki delegáció, a páros számú alszakaszokban az osztrák delegáció dolgozott.

A térképészeti alapanyagok összegyűjtése

A két érdekelt állam delegációjának volt a feladata, hogy a szükséges térképeket beszerezze. Ezek a következők voltak:

- 1:200 000 méretarányú térképek 1-1 példányban (Magyarország és Ausztria szerezte be),
- 1:75 000 méretarányú térképek 5-5 példányban (Magyarország és Ausztria),
- 1:25 000 méretarányú térképek (Ausztria),
- 1:2880 méretarányú kataszteri térképmásolatok későbbi igénylés alapján meghatározott legszükségesebb példányszámban (Magyarország és Ausztria egyenlő arányban szerezte be),



■ 6. jogi jegyzőkönyv Szombathely és Rohonc vízellátásáról, 1924 (MNL OL, K 478. 8. Kőszeg, Szombathely vízellátás, fol. 4.)

5. írásos kivonatok a földadó-kataszteri és telekkönyvi munkarészekből, földkönyvekből, a határvonallal csatlakozásban lévő földbirtokok területi, birtoklási és művelési viszonyait feltüntető adatokkal,

6. másolatok a korabeli vagy a régebbi határleírási jegyzőkönyvekből,

7. nyilvánossá nem tett felmérési munkálatok,

8. geodéziai, topográfiai és más adatok, amelyek a határ megállapításához, felméréséhez és a térképek szerkesztéséhez szükségesek.

A 4–7. alatti munkarészek beszerzéséről a magyar delegáció gondoskodott. A csehszlovák fennhatóság alá került pozsonyi földmérési térképtárból nem adták ki a szükséges munkarészeket. Hosszadalmas diplomáciai jegyzékváltás után és csak francia segítséggel sikerült beszerezni a kért adatokat.¹⁸

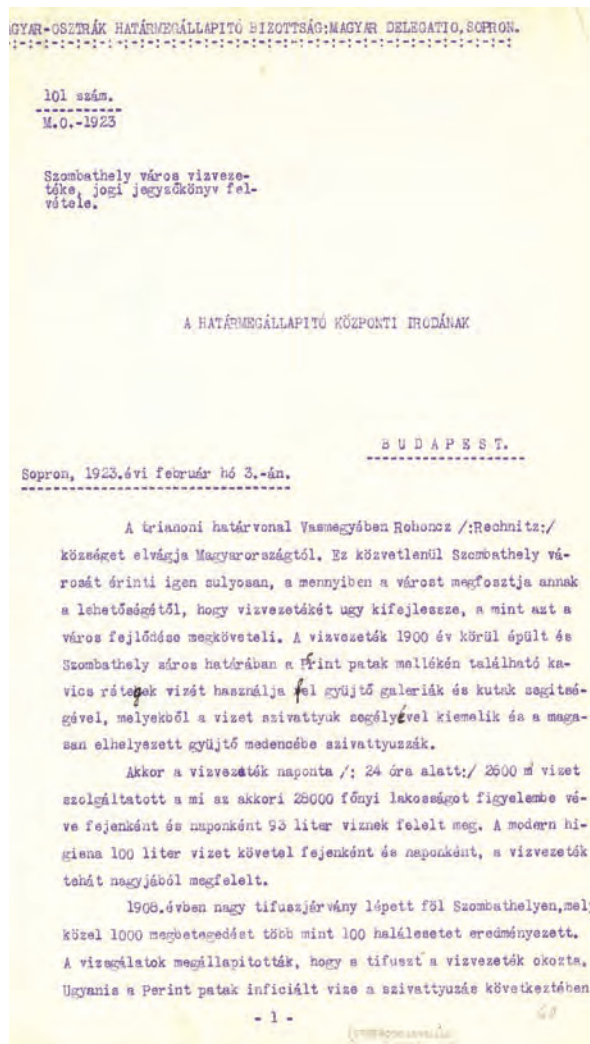
A műszaki munkálatok általános lefolyása

A magyar–osztrák határ műszaki munkálatainak megindulásakor az osztrák műszaki személyzet legnagyobb része már Ausztria más határvonalain (a cseh és az olasz határszakaszon) le volt kötve, ezért a magyarokkal szemben megfelelő erőket nem tudott állítani. Az osztrák delegáció műszaki osztálya egy személyből, Franz Winter műszaki biztosból állt.¹⁹ A helyszínen működő osztrák mérnökök vitás esetekben műszaki biztosuk gyakori elutazása miatt nem kaphattak gyors utasításokat, ezért ez a késedelem a munkálatokat hátráltatta.

Az osztrák műszaki személyzet elégtelen létszámából következett, hogy a magyar félnek már az első ülések egyikén tett azon javaslatát, miszerint a felmérési osztályok két-két főből, egy osztályvezetőből és egy beosztottból álljanak – amelyet jegyzőkönyvileg elfogadtak –,

soha nem tudták megvalósítani. Ilyen körülmények között kénytelenek voltak a magyarok is az osztrákokkal egyenlően kis létszámú, de válogatott erővel működni. Természetes volt, hogy a magyar mérnökök az amúgy is lazult munkafegyelmű osztrák mérnököket teljesítmény dolgában messze fölülmúlták.²⁰

A magyar biztos mindent elkövetett, hogy még három mérnök munkába állítását elérje.



■ Träger Ernő jelentése a Határmegállapító Központnak Szombathely vízellátásának problémájáról, 1923 (MNL OL, K 478. 8. Kösze, Szombathely vízellátás, fol. 60.)

18 MNL OL, K 49 337/M.O.-1921. Munkarészek igénylése tárgyában. A csehszlovák pénzügyminiszter 1921. júl. 22-i döntése értelmében ezen térképek a jelenleg még folyó és befejezetlen tárgyalások anyagát képezvén, ez okból nem engedhetők át. Ezt az érvelést a magyar kormány nem fogadta el, hiszen egy nemzetközi bizottságnak kell a rendelkezésére bocsátani, amelynek összetétele elég garanciát nyújt arra, hogy használat után az arra jogosult félnek adnák vissza. MNL OL, K 49 586/HMK.-1921. HMK jelentése a M.E.-nek.

19 MNL OL, K 478 872/M.O.-1922. Winter Ferenc osztrák műszaki igazgatónak.

20 VILLANI, 1923. 71.

MEMORANDUM

über die Rohzuckerfabriken und Zuckerraffinerien Ungarns.

Die beiliegende Landkarte zeigt jene Rohzuckerfabriken und Zuckerraffinerien, welche nach Durchführung des Friedensvertrages von Trianon und nach der Volksabstimmung in Sopron bei Ungarn verbleiben, und ferner die an Österreich fallenden Zuckerfabriken.

Wie hieraus ersichtlich, verbleiben im donau-rechtsufrigen Teile Ungarns (Transdanubien) 6 Rohzuckerfabriken, jedoch keine einzige Zuckerraffinerie, was vom Standpunkte der Versorgung der Bevölkerung mit Raffinadezucker und des in absehbarer Zeit wieder zu erwartenden Zuckerexportes der transdanubischen Zuckerfabriken, sowie in allgemeiner volkswirtschaftlicher Hinsicht ein wesentliches Gravamen zu Ungunsten Ungarns ergibt.

Wenn nicht wenigstens eine der beiden großen Zuckerraffinerien Felsőzsolva (Hirm) und Czinfalva (Siegedorf) bei Ungarn verbleibt, so müßte der größte Teil des in den 6 transdanubischen Zuckerfabriken erzeugten Zuckers in Form von Rohzucker in die weit entfernten Zuckerraffinerien Selyp, Szerencs und Mezöhegyes zur Raffination gesandt werden. Dies wäre unbedingt notwendig, weil die Versorgung des Konsumes mit minderwertigem Kristallzucker, — wie selber zufolge Kohlenmangels der Raffinerien in den letzten Jahren direkt aus Röhre erzeugt werden müßte, — sich auf die Dauer nicht aufrecht erhalten läßt, und dem Konsume wieder Raffinadezucker zugeführt werden müßte.

Da die Raffinerie Selyp eine verhältnismäßig geringe Kapazität besitzt, müßte der größte Teil des transdanubischen Rohzuckers in die am weitesten gelegenen Raffinerien Szerencs und Mezöhegyes gesandt werden, und von dort müßte der Raffinadezucker wieder nach Transdanubien zurückgebracht werden. Die sich dadurch ergebenden Frachtaufgaben würden den Preis des Raffinadezuckers unnötig verteuern, der ohnedies geringe Wagenpark der Bahnen würde anderen Transporten entgegen werden und diese Zuckertransporte würden auch eine Kohlenverschwendung bedeuten.

Die Raffination des Rohzuckers der transdanubischen Zuckerfabriken in den oberwähnten 3 Raffinerien stößt aber auch auf technische Schwierigkeiten, denn diese Raffinerien können bei Eintritt normaler Zeiten während ihrer regelmäßig zulässigen Betriebsdauer nur einen Teil des transdanubischen Rohzuckers raffinieren, weil sie große Mengen selbst erzeugten Rohzucker und außerdem noch Rohzucker aus den großen Zuckerfabriken Hatvan, Szolnok und Sarkád zu raffinieren haben werden.

Es erscheint daher unbedingt notwendig dafür zu sorgen, daß der transdanubische Rohzucker in Transdanubien selbst raffiniert werden könnte, ein Problem, dessen einfachste Lösung in der Belassung der Zuckerfabrik Czinfalva (Siegedorf) bei Ungarn besteht.

Bekanntlich kann in dem an Österreich abzutretenden Gebiete Westungarns nur so viel Zuckerröhre produziert werden, daß höchstens eine der beiden Zuckerfabriken Felsőzsolva (Hirm) und Czinfalva (Siegedorf) mit Röhre halbwegs versorgt werden kann, während die andere Fabrik die Röhrenverarbeitung einstellen muß. Aus dieser geringen Röhrenmenge wird sich eine Rohzuckerzeugung von nur zirka 50.000 bis 70.000 q pro Jahr ergeben, was schon gar nicht ausreicht, um die Raffinerieeinrichtung in Felsőzsolva (Hirm) mit 180.000 q Kapazität und in Czinfalva (Siegedorf) mit 250.000 q Kapazität in Betrieb halten zu können. Es muß also auch die Zuckerraffination in einer der beiden Fabriken dauernd eingestellt werden.

Nach der ganzen Lage der Verhältnisse wird nur Felsőzsolva (Hirm) alleine Röhre verarbeiten können, und selbstverständlich wird dort auch der resultierende Rohzucker gleichzeitig zur Raffination gelangen müssen, da anders ein rationeller Betrieb undenkbar ist.

Daraus ergibt sich mit zwingender Notwendigkeit, daß Czinfalva (Siegedorf) weder Röhre

4798-20-11 ONZÁDOS ÉLVÉLTÁR 27

■ Emlékirat Magyarország nyerscukorgyáraitól és cukorfinoítóirol (MNL OL, K 478. 11. Czinfalvi cukorgyár, fol. 27.)

Nem lett volna többletköltség, mert a munka gyorsabb befejezésével a bizottság is rövidebb ideig működött volna, és azt a kiadást megtakarították volna, amelyet a nem érdekelt biztosok több hónapi további itt tartózkodása jelentett.

A nem érdekelt biztosokhoz beosztott, illetve az osztrák műszaki szakemberek szakképzettségének különbözősége az együttműködést igen megnehezítette. A munkálatokat gátló körülmények kiküszöbölésére az érdekelt és nem érdekelt hatalmak műszaki biztosaiból műszaki albizottságot szerveztek, amely a műszaki munkálatok irányításán túl a bizottság beszámoló és javaslattevő szerveként is működött. A nem érdekelt műszaki kiküldöttek más bizottságban és más munkakörben is tevékenykedtek, így az együttes műszaki tárgyalásokat csak ritkább időközökben tarthatták meg. Nem kis nehézséget okozott a hiányos

MEMORANDUM

über die Notwendigkeit der Belassung der Zuckerfabrik Czinfalva (Siegedorf) bei Ungarn und über die für die genannte Zuckerfabrik und deren Arbeiterschaft durch den Anschluss an Österreich sich ergebende Situation.

Wie schon die ungarische Friedensdelegation nachgewiesen hat, können die im Sinne des Friedensvertrages von Trianon an Österreich abzutretenden drei Zuckerfabriken Felsőzsolva (Hirm), Czinfalva (Siegedorf) und Nagyeczek (Grosszinkendorf) aus dem Burgenlande nicht mit Zuckerröhre derart genügend versorgt werden, damit alle drei Fabriken den Betrieb auch fernerhin aufrecht erhalten können.

Wie bereits damals ziffermäßig nachgewiesen wurde, kann im Burgenlande höchstens soviel Zuckerröhre ständig produziert werden, um den reduzierten Betrieb einer einzigen Zuckerfabrik durchführen zu können.

Obwohl nimmehr die Zuckerfabrik Nagyeczek bei Ungarn verbleibt, so ergibt sich noch immer die zwingende Notwendigkeit, die Röhrenverarbeitung einer der beiden Zuckerfabriken Felsőzsolva (Hirm) und Czinfalva (Siegedorf) dauernd einstellen zu müssen, weil eben beide Fabriken aus dem Burgenlande unmöglich mit der für einen rationalen Betrieb unbedingt nötigen Röhrenmenge versorgt werden können, wie dies die folgenden Erörterungen beweisen.

Die beiliegende Landkarte zeigt einerseits die bisherigen Röhrenproduktionsgebiete der niederösterreichischen Zuckerfabriken Dürnkrot, Leopoldsdorf und Bruck a.d. Leitha, andererseits sind ersichtlich jene Röhrenproduktionsgebiete, welche bisher den Zuckerfabriken Felsőzsolva (Hirm), Czinfalva (Siegedorf), Nagyeczek (Grosszinkendorf) und Petőháza zur Verfügung standen, und zwar:

a) im Burgenlande gelegen in roter Farbe und

b) in Ungarn gelegen in gelber Farbe.

Die farblich bemalten Flächen zeigen selbstverständlich nur jene Gebiete, in welchen die Produktion von Zuckerröhre theoretisch überhaupt möglich ist, während für den wirklichen Anbau der Zuckerröhre natürlich nur ein größerer oder kleinerer Bruchteil dieser Flächen in Frage kommen kann, wie es eben die allgemeinen landwirtschaftlichen Verhältnisse, Bodenqualitäten, geographische Lage etc. jeweils zulassen.

Um zu zeigen, wie klein jene Flächen sind, welche auf Grund jahrelanger Erfahrungen für die Zuckerröhrenproduktion im Burgenlande praktisch genommen in Frage kommen, sind diese Flächen mit schwarzer Schraffierung bezeichnet. Von diesen Flächen kann zufolge ungünstiger Bodenverhältnisse höchstens 15% pro Jahr mit Zuckerröhre angebaut werden. Praktisch genommen, kommt für die Röhrenproduktion nur der Großröhrenbesitz in Frage, und auch da nur, wo er nahe zur Bahn liegt und die sonstigen Verhältnisse es zulassen. Der Kleinröhrenbesitz benötigt seine Felder zur Versorgung des Haushaltes der stark angewachsenen Bevölkerung oder er erzeugt solche Produkte, welche besser rentieren, als es bei Zuckerröhre normalerweise möglich ist. Es ergibt sich dies aus der Tatsache, daß auch in unmittelbarer Nähe der Zuckerfabriken der Kleinröhrenbesitz mit der Röhrenproduktion fast ganz aufgehört hat, obwohl die Zuckerfabriken naturgemäß alles anwenden, um in ihrer Umgebung möglichst viel Röhre zu bekommen, leider aber ohne Erfolg, weil man eben wirtschaftliche Verhältnisse nicht gewaltsam ändern oder regeln kann.

Wie die beiliegende Aufstellung II zeigt, haben in den Jahren 1912 und 1913 die Kleinproduzenten nur mehr zirka 8% der Röhre geliefert, und selbster haben sie den Röhrenbau weiter derart eingeschränkt, daß selber praktisch überhaupt keine Rolle mehr spielt und wird sich dies auch in Zukunft nicht wesentlich ändern.

Durch den Anschluß an Österreich werden sich die Röhrenbeschaffungsverhältnisse der Fabriken Felsőzsolva (Hirm) und Czinfalva (Siegedorf) insofern ändern, als sie durch den Wegfall der ungarischen Röhre den allergrößten Teil ihres Rohmaterialies verlieren, wogegen ein geringer Zuwachs sich dadurch ergeben wird, daß die südlich Sopron gelegenen, bisher zur Fabrik Nagyeczek gehörenden Röhregebiete verfügbar werden, doch könnte die daselbst erzeugte Röhre zumeist nur über Ungarn bezogen werden, was die Bezugsmöglichkeit eventuell ausschließt. Ferner ergäbe sich die Möglichkeit, Röhre aus dem östlich des Neusiedlersees liegenden Gebiete

ONZÁDOS ÉLVÉLTÁR 30

■ Emlékirat a cinfalvi cukorgyár Magyarországnál maradásának szükségességéről, 1921 (MNL OL, K 478. 11. Czinfalvi cukorgyár, fol. 30.)

szakképzettségű antant tisztékkel (térekép-szekkel) való tárgyalás, akikkel alig lehetett valami elméleti, célszerű és gyakorlatias dolgot megértetni és elfogadtatni, jelentette a magyar biztos.²¹

Sok időt vett el, hogy az antant biztosok a műszaki munkákba a legapróbb részletekig beavatkoztak. Az egyszer már kitűzött határvonalat négyszer járták be. Egyszer a műszaki megbízottak, majd az érdekelt biztosok, utána a nem érdekelt valamelyik megbízottja és végül az elnök. A második és negyedik bejárás szükségtelen voltára a magyar fél többször rámutatott, eredmény nélkül. Minthogy mindenkinek volt valamilyen észrevétele vagy

igazítani valója, tetemes időt vett el a már kész munkák átjavítása.

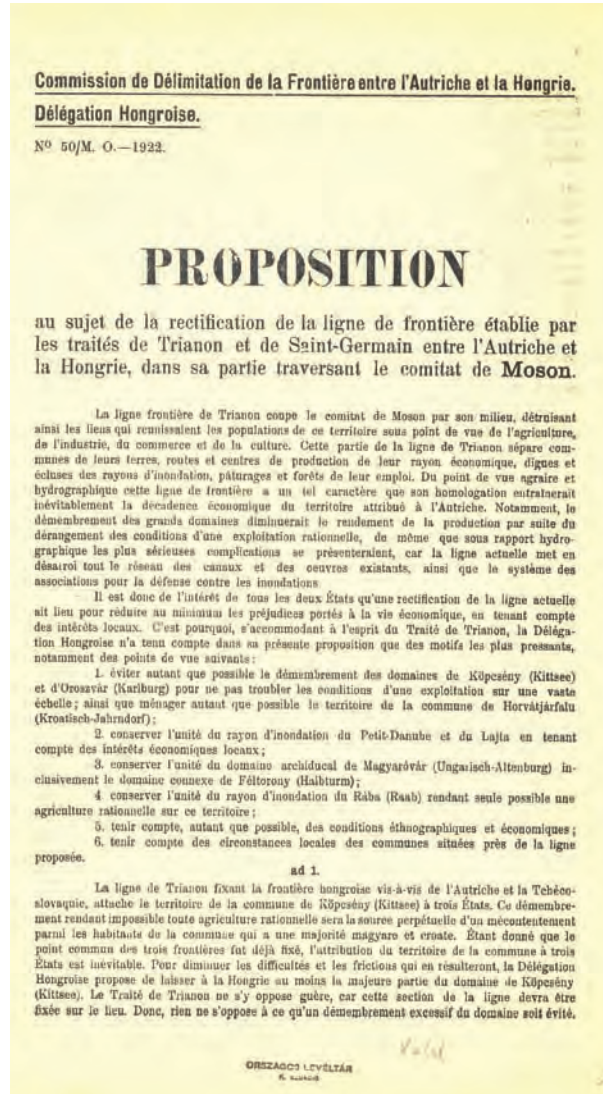
A határvonal megállapítása térképen

A határvonalat a határmegállapító bizottság a munkáját szabályozó utasítások szerint jelölte ki. Az érdekelt hatalmak a határvonal tanulmányozása céljából a határmegállapító bizottság elé javaslatot tettek, külön-külön vagy esetleg közösen. Ez írásos szövegből, megfelelő méretarányú térképből és statisztikából állt.²² A határvonalat a műszaki biztos irányításával rávezették az 1:25 000 és az 1:2880 méretarányú térképszelvényekre, a már megállapított határt tussal, a megállapítandó szakaszokat ceruzával.

A határbejárás

A határvonal helyszíni megállapítása a térkép alapján a határbejárás keretében történt meg. Ezen a felmérési osztályvezetőkön (mérnökön) kívül az illető község elöljárósága és az érdekelt birtokosok vettek részt, akik a határbejárás időpontját hirdetmények útján tudták meg, legkorábban három nappal a bejárás előtt.

Ha a birtokosok nem tudtak megegyezni a birtokhatárban, akkor a két mérnök a kataszteri térkép alapján tűzte ki a határvonalat. Minden határbejárásról mindkét állam nyelvén jegyzőkönyvet kellett felvenni, amely tartalmazta a határvonal rövid leírását, a kitűzött és megállapított határvonallal egyetértő jelen lévő birtokosok nevét, a meg nem jelent birtokosokét és azon birtokosokét is, akiknek a birtokhatárait – a birtokosok megegyezése nélkül – a mérnökök tűzték ki. A bejárásról a mérnökök leadták a bejárasi jegyzőkönyvet, az összes idézések igazolásait és a fel nem használt meghatalmazásokat. A bejárasi jegyzőkönyvből határleírási jegyzőkönyvet és bemérési kézikönyvet szerkesztettek, amelyek minden későbbi munkának az alapvető okmányait képezték.

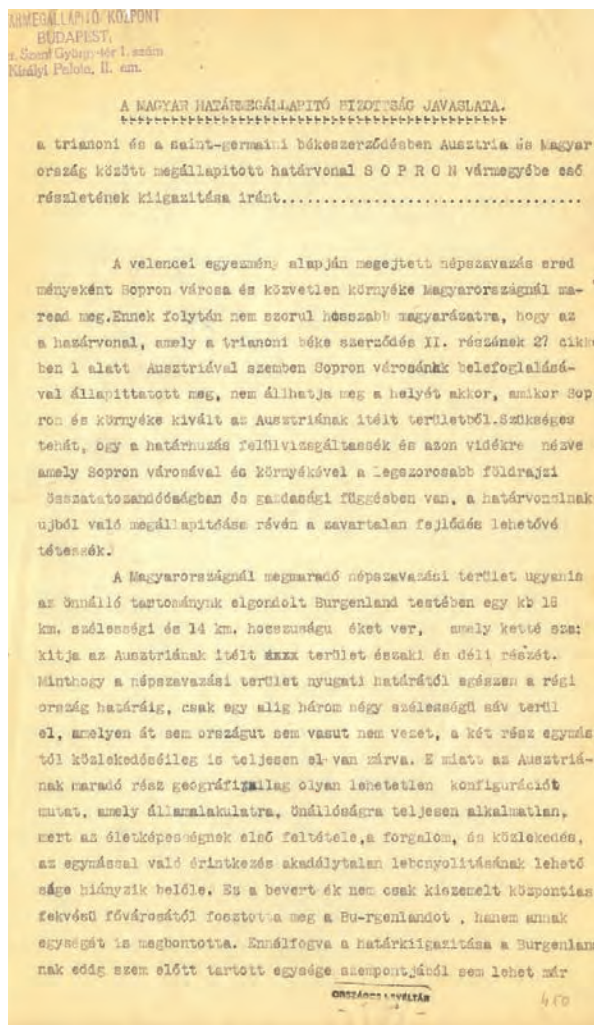


■ *A trianoni és saint-germaini békeszerződésben Ausztria és Magyarország között megállapított határvonal Moson vármegyébe eső részletének kiigazítása iránti javaslat (MNL OL, K 478. 13. Moson vármegyei javaslatok, fol. 66.)*

A határvonal idegenes kitűzése

A határvonal kitűzését a magyar és az osztrák mérnökök közösen hajtották végre. A határkő helyéül választott minden ponton 100 cm hosszú, 10-15 cm átmérőjű keményfa karót vertek le 70 cm mélyen. A karók felső felületére szakasz- és sorszámot égettek be. Azokat a karókat, amelyek szakasz- vagy főköveket jelöltek, vörös festécsíkkal különböztették meg.

²² Az utasítás még azt is előírta, hogy a térképen milyen színeket kell alkalmazni: piros a magyar javaslat, kék az osztrák javaslat, piros-kék a közös javaslat, zöld a nem érdekelt hatalmak javaslata, sárga a határmegállapító bizottság döntése, barna a régi határ (ország, vármegye, község). MNL OL, K 49 211/M.O.-1922. Részletes utasítás.



■ A trianoni és saint-germaini békeszerződésben Ausztria és Magyarország között megállapított határvonal Sopron vármegyébe eső részletének kiigazítása iránti javaslat, 1922 (MNL OL, K 478. 14. Sopron vármegyei javaslatok, fol. 450.)

A mérési adatokat külön erre a célra rendszerezített mérési kézikönyvbe írták, amelyet mindkét mérnök aláírt. A karók helyzetét a kataszteri térképre is rávezették.

A határvonal minden irányváltoztatását, valamint a határt keresztező vagy vele csatlakozásban lévő minden természetes vagy mesterséges terepvonalat (utak, vízfolyások, vasutak, megye-, járás-, községhatár stb.) karókkal jelölték meg. A határkarók összlátására nagy gondot fordítottak. A távolságuk a terepviszonyoktól függött, általában 100 m volt.

A kitűzésnél az utasítás előírásait szigorúan be kellett tartani. Az ily módon jóváhagyott vonalak alszakaszonként azonos minőségű kővel – az osztrákoknak kiutalt alszakaszb-

terméskővel, a magyaroknak kiutalt alszakaszb pedig műkővel – állandósították.

Az állandósítás után történt meg a határvonal vizsgálata műszaki szempontból, amikor a két műszaki biztos bejárta és kölcsönösen összegyűjtötte a határvonal azon részeit, melyeket technikai szempontból kifogásoltak. Végül a javításokat végezték el.

Háromszögelés

A határvonal háromszögeléséről ugyanazt lehet elmondani, mint a többi határvonal háromszögelési munkálatairól. A felmérési utasítás szabályai szerint hajtották végre. A határvonalon vagy annak közelében lévő új pontok egymástól való távolsága 2-5 km volt.

Szintezés

Az új magyar-osztrák határvonal nemcsak a felsőrendű háromszögelési hálózat egységét bontotta meg, hanem nagyon kedvezőtlen helyzetet teremtett a Moson megyei magassági pontok esetében is. A Pozsonyban és Sopronban elhelyezett I. rendű szintezési pontokon kívül több, elkerülhetetlenül szükséges csatlakozás keresztvitelére nem állt rendelkezésre más pont. A pozsonyi ugyanis kiesett, ezért a magyar geodéták úgy vélték, hogy kívánatos lenne a pozsonyi és a soproni két alappontot – amelyet három ország választ el egymástól – elsőrendű szabatos szintezési vonallal összekötni. Így a köpcsényi hármas országhatárpont helyettesíthetné az elveszett pozsonyi magassági pontot. A magyar és az osztrák műszaki biztosok véleménye szerint ennek kialakítására a legalkalmasabb az az idő, amíg a delegációk működnek.

Az osztrák műszaki biztos, Franz Winter megállapodott a csehszlovák hatóságokkal. A terv szerint a szintezést Pozsonytól a köpcsényi hármashatárpontig a csehszlovák állam, onnan Pomogyig Ausztria hajtja végre a saját költségén. Magyarország a Pomogytól Sopronig terjedő szakaszon egyidejűleg elvégzi a szintezést. Az osztrák fél kötelező ígéretet tett, hogy a Hegyeshalom–Miklóshalma közötti úton a magyar-osztrák határvonal metszéspontja közelében arra alkalmas műtárgyon – a

Magyarország felőli könnyebb csatlakozás létesítése céljából – szintezési alappontot helyez el. A szintezendő vonal csehszlovák területen kb. 10, osztrák területen 70, Pomogytól Sopronig pedig 40 km volt. A szintezést 1924 márciusában elvégezték.²³

Sokszög mérés

Az állandósítás megtörténte, számozása és bizottsági jóváhagyása után a határvonalak helyzetének bemérése következett. A munkálatokat szakaszonként egy magyar és egy osztrák felmérési osztály végezte északról dél felé haladva. A határpontokat a háromszögelési hálózatba bekapcsolt sokszögmenetekkel határozták meg. A sokszögmenetek mérését az 1908. évi sokszögelési utasítás szerint hajtották végre. A határvonalak közötti távolságot acél mérőszalaggal, a kövek által bezárt szögeket pedig teodolittal mérték. A meredek hegyi terepen (pl. Soproni-hegység) 5 méteres, vízszintesre fektetett mérőlécekkel mérték.

A határvonal térképezése

Közvetlenül a mérések után az 1:2880 méretarányú határtérképek 100-100 m széles sávban történő szerkesztése céljából – indokolt esetben tachimetrikus eljárással – a határra csatlakozó részleteket, a határvonal mentén lévő fontosabb tárgyakat (épület, kőfal, kút, kereszt, kémény, községi és egyéni birtokhatár), valamint a jellegzetes művelési ágak határát mérték be. A különösen fontos terepalakulatokat és tárgyakat – mint pl. major, vasút, műút – 200 m-re egészítették ki. Ez a nem érdekelt hatalmak kérése volt. A részletfelvételt a felvételi előrajzon szerkesztették.

Az 1:2880 méretarányú határtérképmű szerkesztése

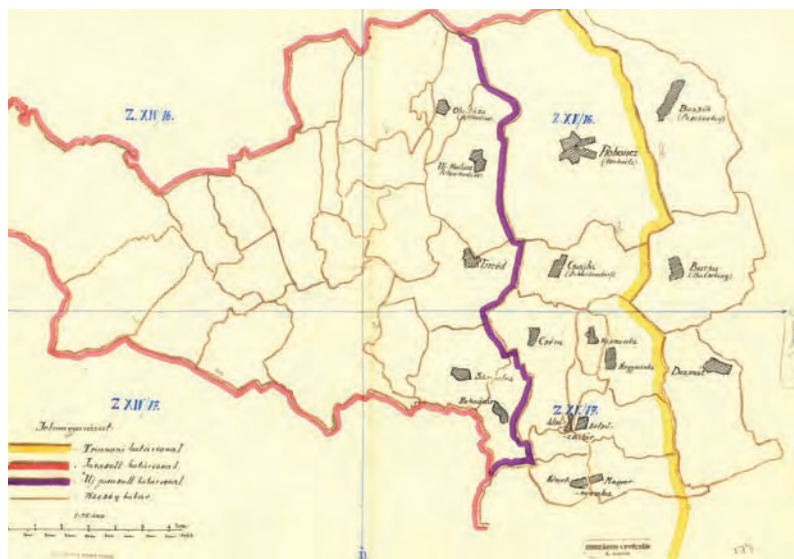
A „részletfelvétel adatai alapján a Magyarországon használatos kataszteri szelvényezés rendszerében 1:2880 méretarányú határtérképmű szer-



■ Träger Ernő jelentésében az osztrák bizottság huzavonájáról tudósít, 1924 (MNL OL, K 478. 4. Némethlak-Nagyfalva, fol. 111.)

kesztendő meg a határmegállapító bizottság utasítása szerint”. A térkép szerkesztése a magyar felmérési utasítás előírásai szerint történt meg.

Az 1:25 000 méretarányú térképek helyesbítése
A magyar politikai és katonai vezetés nem tartotta szükségesnek a huszonötzres térképek helyszíni megújítását (reambulálását), egyrészt mert a békeszerződés 34. és 35. cikkelye nem utalt e méretarányú térképek helyesbítésére, másrészt takarékosági megfontolásokból. Ez az osztrák delegáció kérése volt, ugyanis az olasz-osztrák



■ Térképmelléklet Villani Frigyesnek a bizottság elnökéhez intézett leveléhez, amelyben a trianoni határ Vas megyei egyik szakaszának kijavításánál az addig is figyelembe vett gazdasági és közigazgatási szempontokon túl a nemzetiségi viszonyok figyelembevételét is kérte (MNL OL, K 478. 15. Vas vármegyei javaslatok, fol. 584.)

határon 500 m-es sávban végrehajtották az 1:25 000 méretarányú térképek helyesbítését.²⁴

A térképek reambulálása a határvonal mindkét oldalán 200–500 m-es szélességben történt, grafikus úton, mérőasztalos eljárással. Grafikus úton ellenőrizték a háromszögelési és egyéb fontos pontokat, különösen a csatlakozó pontokat és a főköveket. A helyesnek ítélt pontok a „kiindulópont-hálózatot” képezték, amelyet szükség szerint több fontosnak talált ponttal kiegészítettek. Ezután a részletek ellenőrzése, a síkrajz felmérése és a magasságok mérése történt meg. A szintvonalakat 5 méterenként rajzolták ki. Az új részleteket piros színnel, a kihagyandó részleteket sárgával jelölték.²⁵

A műszaki munkálatok kronológiája

A magyar-osztrák határ műszaki munkálatai 1921-ben

A műszaki albizottság 1921. október 21-én Sopronban tartotta az első alakuló ülését, itt

rögtön megtárgyalták a határ-megállapító bizottság – francia titkára által – már kiadott „általános utasítását”. Az általános utasítás megismerése után a magyar műszaki delegáció jelezte, hogy egy, az egész műszaki munkálatokat felölelő részletes műszaki utasítás szerkesztését tartja szükségesnek, amelynek elkészítésére és benyújtására Didelet kapitány – a műszaki albizottság francia elnöke – az engedélyt megadta.

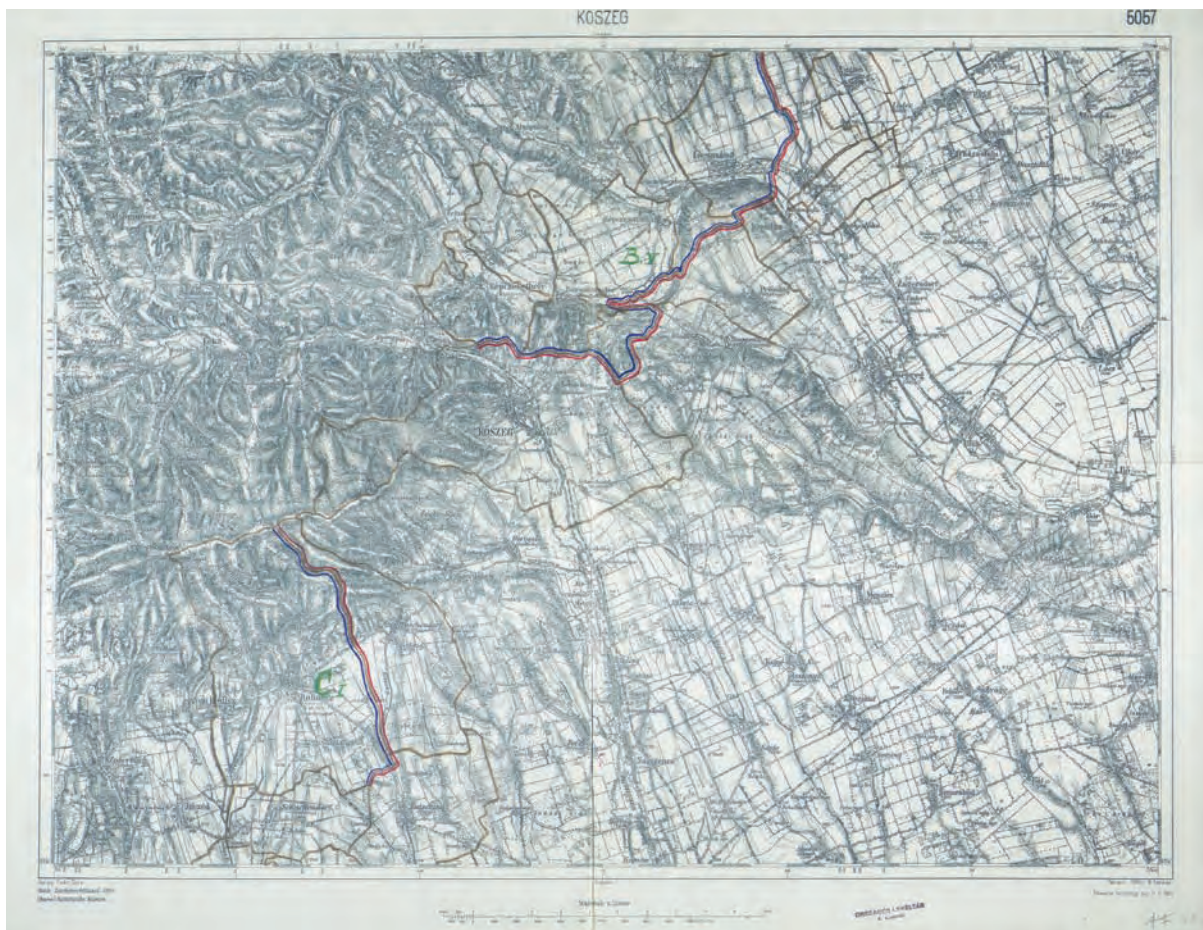
Az 1921. december 6-ra kitűzött második műszaki ülésig az osztrák műszaki delegációval – a kisebb-nagyobb nehézségek elhárítása után

– sikerült megegyezni az utasítás szerkesztését illetően. A munkát végrehajtó műszaki személyek számának rögzítésénél maradt a két műszaki biztos között ellentét. A három szakaszra felosztott, kb. 300 km hosszú új határvonal felvételére magyar részről egy háromszögelő és három felmérési osztályt javasoltak egy-egy beosztással, tehát az irányító bizottsági szerven kívül nyolc mérnököt, míg osztrák részről csupán a felét.²⁶ Megegyezés a második ülésen sem jött létre ebben, az elnök a kérdést az 1921. december 20-i VII. plenáris ülés keretében óhajtotta megoldani. A kidolgozott részletes utasítást ezen az ülésen nyújtotta be a magyar fél, német és francia nyelven. Egyidejűleg a magyar műszaki biztos ismertette a határkövek versenytárgyalás útján való beszerzésére vonatkozó feltételeket, azok tárgyalása a 3. műszaki ülésen (1921. december 15.) történt. A versenytárgyalási feltételeket – kisebb módosítások után – az osztrák delegáció is elfogadta. A részletes utasítást és a versenytárgya-

²⁴ MNL OL, K 478 5633/1922. A Pénzügyminisztérium a HMK-nak; K 51 2938 /HMK.-1922.; K 478 742/M.O.-1922. Az 1:25 000 méretarányú felvételek helyszínelése; K 477 Miniszterelnökségi Levéltár, Határmegállapító Központi Iroda, Rezervált iratok (= K 477) 2/kt.-1922. A Térképészeti Intézet átirata a Határmegállapító Központi Irodának.

²⁵ MNL OL, K 49 211/M.O.-1922. Részletes utasítás a műszaki munkák végrehajtására.

²⁶ A magyar javaslat szerinti összeállításban a határvonal műszaki munkálatai teljes egészében 1922 végéig befejezhetőek lettek volna. Osztrák részről a lecsökkentett létszám indoklása a személyzet hiánya volt.



■ Az 1:75 000 méretarányú térképen is jelölték Kőszeg körül a B és C határszakasz három részének egységes javaslatát (MNL OL, K 478. 16. Megállapodások az osztrák–magyar határ három részén, fol. 685.)

lási feltételeket véglegesen az 1922. január 20-i bécsi VIII. ülésen fogadták el.²⁷

A 1921. december 20-i bécsi, VII. ülés foglalkozott a műszaki személyzet számának megállapításával is. Miután az érdekelt államok műszaki delegációi megmaradtak álláspontjaik mellett, vita után Jocard őrnagy elnök úgy döntött, hogy a külső (terep)munkálatokat (a határvonal kitűzését és a háromszögelést) csökkentett létszámmal, azaz négy mérnökkel kell megkezdni. Később azonban, mint jelezte, szükség szerint a magyar javaslat szerinti létszámra (nyolc főre) emelhető, és megjegyezte, hogy a magyar javaslat számára szimpatikusabb.²⁸

Ugyanezen ülésen döntöttek egy régebbi kérdésről, a határpontok helymeghatározásá-

nak módjairól is. Hosszabb érvelés után végérvényesen a magyar álláspontot, a derékszögű sikkordináta-rendszert fogadták el az olasz megbízott által kívánt földrajzi koordináták helyett.

Időközben a műszaki osztály részéről a határmunkálatokhoz szükséges, a különböző hatóságoknál lévő felmérési munkarészeket gyűjtötték össze, és ezek alapján folytak az előmunkálatok. Első lépésben a háromszögelési adatok kivonatolása és átszámítása adta a legnagyobb munkát a magyar műszaki delegációnak, hiszen a háromszögelés a Moson megyei A szakaszon kezdődött meg 1922. február végén, illetve legkésőbb március első napjaiban.²⁹

27 MNL OL, K 49 518/M.O.-1922. Beszámoló a magyar–osztrák határmegállapító bizottság 1921. dec. 20-i üléséről; K 478 4104/M.O.-1922. Jelentés a január 20–21-én Bécsben tartott ülésekről.

28 MNL OL, K 49 518/M.O.-1922. Beszámoló a magyar–osztrák határmegállapító bizottság 1921. dec. 20-i üléséről.

29 MNL OL, K 49 42/M.O.-1921. Az 1921. év műszaki munkálatairól.

ság által jóváhagyott B V–VI., C I–III–V–VI. alszakaszokban Zsadányi József, Dienes Tibor és Schmidt Károly szervezte a kövek szállítását és végezte az állandósítást. Schleiffer Rezsőt 1922. november 7-én, Klekner Károlyt és Szmolkó Ferencet december 22-én, Brumm Teofilét 1923. január 18-án mentették fel a szolgálat alól, miután ők bevonultak eredeti szolgálati helyükre.

A magyar-osztrák határ műszaki munkálatai 1923-ban

Az 1923. évi, a bizottság által is jóváhagyott műszaki munkaterv alapján az A szakasz (Moson megye) kitűzését az osztrák delegációval közösen 1923. március 1-jétől tervezték. A rendelkezésre álló három osztályvezető munkáját megtámogatandó újabb négy mérnököt – Zarubay István és Lupkovics Endre műszaki tanácsosokat, Schwendter Mihály és Nagy László főmérnököket – vezényeltek ki 1923. február 27-én.

Az A szakasz kitűzése azonban – az osztrák részről is rendelkezésre álló műszaki személyzet kétszenléte ellenére – nem indulhatott meg március 1-jén, mert az osztrák delegáció váratlanul megtagadta a kitűzésben való részvételt azzal, hogy kormánya az 1922. december 15-i bizottsági határozatot a Nagykövetek Tanácsánál fellebbezte, és a kitűzést a döntésig függőben tartja. A kérdés megoldása az időközben megindult bizottsági tárgyalások folyamán nem vezetett sikere.³⁰

A magyar műszaki személyzet március 10-től állandósítással, részben pedig hossz mérés-



Magyar javaslat az új határra, 1921 (MNL OL, K 49 1921-531.)

sel foglalkozott különböző alszakaszokban. Ez volt az egyetlen időszak, amelyben a magyar műszaki személyzetet nem teljes intenzitással foglalkoztatták.

A bizottság elnökének közbenjárására az osztrák kormány április hónap első napjaiban a Nagykövetek Tanácsánál a fellebbezését visszavonta, ennél fogva az A szakasz kitűzési munkálatai rendszeresen mind a hat alszakaszban április 10-én megkezdődtek és minden nagyobb nehézség nélkül május első felében befejeződtek.

30 MNL OL, K 478 198/M.O.1923. Jelentés az osztrák munkamegtagadás tárgyában; 5182/HMK-1923. Osztrák fellebbezés Moson vármegyei delimitáció ellen.

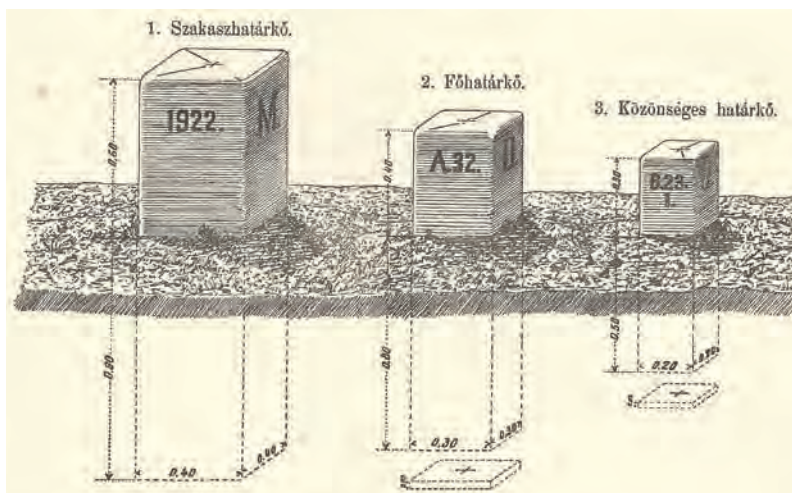
Az 1923. május 10-én megbetegedett Nagy László munkakörét május 14-én Nagy József főmérnök vette át, aki augusztus 1-jéig az A szakasz részét állandósította.³¹

Az A szakasz kitűzésének befejeztével azonnal kezdetét vette a határmunkálatok legfontosabb és legtöbb munkát igénylő fázisa, az úgynevezett részletes felmérés, numerikus alapon. A részletes felmérést állandóan hat felmérési osztály végezte és a munkaterv szerint 1923 novemberében

be is fejezte. A helyszíni munkálatok utasítás szerinti egyöntetű végrehajtásának biztosítására – a magyar műszaki biztos kezdeményezésére – a bizottság elnöke hozzájárult ahhoz, hogy a magyar és az osztrák felmérési osztályok műszaki munkálatait kölcsönösen ellenőrizzék. Az osztrák felmérési osztályok ellenőrzését magyar részről Lupkovics Endre műszaki tanácsos végezte „*tapintattal, de mindenkor kellő eréllyel*”. A magyar felmérési osztályokat osztrák részről soha nem ellenőrizték.

Már az 1922. december 15-i bizottsági határvonal-megállapításnak műszaki szempontú vizsgálata alkalmával a két műszaki biztos kölcsönösen összegyűjtötte a határvonal azon részeit, amelyek tisztán technikai szempontból kifogásolás alá estek. Az állami határvonal általában a közigazgatási (községi) határon haladt és csak kivételesen hasított ketté községi vagy birtokhatárokat. Az említett technikai korrekciók éppen ezen esetek kiküszöbölését célozta. A kiigazításra benyújtott esetek száma 10-12 volt, mintegy 15 km hosszúságban.³²

A műszaki biztosok által összeállított anyagot a két érdekelt biztos további tárgyalás anyagául elfogadta, de a tárgyalások folyamán



■ A határkövek paraméterei és kinézete a határvonal szóveges leírásának általános megjegyzéseiben (HM-HIM Hadtörténeti Térképtár, B XV C 330.)

e technikai korrekciók több más politikai, valamint gazdasági háttérű, úgynevezett rekompenzációs tétellel bővültek. A tárgyalások csak 1923. szeptember 7-én fejeződtek be – eredménytelenül. Természetesen a függőben tartott és elszórtan fekvő részek állandósítása és felmérése a rendszeres munkamenetre zavarólag hatott, mert pl. a Káptalanvis és Locsmánd közötti rész állandósítását és felmérését csak kellő előkészítés után, csendőri fedezet mellett tudták megkezdeni november 1-jén.

A magyar delegáció által feldolgozott, páratlan számú alszakaszokban a határpontok állandósítása műkövekkel történt. A műkövek kitűnő anyagáról a bizottsági bejárások alkalmával az elnök nagy elismeréssel nyilatkozott, mégis a határvonal átadása előtt bizottsági rendeletre a kiemelt helyeken levő és erőszakkal megrongált kövek sérüléseit kijavították.

A kitűzést, állandósítást és a határvonal menti új részletes felmérést az A I., III., V., a B I., III., V. és a C I., III., V. alszakaszokban (9 alszakasz, 186 km) a magyar delegáció 1923. november 16-án fejezte be. A magyar delegáció a helyszíni műszaki munkálatok előhaladását feltüntető grafikon egy-egy példányát havonta

31 MNL OL, K 479 Miniszterelnökségi Levéltár, Határmegállapító Központi Iroda, Miniszterelnökségtől átvett iratok (= K 479) 838/M.O.-1923. Határmegállapítás műszaki munkálatok előrehaladása.

32 MNL OL, K 478 167/M.O.-1923. Jelentés az 1923. febr. 19-i ülésről.

Az 1924. június 24-én tartott határmegállapító bizottsági ülés témája a bizottság nem érdekelt biztosai behívási időpontjának megállapítása volt. Amikor a határmegállapító bizottság legfontosabb elvi munkáját befejezte, vagyis megállapította a térképen Magyarország és Ausztria között a határvonalat, a nem érdekelt államok biztosai szabadságra mentek. Az elnök maradt, hogy a műszaki munkálatok lefolyására ügyeljen. A magyar biztos véleménye az volt, hogy – a munkálatok állása és a magyar delegáció munkateljesítménye ismeretében – 1924. július 15-ére hívják be a többi biztost.

Az osztrák biztos más véleményen volt, és augusztus elsejét adta meg. A határmegállapító bizottság elnöke a nem érdekelt biztosok behívási időpontjának végleges megállapítására július 2-án újabb ülést hívott össze, amelyen az osztrák biztos újabb időpontot, augusztus 10-ét javasolta.³⁷ A magyar biztos, miután az osztrákok által végzett munkálatok állását ellenőrizte és az általuk elvállalt nyomtatási munkálatok előrehaladását is megvizsgálta, kénytelen volt – az adott viszonyokkal és a tényleges helyzettel számot vetve – a behívás időpontjából engedni és elfogadni legvégső esetben az augusztus 1-jei dátumot. Az elnök a nem érdekelt biztosok behívási időpontjának megállapításában a döntést a Nagykövetek Tanácsára bízta.

Összehasonlítva egymással a két delegáció által végzett helyszíni és irodai munkálatok időpontjait, a kimutatásból kitűnik, hogy a magyar delegációnál egyetlen alszakasz vizsgálata sem tartott tíz napnál tovább, ezzel szemben az osztrák delegációnál két alszakasz

kivételével valamennyi vizsgálata 24–40 napot vett igénybe. A magyar delegáció már 1924. május 5-én beadta utolsó alszakaszát, míg az osztrák delegáció több mint egy hónappal később, vagyis június 11-én.³⁸

A magyar–osztrák határvonal határokmányai

A határokmányok sokszorosítása

A határokmányok sokszorosításával az 1924. évi 20. műszaki ülés foglalkozott. A következő megegyezés született: az 1:2880 méretarányú határtérképek sokszorosítását a volt bécsi Katonaföldrajzi Intézet végzi.³⁹ A bécsi intézet háromféle megoldást javasolt: alumíniumnyomást, fotólitográfiai nyomással kombinált eljárást és közvetlen fotólitográfiai sokszorosítást. A három eljárás a legfontosabb dologban tért el egymástól: az árukban. Tíz garnitúra térképet (amelyből öt marad a magyar félnek) és 45 (7 francia, 24 magyar, 14 német nyelvű) határleírási jegyzőkönyvet alapul véve az első eljárással 221 millió, a másodikkal 183 millió, míg a harmadik eljárással 97 millió korona lett volna a sokszorosítás. A műszaki vezetők a harmadik megoldást javasolták az elnöknek, aki arra tekintettel, hogy csak esztétikai kérdésről volt szó, elfogadta a javaslatot.⁴⁰

Ugyancsak az osztrák fél vállalta az 1:200 000, 1:75 000 méretarányú térképszelvényekbe a határvonal berajzolását és nyomtatást.

Az 1:25 000 méretarányú térképek elkészítésére a magyar Térképészeti Intézet kapott megbízatást.⁴¹

A részletes határleírás füzeteinek nyomtatási és kötetzeti munkálataival a soproni Székely és

37 A magyar biztos kijelentette, „*hogy ha a Nagykövetek Tanácsának a munkálatok mielőbbi befejezésére kiadott utasításai után az osztrák delegáció ugyanolyan beosztással szervezte volna meg a munkálatok végzését, mint a magyar delegáció, s ennek intézkedéseivel hasonló intézkedéseket rendelt volna el, meggyőződésem szerint a munkálatok párhuzamosan haladhattak volna, s az egyidejűleg történő befejezés biztosítható lett volna. Ez minimálisan számítva teljes egy hónapi időmegtakarítást jelentett volna, ami az anyagi kiadások terén is jelentékeny pénzmegtakarítást eredményezett volna.*” MNL OL, K 478 659/M.O.-1924. A két delegáció által végzett munkálatok.

38 A jelzett adatokat a két delegáció részéről hetenként benyújtott munkajelentésekből állítottam össze.

39 A bécsi Katonaföldrajzi Intézetet a békeszerződés következtében polgárosították és a szövetségi felmérési hivatal (Bundesamt und Wermessungswesen) alá rendelték.

40 MNL OL, K 478 233/M.O.-1924. A határtérképek és határleírás térképészének sokszorosításával kapcsolatos költségtervezet.

41 MNL OL, K 478 12.181/XIV.szako.-1924. Pénzügyminisztériumi felhatalmazás.

Társas céget bízták meg.⁴² A cég március 1-jével megkezdte a nyomtatást. A kinyomtatott füzeteket Bécsbe vitték, ahol a határvonal térképét kinyomtatatták, utána visszazállították Sopronba, ahol címlappal és fedőborítékkal látták el.⁴³ A magyar delegáció által kinyomva átadott határleírás jegyzőkönyvekbe kerülő határvonalak Bécsben történő fotólitográfiai sokszorosítása sem történt olyan szervezetséggel, hogy a magyar fél elégedett lehetett volna. Pl. az osztrák delegáció már 1924. április 12-én a B I. alszakaszt és április 28-án az A I. alszakaszt megkapta a magyar delegációtól a fotólitográfiai sokszorosítás céljaira, a bécsi intézet mégis csak egy hónapi késedelemmel, május elején kezdte meg a nyomtatást. A késést növelte az a tény, hogy az osztrák fél a még hátralévő osztrák alszakaszokat nem Sopronban, hanem Badenben nyomatta ki. Így megnőtt a nyomdai átfutási idő, mert egy 16 oldalas füzet nyomtatása Baden bei Wienben kb. hat hetet vett igénybe.⁴⁴ A magyar félre eső páratlan alszakaszokat továbbra is Sopronban nyomták.

A magyar-osztrák határvonal határokmányai

A Nagykövetek Tanácsa által jóváhagyott új országhatár leírása és térképen való rögzítése során a következő dokumentumok keletkeztek:

1. Térképek:

- a) három 1:200 000 méretarányú térképszelvény (a határvonal piros vonallal berajzolva),
- b) tíz 1:75 000 méretarányú térképszelvény (a határvonal piros vonallal berajzolva és a főkövek száma feltüntetve),
- c) 13 1:25 000 méretarányú térképmű, a határvonaltól mindkét oldalon 1-1 km távolságra helyszínelve (a határvonal piros vonallal feltüntetve, a főkövek számozva),
- d) az 1:2880 méretarányú határtérkép 180 szelvénye.

2. Határleírás:

- a) általános határleírás 1:200 000 méretarányú térképekkel,
- b) részletes határleírás a határtérképekkel együtt alszakaszonként 18 füzetben három (francia, német, magyar) nyelven.

Ezen kívül a határmegállapító bizottság francia nyelvű zárójelentését és az elosztót mellékeltek a felterjesztett dokumentumokhoz. A magyar delegáció e dokumentumokat az elosztó szerint 1924 augusztusában szétküldte. Továbbá az egyes hatóságok részére tájékoztatás céljából elkészítette a határvonal háromszögelési hálózat-vázlatát, a sokszögmenetek kitűzési vázlatát, az összes számítási jegyzőkönyvet, a statisztikai kimutatást stb. A határokmányok elosztójából kitűnik, hogy teljes sorozatot minden határokmányból csak az Országos Levéltár, a Miniszterelnökség, a Külügy- és a Belügyminisztérium kapott. A többi minisztérium, a határmenti megyék közigazgatási apparátusa (alispánok, járási szolgabírói hivatalok), a katonai, a csendőri, a vámőrkerületi parancsnokságok, a pénzügyigazgatóságok, a földmérési felügyelőségek, a térképtár, a Háromszögelő Hivatal szerepel még az elosztón. Ezen kívül még sok egyéb intézet, hivatal, határszéli város is kapott határdokumentumokat, pl. a soproni evangélikus líceum könyvtára is egy teljes sorozatot.⁴⁵

A magyar biztosnak sikerült elérnie, hogy a kitűzött és határjelekkel állandósított határvonal bizottsági bejárása elmaradjon, így a határmegállapító bizottság együttmaradását négy-hat héttel lerövidítette. A határokmányok elkészítése után a határmegállapító bizottság 1924. augusztus 20-án tartotta utolsó ülését, amelyen az öt állam (a japán biztos nem jelent meg) megbízottai aláírták az elaborátumokat és a térképeket. Ezután a bizottság ki mondta feloszlását.⁴⁶

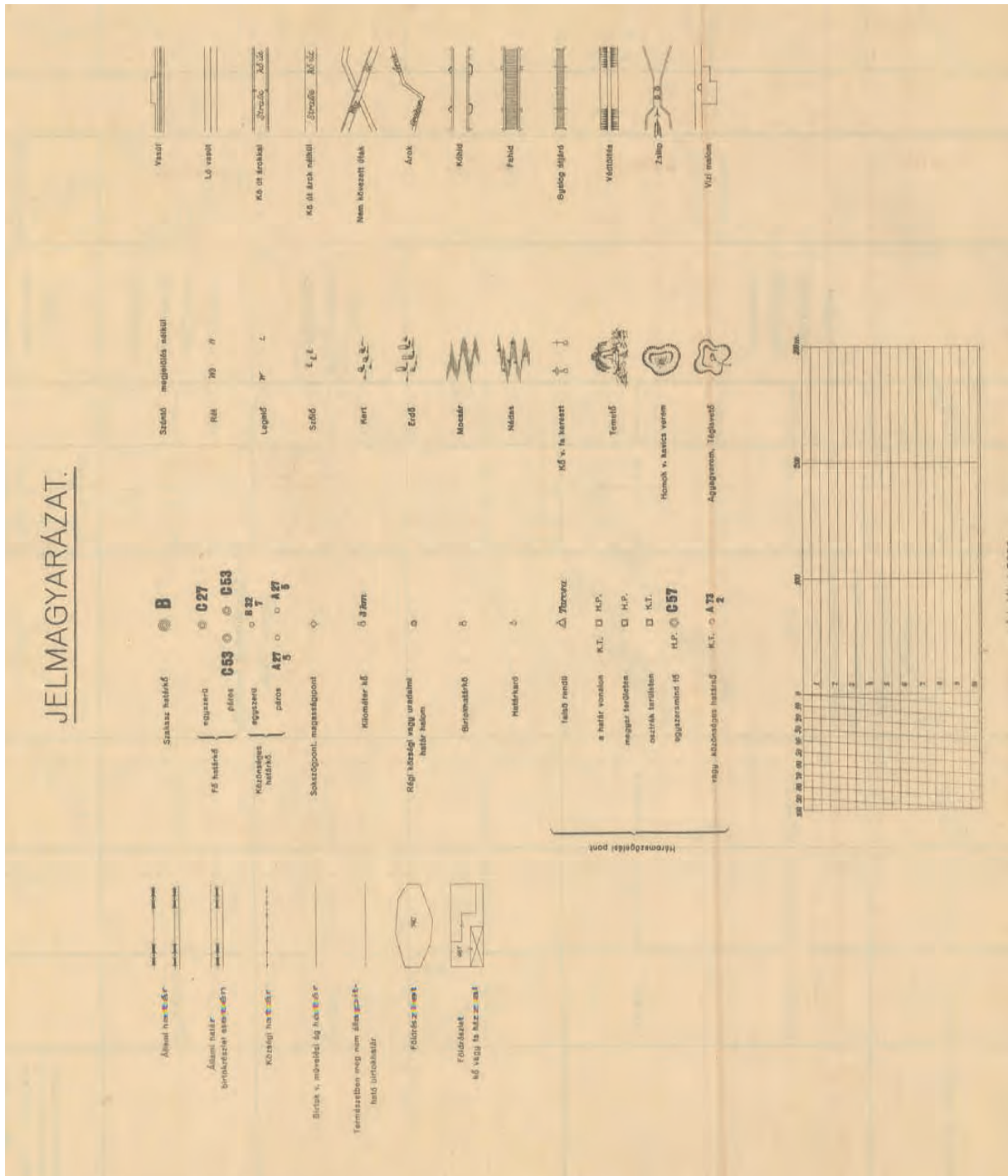
42 A szerződés szerint egyelőre 5 francia, 20 magyar és 20 német szövegű példány elkészítését rendelték meg. A 45 példány oldalankénti egységára 32 000 korona volt, papír nélkül. MNL OL, K 478 155/M.O.-1924. Szerződéstervezet.

43 MNL OL, K 478 577/M.O.-1924. Határleírás jegyzőkönyvek.

44 MNL OL, K 478 659/M.O.-1924.

45 MNL OL, K 49 816/M.O.-1924. A magyar-osztrák határvonal okmányainak és térképeinek szétküldése.

46 MNL OL, K 478 821/M.O.-1924. Jelentés a bizottság utolsó üléséről és feloszlásáról. Ezen az ülésen Jocard francia elnök még egyszer nagyon elismerő módon mutatott rá a mérnöki kar alapos munkásságára.



■ A határvonal részletes leírása térképekkel. Jelmagyarázat az 1:2880 méretarányú térképekhez (HM-HIM Hadtörténelmi térképtár, B XV C 330.)

VARGA NORBERT

Tisza-parti gondok



A magyar–ukrán államhatár rövid története

Amit napjainkban magyar–ukrán államhatárként ismerünk, az hazánk legfiatalabb határszakasza, mert Ukrajna 1991. augusztus 24-én kiáltotta ki függetlenségét. A trianoni békeszerződés (1920) a kialakult évezredek természetes határokat figyelmen kívül hagyva Magyarországtól leválasztotta Kárpátalját és az akkor újonnan létrejött Csehszlovákiának adta. A megkapott terület kormányzása az új hatalomnak is jelentős politikai, közigazgatási és gazdasági gondokat okozott (a kárpátaljai Kőrösmező Prágától csaknem 1000 km-re fekszik). Magyarország és Csehszlovákia – mint „új szomszédok” – 1922–1925-ben meghatározták a határvonal pontos vonalát, majd elkészítették az új határokmányokat (felvételi előrajzok, határtérkép, határleírás). A Tisza folyó a nagyhatalmi döntés értelmében több szakaszon határfolyóvá vált, csakúgy mint a Batár és a Túr patakok. Ezen a határvizeken az államhatárt ún. mozgó határként határozták meg, ami annyit jelent, hogy az államhatár vonala alkalmazkodik a természetes mederváltozásokhoz. A változásokat az időszakosan elvégzett felmérések alapján a határbizottság határozza meg. A II. világháború idején, 1939-től az államhatár egy rövid időre ismét a Kárpátok bérceire került, de a háború lezárását követően a politikai döntések ismét semmibe vették a történelmi alapokat. A kárpátaljai régiót azonban Csehszlovákia „átengedte” a Szovjetuniónak. Az 1945. június 29-én, Moszkvában megkötött szerződés bevezetője értelmében „a Csehszlovák Köztársaság



■ A Magyar Királyság és a Csehszlovák Köztársaság határjele (1925) a mai magyar–ukrán határoszlopok között (a szerző felvétele)

autonóm egysége, Zakarpatszka Ukrajina lakossága akarathatározásának megfelelően és mindkét Magas Tárgyaló Fél baráti megegyezése alapján újraegyesül ősi hazájával, Ukrajnával”. Az 1948–1949-ben a párizsi békeszerződés végrehajtására létrejött magyar–szovjet határmegállapító bizottság teljes hosszában felmérte az új államhatárt, megállapította a mozgó határvonalak akkori helyzetét a határfolyókon és elkészítette az új, immár magyar–szovjet határokmányokat (1. kép). A határbizottság a szárazulatokon gyakorlatilag átvette az egykori magyar–csehszlovák határ vonalát és annak töréspontjait, több helyen az eredeti, 1925-ben elhelyezett határjelek is megmaradtak. A „nagy” szomszéd nem kívánta a magyar mérési és számítási pontosságot figyelembe venni, számára nem volt lényeges a cm-es pontosság, így a felmérés általános hibahatára 2 méter(!)



1. Az 1967. évi légifelvétel az 1948–1949-ben meghatározott magyar–szovjet államhatárral (BFKH FTFF)

lett. A demarkációt követően a Magyar Népköztársaság Kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Kormánya 1950-ben kötött először szerződést az államhatárról, amelyet a két fél 1961-ben megújított. A Szovjetunió szétesésekor, 1991-ben létrejött Ukrajna az önállósá válását követően hamarosan megkötötte a magyar–ukrán alapszerződést. Az alapszerződés elveire alapozva a két állam 1995. május 19-én, Kijevben kötötte meg az új szerződést az államhatár rendjéről (a továbbiakban: Szerződés). A Szerződést Magyarországon az 1998. évi LV. törvény hirdette ki.

A magyar–ukrán államhatár újfelmérése

A Szerződés 2. cikke alapján a hatályba lépést követően el kellett végezni az államhatár közös ellenőrzését (újfelmérés) és új redemarkációs okmányokat kellett készíteni. A Szerződés szerint az államhatár vonala mozgóból állandóvá válik, amit újfelmérés során kell megállapítani. A határvizek esetében az újfelméréskori terepi állapot szerinti partvonalakból kellett az állandó határvonalat megállapítani a magyar–szovjet (ukrán) határokmányokban alkalmazott hivatalos Gauss-Krüger-vetületben, S-42 koordinátarendszerben.

Az államhatár közös ellenőrzése az alábbi főbb munkaszakaszokból állt:

- a határjelek geodéziai ellenőrző mérése (1998–2001),
- a határvizek felmérése (1998–2001),
- légifényképezés, illesztőpontok jelölése és meghatározása (1999–2000),
- kiegészítő határjelek elhelyezése (2001–2002),
- a határtérképek helyszínelése (2001),
- a határokmányok elkészítése (2000–2002),
- a „TÚR” és a „TISZA” hármashatárjel felmérése és karbantartása (2000–2001).

A Magyar–Ukrán Határbizottság az új határokmányokat 2003. június 20-án felülvizsgálta és jóváhagyta, azokat – mint a magyar jog szerint nemzetközi szerződéseket – Magyarországon az Országgyűlésnek kellett megerősítenie. A határokmányokat a 2007. évi VIII. törvénnyel erősítették meg és hirdették ki. A törvényt tartalmazó *Magyar Közlöny* 2007. évi 28. számának II. kötetében található az 1724 oldalas melléklet a határokmányokkal (természetesen már csak digitális változatban, CD-lemezen). Az új határokmányok a diplomáciai jegyzékváltásokat követően 2007. augusztus 9-én léptek hatályba (2. kép).

A magyar–ukrán újfelmérés során a mérési és számítási munkák elsősorban GPS technológiával, végig a magyar Egységes Országos Vetületi Rendszerben folytak – nem lévén akkor még a partner földmérési szervezetnek (az Ukrán Hadsereg Topográfiai Szolgálatának) megfelelő GPS műszerezettsége és szakmai ismerete. Így a határokmányok kidolgozása során az S-42 adatok meghatározásával egyidejűleg az EOVS adatok megállapítása is megtörtént.

Eperjeske földmérési térképei

A cikk címében jelzett „Tisza-parti gondok” megértéséhez először azonban vissza kell lépni jó néhány évtizedet a történelemben.



2. A magyar–ukrán államhatár 337. számú határjel jegyzőkönyvének térképe (részlet a magyar–ukrán államhatár határjeleinek leíró jegyzőkönyvéből)



3. A Tisza kanyarulatai – Arcanum Mapire Adatbázis: Harmadik Katonai Felmérés (1869–1887) <http://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey25000> (megtekintés ideje: 2018. 04. 27.)

Magyarországon 1849-ben császári pátenst rendelte el a kataszteri felmérés megkezdését. A felmérés és így a kataszteri térkép célja is

levezetni. E víztömeg nagy része a mederből kicsapva elterült s hosszas ideig elborítva tartotta az óriási árterületeket. Folyási akadá-

a kezdeti időszakban elsősorban a földadó megállapításához végzett felmérések eredményeinek bemutatása volt. A részletes, telkenként történő felmérés 1856-ban kezdődött, amely az ország nagy méretarányú (1:2880 méretarányú) térképezésének megkezdését jelentette. A térképek a hozzájuk kapcsolódó okiratokkal (felvételi előrajz, birtokvázlat, telekkönyv) együtt információkat közölnek a földrészletek (parcellák, birtokrészletek, telkek) területéről, művelési ágáról és birtoklásáról. A felmérés során készült térképeket felhasználták a különböző műszaki és egyéb munkálatokhoz is (pl. vasútépítés, csatornaépítés, vízszabályozás, árvízvédelem, birtokrendezés).¹

Eperjeske község első kataszteri térképe 1870-ben készült el. Ez a térkép még a Tisza folyó szabályozás előtti állapotát ábrázolja. A Tisza a természetes kacsaringós medrével, holtágaival, árvizeivel sok gondot okozott az itt élőknek (3. kép):

„Alig ér ki a hegyek közül, esése kilométerenként csak néhány centiméternyi, Szegedtől a torkolatig pedig éppen csak két-három centiméter. Igen természetes, hogy a Tisza ily csekély eséssel bírva, az árvizek nagy tömegét nem volt képes elég gyorsan

1 TÖRÖK ENIKŐ: Kataszteri térképek és iratok (1850–1916). (Aktakaland weblap, <https://aktakaland.wordpress.com/2015/04/02/kataszteri-terkep-es-iratok-1850-1916/>) (megtekintés ideje: 2018. 04. 27.)

lyul szolgált a meder rendkívüli kanyargósága is.”²

Az eredetileg Vásárhelyi Pál által tervezett szabályozások, mederátvágások sajnos nem mindenhol hoztak létre megfelelő lefolyási viszonyokat, a túlszabályozott folyón sok mederelfajulás, hirtelen vízszintapadás következett be. A szükséges korrekciós munkálatokat 1885-től Kvassay Jenő erős központi irányításával végezték el, többek között Eperjeske térségében is. A Tisza mederszabályozása utáni felmérések eredményeit, változásait az 1870. évi kataszteri térképre 1903., 1908. és 1909. években szerkesztették fel. A piros tussal végzett változásvezetés után már a folyószabályozás által létrejött új medreket is ábrázolja a térkép. E térképen egyértelműen látható Eperjeske, Lónya és Szalóka községhatára is (Szalóka területe napjainkban részben az államhatárral kettévágvva Tiszaszentmártonhoz tartozik.



■ 4. Eperjeske 1885. évi térképe a változásvezetéssel (BFKH FTTF)

Az így kiegészített kataszteri térkép egészen a 1970-es évek közepéig hatályban volt, azonban az időközbeni rengeteg változás (pl. a földosztás, majd az azt követő szövetkezetesítés) miatt az szinte olvashatatlanná vált. Ezért új térképet kellett készíteni. Eperjeske település külterületének 1977. évi földmérési alaptérképe térképfelújítással készült az 1870. évi kataszteri térkép alapulvételével, földi eljá-

rással a 40837/1973. OFTH számú szabályzat (a továbbiakban: F.1. Szabályzat) előírásai szerint. Az F.1. Szabályzat részletesen és egyértelműen rendelkezik, hogy az államhatár vonalát hogyan kell ábrázolni, valamint előírja, hogy a természetes vízfolyások ábrázolását vagy a folyók partvonalát a vízügyi szervek kijelölése alapján kell felszerkeszteni:

2.211. Az államhatárt a Magyar Népköztársaság és az érintett szomszédos állam által kölcsönösen jóváhagyott határokmányok, az azokhoz tartozó térképek, rajzi munkarészek és adatok alapján – a szükséges átszámítás elvégzése után – kell térképezni.

2.2201. A természetes vízfolyások, patakok és a tavak ábrázolásához a vízügyi hatóságok által kijelölt partvonalat kell elfogadni.

4.216. [...] A part vonalának megállapítása érdekében az illetékes megyei földhivatal olyan időben keresse meg a vízügyi igazgatóságot, hogy a határvonal megállapítása, illetve kijelölése a mérés megkezdéséig befejeződhessen.

4.217. Ha a meder és a part határvonalával kapcsolatban vitás kérdések adódnak, ezek a parti tulajdonos és a vízügyi hatóság között rendezendők. A felmérést végző szerv a vízügyi hatóság kijelölését köteles elfogadni akkor is, ha az nem egyezik a parti tulajdonos által végzett elhatárolással.

Sajnálatos módon azonban az 1977-ben készült új földmérési térkép az 1870. évi kataszteri térképre változásként felrajzolt Eperjeske, Lónya és Szalóka 1910-ben meghatározott községhatárát veszi át változtatás nélkül magyar–szovjet államhatárként (!). (5. kép)

És innen már csak „egy lépés” a napjainkban hatályos ingatlan-nyilvántartási térképi adatbázis létrejötte, amely az 1977-ben készült földmérési térkép digitalizálásával készült és az államhatárt is ugyanezen térkép szerint tartja nyilván. Ha ezt a térképet kiegészítjük egy légifelvétellel, akkor ránézve azonnal megállapítható, hogy az Eperjeske 0107 helyrajzi számú, a tulajdoni lap szerint erdő művelési ágú

2 DÉKÁNY MIHÁLY: A Tisza szabályozása. Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. II. Bp., 1891. (Arcanum Kézirónyvtár – <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok>) (megtekintés ideje: 2018.04.27.)



■ 5. Az 1977. évi földmérési alaptérkép (BFKH FTFF)

ingatlan egy része maga a Tisza határfolyó, egy része pedig még Ukrajnába is átnyúlik. (6. kép)

Az államhatár változásának átvezetése

A nemzetközi szerződésként törvényben kihirdetett határvonal ingatlan-nyilvántartási átvezetését a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló – az 1996. évi LXXVI., majd a 2012. évi XLVI. – törvény a központi földmérési szerv feladatául szabta/szabja. Így ezen feladatunknak eleget téve az államhatár átvezetésének első „kísérlete” 2011 őszén kezdődött. A járási hivatal (korábban körzeti földhivatal) az adatszolgáltatásnál – saját tájékoztató levele szerint – „észlelte” a természetbeni állapotok és a térképi ábrázolás közötti jelentős eltérést. Emiatt a járási hivatal a vízügyi szervekkel felvette a kapcsolatot és változási vázrajzot készített a Tisza partjának megállapításához. Ezen, előzetesen ugyan záradékolt, de az ingatlan-nyilvántartásban jogerős változást nem eredményező vázrajzokon alapult az államhatár változásáról készült vázrajz. A vízügyi szervek által készített változási vázrajz átvezetését az érintett eperjeskei 0107 helyrajzi számú, magántulajdonban lévő ingatlan tulajdonosai megfellebbezték. A tulajdonosok 1999-ben, részaránykiadás során szereztek

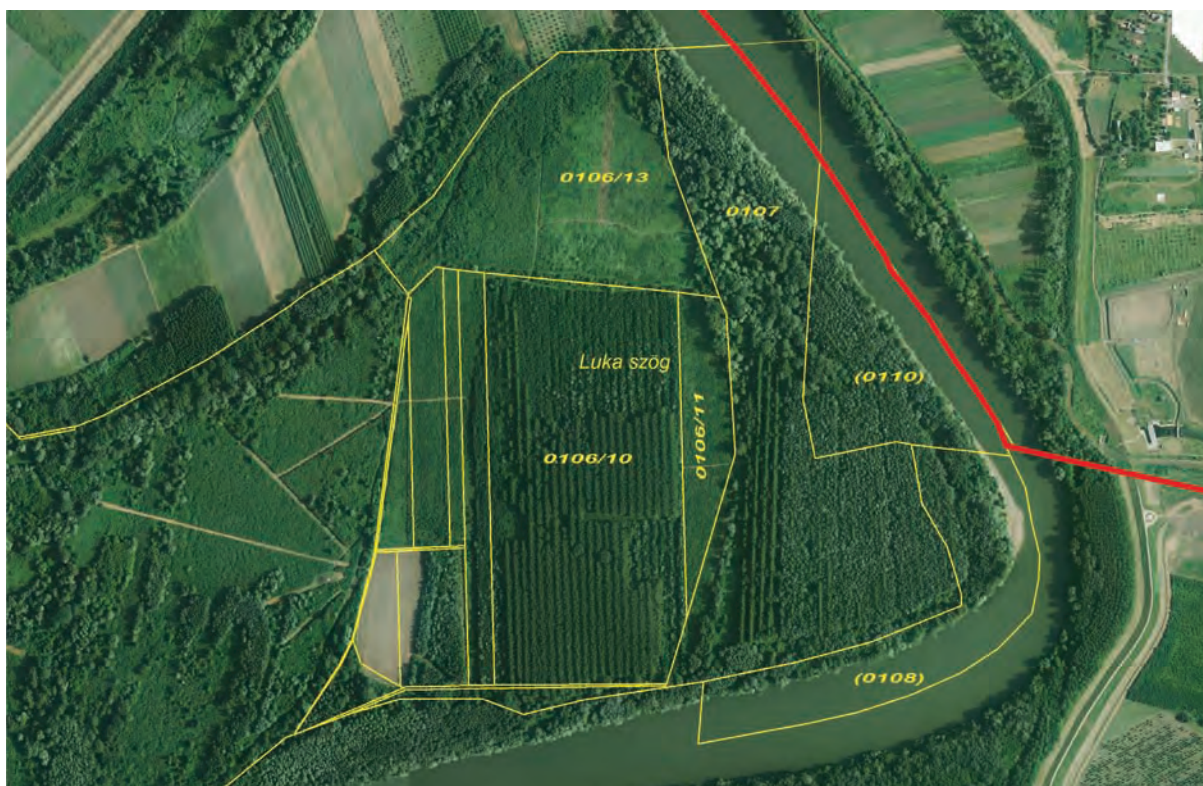
meg az ingatlan tulajdonjogát. A részaránykiadás során sem a helyszíni bemutatás, sem a kitűzés nem volt előírás (mivel a nyilvántartás szerint erdő a művelési ága a területnek). Azonban nehezen hihető, hogy a helyben lakó új tulajdonosoknak, valamint az eljárásban kötelezően részt vevő járási hivatal munkatársainak nem tűnt fel a Tisza folyó térképi és valóságbeli helyzetének ekkora különbsége.

A fellebbezés során új földügyi eljárásra, majd a vízügyi szervek újbóli megkeresésére került sor. A vízügyi szerveket pont ebben az időszakban

kezdték sokadszorra átszervezni, így a hatásköri és illetékességi bizonytalanságok miatt a vízügyi szervek a partmegállapító határozatukat és a vázrajzaikat végül is visszavonták, így az államhatár változásának átvezetését célzó eljárásnak alapot adó „előzmény” hiányában az általunk benyújtott munkarészeinket is elutasította 2014 szeptemberében a járási hivatal.

Az államhatár átvezetésének második „kísérlete” 2014 októberében indult. Az ismételten megindult vízügyi eljárás „mérnöki szemmel elfogadható” határidőben történő befejezésére nem láttunk esélyt, így ez esetben már csak az eperjeskei 0107 hrsz. ingatlan Ukrajnába átnyúló részének rendezésére, illetve az Ukrajnától „ide kerülő” új terület rendezésére törekedtünk (0110 hrsz). Az adatszolgáltatási kérelmünkre a járási hivataltól egy levél érkezett, amelyben kifejtik, hogy mi (is) keressük meg a vízügyi szerveket, mert mégiscsak először el kellene készíteni a megváltozott partvonalról a vízügyi határozatot és a vázrajzot. A járási hivatal jelzi, hogy a vízügy kísérletet tett már korábban a vázrajzok elkészítésére, de azok szakmailag nem voltak alkalmasak átvezetésre. A levél legélvezetesebb mondata: „Ennek ellenére a szándék látszik”.

Ismételt kérésünkre az adatszolgáltatás végül megérkezett, a munkarészek 2014 decem-



■ 6. A hatályos ingatlan-nyilvántartási térképi adatbázis kivágata a 2015-ben készült légifelvétellel (BFKH FTFF)

berében el is készültek, de benyújtásuk csak 2015. január elején történt meg. És itt jön egy újabb csavar a történetben: 2015. január 1-én hatályba lépett a 373/2014. (XII. 31.) Korm. rendelet 14. § (3) bekezdése, mely szerint az államhatár-változást abban az esetben lehet a Magyarország részéről átadandó területekre átvezetni, ha azt megelőzően az állam tulajdonjoga az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzésre került. Ez a rendelkezés még érthető is, ha például egy mesterséges beavatkozás (folyószabályozás) miatti kisajátításról van szó (ahogy pl. a magyar–szlovén államhatáron a Lendva-patakon is történt), de jelen esetben értelmezhetetlen.

A járási hivatal ezen rendelkezés alapján annak rendje és módja szerint fel is szólított bennünket, hogy az államhatár-változás átvezetéséhez nyújtsuk be az eperjeskei 0107 helyrajzi számú ingatlan érintett részére vonatkozóan az állam általi vételt bizonyító szerződést vagy a jogerős kisajátítási határozatot. Ezek közül egyik sem létezett, létezik és nem is létezhet, mivel maga a „megveendő/kisajátítandó” terület sem létezett soha sem. Többszöri

levélváltást követően, mivel nem nyújtottuk be hiánypótlásként a jelezett iratokat, a változás átvezetése 2016 novemberében ismét elutasításra került. Az már csak az eljárás „csemegéje”, hogy minderről a határozatot 2017 augusztusában küldték meg nekünk (telefonos érdeklődésünket követően, mert „elfelejtettük a FÖMI-nek postázni”).

Határozott szakmai véleményem szerint a járási hivatalnak hivatalból ki kellett volna javítani a földmérési térképet terhelő hibát. A vonatkozó jogszabályi rendelkezések lehetővé teszik ugyanis felmérési, térképezési vagy területszámítási hiba megállapítása esetén az ingatlanügyi hatóság részére, hogy az állami ingatlan-nyilvántartási térképi adatbázist, illetve a hozzá tartozó területi adatokat hivatalból bármikor kijavíthassa. A javítás nem érintheti és nem változtathatja meg a fennálló természetbeni határvonalat és a birtoklási viszonyokat, kizárólag a térképi határvonalakat érintheti. Jelen esetben az eljárás megalapozott lenne, egyértelműen kimutatható ugyanis, hogy az 1977. évi földmérési térképen hibásan ábrázolták a magyar–szovjet államhatárt, to-

vábbá az ingatlan tulajdonosai sohasem birtokolták a Tisza határfolyó medrét és az Ukrajnába átnyúló területrészeket. Ezt a hibajavítási eljárást azonban eddig a járási hivatal sajnálatosan nem indította meg.

A fennálló problémák, megoldások

A fentieket összegezve megállapítható, hogy a jelenlegi ingatlan-nyilvántartási és a térképi adatbázisban szereplő állapot ellentétes (többek között)

- az *Alaptörvény*vel, hiszen Magyarország biztosítja a nemzetközi jog szerinti kötelezettségek teljesítését,

- több nemzetközi szerződéssel, hiszen a nemzetközi szerződésként kihirdetett határok-mányokkal ellentétesen, magyar államterületként tartjuk nyilván Ukrajna egy részét;

- a *nemzeti vagyonról szóló törvény*vel, mert a Tisza folyó – mint államhatárt alkotó folyóvíz – medrének ex lege állami tulajdonnak kell lennie,

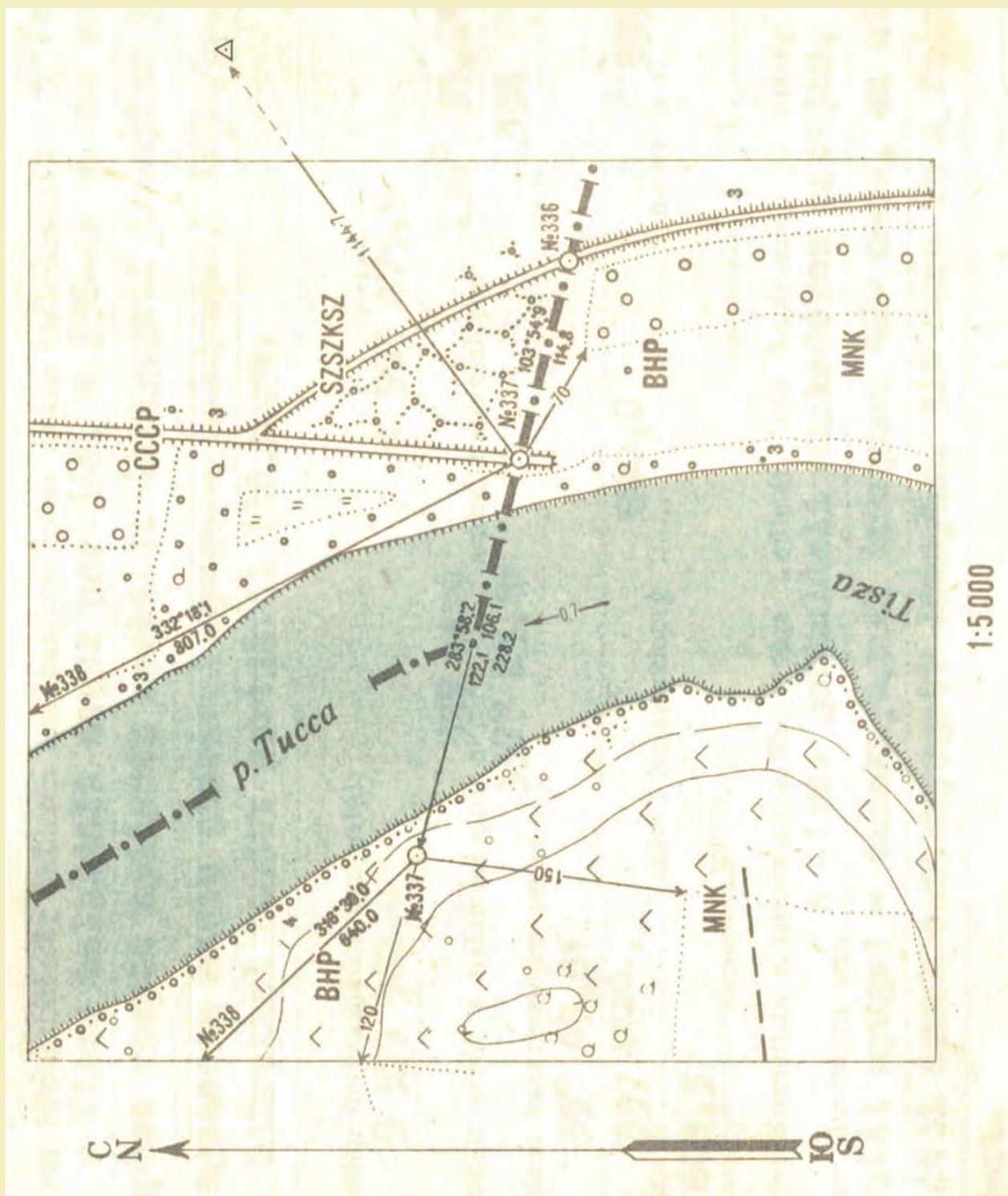
- az *ingatlan-nyilvántartási törvény*vel, hiszen csak Magyarország területét tarthatjuk nyilván, és kimondható, hogy az 1999. évi részarány-kiadási eljárás részben nem létező ingatlant, részben a törvény erejénél fogva kizárólagos állami tulajdonban lévő ingatlant nevesített, adott magánkézbe és be is jegyezte azt az ingatlan-nyilvántartásba,

- a *földmérési és térképészeti tevékenységről szóló törvény*vel, mert jelenleg nem a természetbeni állapotot tartjuk nyilván, a hatályos térképet felmérési és térképezési hiba terheli.

A megoldáshoz az érintett közigazgatási szervek (járási hivatal, megyei hivatal, Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság, Budapest Főváros Kormányhivatala) hatékonyabb és konstruktívabb együttműködésére lenne szükség. A „harcot azonban nem adjuk fel”, az államhatár átvezetése érdekében elindítjuk immáron a harmadik változásvezetési eljárásunkat.



■ Magyar–ukrán határok-mány jóváhagyása előtti pillanat: a Határbizottság viaszpecsétjeinek elhelyezése (a szerző felvétele)



▪ A magyar-szovjet államhatár 337 számú határjelének térképe a leíró jegyzőkönyvből, 1962 (BFKH FTFF). L. ehhez Varga Norbert cikkét

